

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Jakub Hošek

**"Je to cyklotron!" Podoba a strategie vzájemného střetávání opozice a
Státní bezpečnosti v 70. a 80. letech 20. století**

„It Is a Cyclotron!“ Forms and Strategies of the Confrontation Between
Opposition and Secret Police in the 70's and 80's.

Praha 2018

Vedoucí práce: PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Poděkování:

Rád bych na tomto místě poděkoval svému vždy laskavému a ochotnému vedoucímu práce Janu Randákovi za cenné rady a připomínky. Jím vedené semináře byly jedním z hnacích motorů mého zájmu o historii jako vědní obor. Můj dík také patří Tomáši Vilímkovi a Miroslavu Michelovi za konzultace. Rád bych na tomto místě poděkoval zaměstnancům Archivu bezpečnostních složek, Archivu COH ÚSD, Archivu Synodní rady a knihovny Libri prohibiti a také všem pamětníkům, kteří mi pro potřeby práce poskytli zajímavé a inspirativní rozhovory. Velký vděk náleží mé rodině a blízkým, kteří mě po celou dobu mého studia podporovali. Sestře Kristýně, bratru Janovi, Jiřímu Šichtařovi, mámě a tátovi, jenž mi byl prvním čtenářem a kritikem. Největší dík pak patří mojí Bětce, za to, že to se mnou vydržela během posledních náročných týdnů před odevzdáním a neúnavně mě podporovala. I přes výčet všech osob, které měly vliv na podobu předkládané diplomové práce, bych rád zdůraznil, že všechny chyby a nedostatky v ní obsažené padají jen a pouze na moji hlavu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 14. srpna 2018

.....

Jméno a příjmení autora

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá podobami a strategiemi střetávání Státní bezpečnosti a opozice během 70. a 80. let 20. století. Strategie jsou sledovány jak z pohledu disentu, tak z pohledu Státní bezpečnosti. V první kapitole jsou představeny opoziční manuály pro styk se Státní bezpečností. Ty tvoří základní vymezení vztahu disentu a Státní bezpečnosti z pohledu opozice. V druhé části kapitoly jsou manuály zasazeny do širšího kontextu fenoménu právního povědomí, které představovalo základní prvek vzájemného střetávání těchto dvou skupin. V druhé kapitole jsou představeny strategie a metody Státní bezpečnosti, které využívala v boji proti „vnitřnímu nepříteli“. Vedle konkrétních opatření užívaných vůči disidentům je z nich patrná materiální i technická převaha, kterou Státní bezpečnost v boji proti opozici disponovala. Závěrečná kapitola představuje kategorizaci strategií a přístupů, které volili disidenti při styku se Státní bezpečností. Kategorizace vznikla na základě několika faktorů – patřila mezi ně povaha disidentů, jejich zkušenost s bezpečnostními orgány, ale i činnost, kterou v rámci opozičního prostředí vykonávaly. Výsledný text ukazuje, jak moc se vzájemně světy disentu a Státní bezpečnosti ovlivňovaly. Práce vychází z několika druhů pramenů. Patří mezi ně diplomové práce obhájené na VŠ SNB, kontrarozvědné a agenturní svazky Státní bezpečnosti, ale i rozhovory s představiteli opozice, samizdatové časopisy nebo esejistická a beletristická tvorba disidentů.

Klíčová slova: Charta 77, opozice, disent, Státní bezpečnost, normalizace, každodennost, Ludvík Vaculík, strategie

Abstract

The diploma thesis deals with forms and strategies of interference of Secret police and opposition during 1970s and 1980s. Strategies are monitored both from the side of dissent and Secret police. In the first chapter the opposite manuals for contact with Secret police are introduced. These form basic relationship delimitation of dissent and Secret police from the view of opposition. In the second part of the first chapter the manuals are embedded into wider context of legal consciousness, which represented basic element of mutual interference of these two groups. In the second chapter the strategies and methods of Secret police, which were used in the battle against “the enemy within”, are introduced. Besides specific precautions used against dissidents the material and technical superiority of Secret police, which was used in the conflict against opposition, is noticeable. The final chapter represents categorization of strategies and approaches, which were chose by dissidents in contact with Secret police. The categorization originated on the basis of several factors – the character of dissidents, their experience with security authorities but also the activity, which was practised in the framework of opposite environment, belonged among them. Resulting text shows how much the worlds of dissent and Secret police were influenced. This diploma thesis is based on several types of sources. The diploma theses defended on Communist Police Academy, volumes of Secret police, as well as interviews with representatives of opposition, samizdat journals or essayistic and belletristic production of dissidents belong among them.

Key words: Charter 77, opposition, dissent, Secret Police, normalization, everyday life, Ludvík Vaculík, strategies

Obsah

Úvod.....	8
Předmluva.....	8
Cíle a východiska.....	9
1 Normativní povaha opozičních manuálů pro styk se Státní bezpečností aneb Kdo je a kdo není „správný disident“	14
1.1 Spor o disidentskou identitu	14
1.2 Opoziční manuály, jejich obsah a účel	16
1.3 „Správný disident“ jako produkt normativní povahy manuálů	23
1.4 Disidentské manuály a právní povědomí.....	25
1.4.1 Znalost práva jako zbraň	26
1.4.2 Znalost práva trnem v oku.....	29
2 Strategie Státní bezpečnosti	34
2.1 Charakteristika opozice pohledem StB.....	34
2.2 Kriminalistické metody	41
2.2.1 Sledování	41
2.2.2 Výslechy.....	50
2.2.3 Domovní prohlídky	52
2.3 Prevence.....	54
2.3.1 Administrativní postihy.....	57
2.3.2 Dezinformace	59
2.3.3 Vynucené kontakty.....	60
2.3.4 Udělení výstrahy	64
2.4 Ochranný dohled.....	66
2.5 „Špinavé triky“	68
2.6 Agenturní síť.....	71

3	PŘÍSTUPY A STRATEGIE DISENTU VŮČI STÁTNÍ BEZPEČNOSTI	74
3.1	Radikálové	75
3.2	Humanisté	81
3.3	Psychologové a solitéři	86
3.4	Konspirátoři „versus“ legalisté	90
3.5	Město „versus“ periferie	98
3.6	Ludvík Vaculík a „touha po usmíření“	104
3.7	Spolupráce se Státní bezpečností – od nevědomé pomoci až po zradu	111
3.7.1	Případ č. 1 – Marie Vaculíková	112
3.7.2	Případ č. 2 – „Anna Nováková“	116
3.7.3	Případ č. 3 – Věra Vránová	118
	Závěr	121
	Prameny a literatura	124

Úvod

Předmluva

Zájem o československý disent představoval v mém případě prvotní impuls k zájmu o historii jako takovou. Čím déle jsem tuto problematiku ale studoval, tím více jsem si uvědomoval, že můj dřívější téměř nekritický pohled na disidenty jako na hrdiny, kteří si zaslouží obdiv, je při snaze o pochopení tohoto tématu nedostatečný. Postupem času se přede mnou stále více otevíral disent v celé své různorodosti a rozmanitosti. Vždyť prostředí, které sdružuje nekonformní „vlasatce“, zakázané spisovatele, bývalé špičky Komunistické strany, katolické i evangelické duchovní nebo účastníky protinacistického odboje, snad ani nelze zkoumat jako jednolitý fenomén. Právě onen vnitřní svět disentu, v němž vedle sebe existovaly skupiny lidí s tak odlišnými životními zkušenostmi a postoji, a přesto spolu byly schopny spolupracovat, je z mého pohledu nejzajímavějším momentem celé problematiky. Díky rozsáhlé pramenné základně dnes tento svět můžeme detailně rekonstruovat a pokusit se pochopit zákonitosti a mechanismy, s jejichž pomocí fungoval.

Disent však neexistoval sám o sobě bez návaznosti na svět, v němž vznikl. Právě naopak, vždyť reakce na státní moc, na „poměry“, v nichž žili občané Československa, byla prvotním podnětem k založení opozičního hnutí a motivem jeho průběžného vymezování se vůči režimu. Stejně tak následná reakce moci měla zásadní vliv na podobu disidentské každodennosti. Do životů disidentů se promítla především přítomností Státní bezpečnosti. Bezpečnost a disent do jisté míry fungovaly jako spojené nádoby, které vzájemně ovlivňovaly a částečně i určovaly podobu svojí činnosti. Bez zohlednění podob jejich vzájemného setkávání a střetávání tak lze jen těžko pochopit disent jako takový. Tento vztah se pokouším rekonstruovat v předkládané diplomové práci.

Cíle a východiska

I když termín „disident“ může být vykládán mnoha různými způsoby, v mé práci se pojí v zásadě s okruhem osob navázaných na činnost Charty 77 – ať už šlo o samotné signatáře, jejich blízké nebo lidi pevně napojené na pozdější disidentské struktury, kteří se z různých důvodů rozhodli Chartu nepodepsat.¹ Jedním z důvodů vztažení pojmu disident do souvislosti s Chartou je její spojující úloha v rámci opozičního prostředí. Vždyť na platformě Charty se sjednotili odpůrci režimu z nejrůznějších prostředí.² Dalším důvodem je i reakce bezpečnostního aparátu na vznik Charty, v níž získala Státní bezpečnost symbolického i reálného protivníka. Její přístup k Chartě se projevoval jak v interních textech, tak v šíři opatření, které vůči ní využívala. Se vznikem Charty se pojí i možnost bližšího poznání těchto opatření z pohledu perzekuovaných, jelikož Charta a později především VONS mapování podobných případů věnovaly velké úsilí. Představená definice pojmu „disident“ či „představitel opozice“ samozřejmě slouží pouze pro účel práce a nemá ambici stát se příspěvkem do diskuze o vymezení uvedených termínů.

Státní bezpečnost je naopak v práci reprezentována především X. správou SNB, která se zabývala bojem proti „vnitřnímu nepříteli“. Ten pro ni představoval jen dílčí agendu a jsou-li v práci rozebírány strategie Státní bezpečnosti, jedná se pouze o strategie segmentu věnujícího se střetávání s opozicí a ne strategie celé instituce.

Práce se soustředí výhradně na československý disident a nemá za cíl komparovat zkušenosti československých představitelů opozice se zkušenostmi odpůrců režimu v dalších zemích východního bloku. Československý disident pro mě představuje výsostně svébytný fenomén, a přestože na samotný charakter opoziční činnosti měly jistě vliv i kontakty a inspirace ze zahraničí, myšlenkový svět, na jehož základě si disidenti vytvářeli strategie vůči Státní bezpečnosti, se definoval především v rámci interních diskuzí a zkušeností československých představitelů opozice. Nesnažím se ani srovnávat metody jednotlivých tajných policí sovětského bloku, ačkoliv i mezi nimi probíhaly četné transfery metod a

¹ Více o genezi těchto důvodů viz BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, 2015

² MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha: Argo, 2009. Historické myšlení, str. 139

postupů.³ I Státní bezpečnost totiž fungovala do jisté míry jako autonomní jednotka – minimálně co se týče charakteru „vnitřního nepřítele“, kterému čelila a o kterém sbírala informace. Na základě získaných informací pak proti těmto odpůrcům režimu volila specifické metody. Právě znalosti StB o československém disentu a způsob, kterým je dokázala využívat, patří mezi hlavní předměty mého bádání. V práci se také nezabývám fenoménem vězení. I když mnoho představitelů opozice získalo vězeňskou zkušenost a hrozba případného uvěznění měla vliv na podobu opoziční činnosti, pobyt ve vězení se vymyká zkoumanému tématu disidentské každodennosti a s ní spojené volby strategií pro styk se Státní bezpečností.⁴

Cílem práce je – poněkud šířeji – rekonstruovat vztah Státní bezpečnosti a disentu v jeho různých podobách z perspektiv obou těchto „aktérů“ a tímto způsobem poukázat na nejednoznačnou a podmíněnou povahu jejich poměru. V práci jsou představeny jak strategie StB, tak strategie disentu. Obě strany se pochopitelně při tvorbě postupů vzájemně ovlivňovaly a snažily se zvolit takové metody, které budou pro „protivníka“ co nejobtížněji překonatelné. Jejich prostřednictvím umožňuje práce nahlédnout, jakým způsobem se ovlivňovaly či dokonce definovaly světy disentu a Státní bezpečnosti.

Práce je členěna do tří hlavních kapitol, přičemž každá z nich obsahuje ještě řadu podkapitol. První kapitola *Normativní povaha opozičních manuálů pro styk se Státní bezpečností aneb Kdo je a kdo není „správný disident“* slouží jako jakési vymezení „herního pole“ z pohledu disidentů. Nejprve jsou v ní představeny opoziční manuály pro styk se Státní bezpečností. Ty plnily v rámci disentu funkci jakési kodifikace „správného chování“ při styku s bezpečnostními orgány. Pro srovnání jsou stručně představeny i podobné texty vznikající v prostředích, které byly na disentu nezávislé, případně je s nimi pojil jen částečný personální průnik. Vedlejším produktem disidentských manuálů je ideální typ „správného disidenta“, který může vzniknout při doslovném čtení manuálů a který je základem pro kategorizaci popsanou v další části práce. V druhé části kapitoly jsou manuály vloženy do širšího kontextu fenoménu právního povědomí, které se stalo pro disidenty jednou z hlavních zbraní ve střetávání

³ Více o kooperaci Stasi a StB např. VILÍMEK, Tomáš. *Solidarita napříč hranicemi: opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*. Praha: Vyšehrad, 2010. Moderní dějiny (Vyšehrad)

⁴ Ačkoliv i ve věznicích StB uplatňovala svůj vliv a snažila se disidentům znepříjemňovat trest odnětí svobody. Více např. TESAR, Jan. *Zamlčená diagnóza*. Praha: Triáda, 2003

s Bezpečností. Pro Státní bezpečnost naopak toto právní povědomí představovalo hrozbu a stavělo mantinel ve vykonávání perzekučních opatření proti opozici.

V druhé kapitole *Strategie Státní bezpečnosti* se pro změnu zaměřuji na „svět StB“. Nejprve je představena definice disidentů z pohledu příslušníků bezpečnostních složek, která může sloužit jako kontrapunkt k manuálům z první kapitoly. Již tato definice ukazuje, jak širokými znalostmi o podobě opozičního hnutí Státní bezpečnost disponovala. Tyto znalosti pak využívala k volbě opatření, kterými se snažila dosáhnout zániku opozičního hnutí. Právě výčet a popis těchto opatření tvoří druhou část kapitoly. Jsou v ní představeny kriminalistické metody, metoda prevence a rozkladu či zločinecké postupy, které StB proti disidentům užívala. Tam, kde to prameny umožňovaly, jsem se snažil tyto postupy představit z pohledu Státní bezpečnosti. V některých pasážích jsem ale čerpal i ze vzpomínek představitelů opozice, které umožňují snáze pochopit, jaký vliv měla tato opatření na život těch, proti nimž byla namířena. Druhá kapitola zároveň dává čtenáři možnost poznat, jak rozsáhlým lidským, technickým i znalostním aparátem Státní bezpečnost v boji proti disidentům disponovala. Tuto převahu nejlépe demonstruje útvar „sledovačky“, kterému je věnována rozsáhlá podkapitola. Tento útvar měl na jedné straně k dispozici téměř neomezené technické možnosti, které Státní bezpečnosti umožňovaly podrobně sledovat činnost československé opozice. Na druhé straně vyvstává otázka, nakolik byla StB schopna tento aparát efektivně využívat. Důkladná příprava příslušníků Státní bezpečnosti se projevovala také při výsleších, při nichž využívali kombinace znalostí psychologie a vyšetřovacích postupů. Při vykonávání preventivních opatření se StB pro změnu mohla opřít o spolupráci s dalšími institucemi a o rozsáhlou agenturní síť.

Závěrečná kapitola *Přístupy a strategie disentu vůči Státní bezpečnosti* představuje možné strategie představitelů opozice pro styk s bezpečnostními orgány. Volba strategií se pohybovala mezi dvěma mezemi – očekávanými vzorci chování vyžadovanými opozičním prostředím a postupem Státní bezpečnosti vůči danému člověku. Na základě těchto předpokladů je představena kategorizace, která se mnohdy vymyká chování „správného disidenta“ popsaneho v manuálech. Každý disident při střetu s bezpečnostními orgány zažíval odlišnou zkušenost, která, vedle jeho povahy a životní filozofie, byla určujícím faktorem při tvorbě strategie. Představená kategorizace zahrnuje řadu možných přístupů od nesmiřitelnosti, přes lidskost, vaculíkovskou „touhu po usmíření“, až po fenomén spolupráce, na němž se světy disentu a Státní bezpečnosti sbližovaly. Podkapitoly *Konspirátoři „versus“ legalisté* a *Město*

„versus“ *periferie* spíše než svébytnou strategii při střetu s StB popisují způsoby, jak se tomuto střetu vyhnout, resp. způsoby vyrovnávání se s izolací od „disidentského centra“. Výsledným výstupem práce pak má být rekonstrukce vztahu StB a disentu ne na základě výčtu perzekucí a počtu odsouzených, ale na základě poznání myšlenkového světa aktérů a toho, jak se s tímto střetáváním vypořádávali.

V práci jsem pracoval s několika druhy pramenů. Z materiálů Státní bezpečnosti pro mě byly zásadní diplomové práce příslušníků vznikající na VŠ SNB v 70. a 80. letech. Tyto práce přinášejí vhled do myšlení Státní bezpečnosti jako instituce, ale částečně i do myšlení jejich příslušníků. Jen těžko lze předpokládat, že by ve svých pracích nějakým způsobem vybočovaly ze zažitého státněbezpečnostního diskurzu, tyto texty tak do velké míry reflektují oficiální stanoviska a strategie Státní bezpečnosti k disentu, zároveň ale oproti směrnícím přidávají osobní zkušenost a zájem autora o danou problematiku. Z diplomových prací jsem čerpal zejména při rekonstrukci strategií Státní bezpečnosti vůči disidentům.

Další zajímavý pramen představuje časopis *Sledování*, který vydávala StB několikrát ročně pouze pro vlastní potřebu. Kromě konkrétních metod práce „sledovačky“ z něj lze rekonstruovat i zájem a invence, se kterými mnohdy zaměstnanci tohoto útvaru ke své práci přistupovali. Kontrarozvědné svazky zase mohou sloužit k lepšímu poznání přístupu Státní bezpečnosti k jednotlivým představitelům opozice. Na základě dvou kontrarozvědných svazků jsem také vypracoval případové studie, na nichž lze demonstrovat proces sbližování StB a disentu. Podobný charakter mají i svazky spolupracovníků. Z nich je navíc patrný i chladný kalkul Státní bezpečnosti při snaze o „verbování“ agentů, kdy v ostrém protikladu stojí opakovaně vyjadřovaná potřeba vzájemné důvěry na jedné straně a odosobnění kandidáta spolupráce, který Bezpečnosti sloužil spíše jako nástroj vykonávající její vůli, na straně druhé. Vyšetřovací spisy pak představují jakýsi „sklad materiálů“ k jednotlivým případům. Pro mou práci byly nejzajímavější součástí vyšetřovacích spisů výslechové protokoly, které mi umožňovaly rekonstruovat strategie disidentů při výsleších. Prameny z provenience Státní bezpečnosti mají samozřejmě řadu limitů. Velká část z nich prošla skartací a poznání, které přinášejí, už tak navždy zůstane neúplné. Při jejich četbě je třeba vyrovnat se s mnohdy těžkopádným byrokratickým jazykem prostým emocí. Právě v něm se ale nachází klíč k poznání myšlení Státní bezpečnosti, zdánlivě odosobněného, přesto často útočného a kategoricky odmítavého vůči jinému vidění světa.

K poznání světa disentu pro mě byly zásadním pramenem rozhovory s představiteli opozice pořízené po roce 1989 - ať už vyšly knižně, vznikly v rámci projektů centra orální historie. Několik rozhovorů jsem s pamětníky nahrával sám. Nepoužíval jsem při nich standardní metodu orální historie zahrnující třífázové rozhovory. Jednak proto, že s mými narátory už většinou takové rozhovory vznikly a jednak proto, že mě spíše zajímal konkrétní segment jejich života. Snažil jsem se jim pokládat otázky, na které dosud neodpovídali a které byly relevantní pro mou práci. Ve zmíněných typech rozhovorů s odstupem času hodnotili svoje vzpomínky na styk se Státní bezpečností, které se pro mě staly důležitým zdrojem pro tvorbu zmíněné kategorizace. Limitem těchto pramenů je možnost, že narátoři do nich promítali své dnešní postoje a spíše než na základě vlastních zkušeností odpovídali tak, jak se od nich očekávalo. Tím mohlo dojít k nechtěnému zkreslení minulosti. Toto riziko jsem se snažil eliminovat využitím dobových pramenů opoziční provenience. Patří k nim články v samizdatových a exilových časopisech, kde byly zážitky spojené se Státní bezpečností reflektovány. Z těch nejvýznamnějších lze jmenovat *Informace o Chartě 77* a *Listy*. Další pramen představují eseje, úvahy a fejetony zachycující interní disidentské diskuze. V neposlední řadě pak stojí beletristická tvorba představitelů opozice, která poskytuje důležitý pramen k poznání disidentského života. Za klíčový v tomto ohledu považuji *Český snář* Ludvíka Vaculíka, kterému je v práci věnovaná celá podkapitola.

V rámci odborné literatury zatím byla věnována pozornost spíše podobě zásahů Státní bezpečnosti, než tomu, jaká byla protireakce disidentů. V práci jsem tak musel čerpat z různých titulů zabývajících se disentem a Státní bezpečností. Za nejzásadnější inspiraci jak z hlediska metodického, tak z hlediska faktického považuji knihu Jonathana Boltana *Světy disentu*. Bolton rekonstruuje dissent na základě dobových textů jeho představitelů a přináší tak jedinečný příspěvek do diskuze o podobě a charakteru opozičního hnutí. Z hlediska dějin opozičních skupin v normalizačním Československu považuji za nejvýznamnější obsáhlou monografii Milana Otáhala *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Téma možných postihů odpůrců normalizačního režimu pečlivě zpracovává Jaroslav Pažout v knize *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období tzv. normalizace*. Přínosným zdrojem pro mě byly rovněž některé dílčí studie Tomáše Vilímka nebo Prokopa Tomka či práce publikované ve sbornících vydávaných Ústavem pro studium totalitních režimů.

1 Normativní povaha opozičních manuálů pro styk se Státní bezpečností aneb Kdo je a kdo není „správný disident“

1.1 Spor o disidentskou identitu

Názorová pluralita byla jedním z charakteristických rysů Charty 77 a československého disentu obecně. Vycházela ze samotné podstaty Charty – seskupení lidí s tak odlišnými životními zkušenostmi a postoji bylo vhodným podhoubím pro nejrůznější polemiky. Jejich součástí byl i proces utváření sebeobrazu disidenta. S prvním výraznějším pokusem o uchopení disidentské existence přišel Jan Patočka, který Chartě 77 vložil určitý morální étos, jenž jí byl vlastní po celou dobu její existence. „*Bez mravního základu, bez přesvědčení, které není věcí opportunity, okolností a očekávaných výhod, žádná sebelépe technicky vybavená společnost nemůže fungovat. Morálka však zde není k tomu, aby společnost měnila, nýbrž prostě k tomu, aby člověk byl člověkem. (...) ona je to, co vymezuje člověka. (...) Charta 77*“, pokračuje Patočka, „*je výrazem radosti občanstva nad tím, že jejich stát podpisem, kterým se stvrzují práva člověka a kterým se tento akt stal československým zákonem, hlásí se k vyšší mravní základně všeho politického.*“⁵

Přestože Patočkovu angažmá v Chartě trvalo jen o něco málo déle než tři měsíce, zanechal v ní nesmazatelnou stopu. Dokládají to i slova Václava Havla, který v knižním rozhovoru s Karlem Hvizďalou přiznal: „*Nevím, čím by Charta byla, kdyby jí v jejích začátcích neposvětil Patočka na cestu jasem své velké osobnosti.*“⁶ Sám Havel jako by po Patočkově smrti cítil povinnost zaujmout jeho místo a koncem roku 1978 napsal text, který přináší téměř ikonickou definici disidenta, s níž se dokázali ztotožnit bojovníci proti bezpráví napříč celým světem. Esej *Moc bezmocných* není třeba dlouze představovat. Havel v něm charakterizuje disidenty jako „*ty občany sovětského bloku, kteří se rozhodli žít v pravdě.*“ Disident „*havlovského stříhu*“ navíc „*má nekonformní postoje a kritické názory vyjevuje v rámci svých*

⁵ Čím je a čím není Charta 77. In: PATOČKA, Jan. *Sebrané spisy Jana Patočky*. Praha: Oikoumenh, 1997, str. 429

⁶ HAVEL, Václav. *Dálkový výslech: (rozhovor s Karlem Hvizďalou)*. Praha: Melantrich, 1990, str. 124

omezených možností veřejně.“⁷ Žít v pravdě pro Havla (velmi zjednodušeně) znamenalo odmítnout hru post-totalitního režimu a začít žít autentický – pravdivý – život.

Havlova koncepce vyvolala reakce uvnitř i vně opozičního prostředí. Kupříkladu Rudolf Battěk nebo Václav Benda vyčítali Havlovi nepochopitelnost jeho postoje.⁸ Do výrazné polemiky s Havlovým textem se pustil i Petr Pithart. Ten mu vytknul zejména malou snahu o pochopení většinové společnosti mimo opoziční prostředí. Argumentuje tím, že ke zlepšení poměrů není nutné vstupovat do otevřené opozice vůči režimu, mnohdy je naopak užitečnější snažit se zlepšovat všudypřítomný „šlendrián“ poctivou prací v rámci existujících struktur. Jako příklad si bere Havlova zelináře. Pokud by ten nevyvěsil do výlohy předepsaný plakát „... *zdaleka* [to] *neznamená, že moc už rezignovala, zato* [to] *zřejmě znamená, že jsme přišli o jednoho z mála slušných zelinářů, který nyní rozšíří řady nekonformních závozníků.*“ Celým textem prochází obava z toho, že disident se čím dál více vzdaluje většinové společnosti a dobrovolně se tak odsouvá do „ghetta“, přestože „...*jakékoliv uzavírání do disidentského mikrosvěta [je] zcela zhoubné.*“⁹

Havlova definice disidenta jako člověka, který se rozhodl žít v pravdě, byla natolik ultimativní, že filozofa Petra Rezka přiměla k tomu, aby přišel s vlastní kontradefinicí. Disidenta necharakterizoval na základě rozhodnutí „žít v pravdě“, ale na základě jeho ochoty „žít v konfliktu“ – v tomto případě s mocí.¹⁰ Debata o naplnění obsahu termínu disident byla mnohem širší a v podstatě probíhá dodnes, aniž by byl zmíněný pojem nějak konsenzuálně naplněn. Jedním z formativních zážitků, které konstituovaly disidentskou identitu, byl bezesporu střet se státní mocí – v tomto případě představovanou zejména StB. Detailní pokyny, jak se při této příležitosti zachovat, byly obsaženy v manuálech, jež kolovaly mezi odpůrci režimu.

⁷ HAVEL, Václav. Moc bezmocných. In: HAVEL, Václav, Alexander TOMSKÝ a Vilém PREČAN. *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979*. 3. vyd. Praha: Rozmluvy, 1990, str. 91

⁸ Viz sborník *O svobodě a moci*

⁹ PITHART, Petr. Dizi-rizika. In: HAVEL, Václav. *O svobodě a moci*. Roma, Itálie: Listy, 1980, str. 277

¹⁰ REZEK, Petr. *Filozofie a politika kýče*. 2. vyd. Praha: Ztichlá klika, 2007

1.2 Opoziční manuály, jejich obsah a účel

Na následujících stranách se budu zabývat zejména texty, které vznikly v Československu a jejichž autory byli představitelé domácí opozice. Pro srovnání se ale zaměřím také na exilový pohled, jehož zástupcem je František Janouch, který pod pseudonymem „Advokát chudých“ nepravidelně přispíval do Listů na toto téma. Všechny texty pojednávají o podobných věcech podobným způsobem, přesto v nich lze nalézt několik zajímavých odlišností, na které bych chtěl poukázat. Jako příklad přístupu skupin nezávislých na opozičním prostředí poté krátce okomentuji texty z tramského prostředí, resp. z prostředí evangelické církve.

Nejprve tedy texty opoziční. Pro „domácí produkci“ byly nejzásadnější dva dokumenty – *Poučení vyšetřovaným*¹¹ a *Základní pravidla hry*. Oba vznikly koncem 70. let a dá se předpokládat, že většina těch, kteří v té době náleželi k opozici, je znala a četla. Dokumenty se šířily buď samostatně nebo jako „přílepek“ k samizdatové literatuře. *Poučení vyšetřovaným* pak vyšlo v Infochu¹², ve Voknovinách a v roce 1988 i v Revolver revue. Důvodem pro oživení dokumentu bylo „*zvýšené persekvování občanů v poslední době*“.¹³ Autory dokumentů byli představitelé opozice s právnickým vzděláním jako Jiří Hájek nebo Josef Danisz a zejména pak Petr Uhl, který, ač vystudoval vysokou školu technického zaměření, si během let strávených v opozici vůči režimu téměř dokonale osvojil československý právní systém. Jeho lze považovat za hlavního tvůrce dokumentů – jak po obsahové, tak po „ideové“ stránce.

Základním účelem dokumentu bylo rozšířit uvnitř opozičního prostředí alespoň minimální právní povědomí o možnostech člověka, který se dostane „do hledáčku“ bezpečnostních orgánů. „*Mnoho škody působí názor, že o občanských právech není třeba nic vědět, protože policie je stejně všemocná a šance na záchranu nejsou žádné, ale na druhé straně zase krajní přesvědčení, že ,když jsem nic neudělal, nemůže se nic stát‘ – zejména tuto druhou verzi šíří oficiální moc. Praxe ukázala, že bezstarostnost občana, spoléhajícího na to, že nic neudělal, trvá pouze do prvního kontaktu s mocí. Najednou člověk sedí před profesionálem a*

¹¹ Viz příloha č. 1

¹² *Informace o Chartě 77*

¹³ *Poučení vyšetřovaným*. Revolver Revue, 1988, č. 9

*cítí, že neví nic z toho, co by právě potřeboval, neví, zda, může věřit tomu uhlazenému soudruhovi, nabízejícímu hned kávu, hned cigaretu či alkohol, zda si může dovolit odmítnout a zda pohružky, které na něho dříve příjemný spustil, jsou reálné.*¹⁴ Vedle toho oba dokumenty čtenáři představují nejvhodnější strategie, jež by měl při střetu se Státní bezpečností volit, vysvětlují, které strategie jsou naopak nevhodné a také vytváří svébytný diskurz, v němž by mělo být na vztah opozice a Státní bezpečnosti nahlíženo.

V manuálech je popisováno několik příležitostí, při nichž bylo možné přijít do styku se Státní bezpečností. Od sledování – ať už přímého nebo formou odposlechu bytu či telefonu, přes domovní prohlídky, až po výslechy, kterým bylo věnováno nejvíce prostoru. Jednak proto, že se pro většinu disidentů jednalo o nejčastější způsob setkání se Státní bezpečností a jednak pro to, že právě při výslechu se nabízely největší možnosti pro rozvíjení nějakých obranných strategií. Zatímco Základní pravidla hry podávala stručný výklad ke všem zmíněným okolnostem, *Poučení vyšetřovaným* se z větší části zabývalo výslechy, z menší pak domovními prohlídkami. Oba texty mají ale velmi podobné vyznění, některé opakující se formulace pak dávají tušit, že za dokumenty stojí stejný autor, resp. autoři.

Jak bylo zmíněno, v manuálech jsou popsána základní práva vyšetřovaného. Jsou zde kupříkladu vyjmenovány tři druhy výslechů, které rozeznávalo československé právo. U každého z nich je pak vysvětleno, za jakých okolností k němu mohlo být přistoupeno a co z toho plynulo pro vyšetřujícího i vyšetřovaného – kdy je povinen vypovídat, kdy může výpověď odmítnout a v jakém případě může dokonce lhát. Podobné právní poučení je poskytnuto i v souvislosti s domovními prohlídkami. Zde je kladen důraz zejména na dodržování formálních náležitostí, jakými byla přítomnost nezávislé osoby při prohlídce nebo řádné sepsání protokolu.

Velký prostor je ale také věnován popisu rozličných strategií, které bylo možné a vhodné při styku se Státní bezpečností zaujmout. Některé opět vycházely z legálních a legalistických pozic, jiné byly součástí psychologického boje s „protivníkem“. Drobnou psychologickou výhodu mohl vyšetřovaný získat důsledným vymáháním práv, která mu byla garantována zákonem – např. vyžadováním, aby se příslušník legitimoval, případně umožnil vyšetřovanému opsat si jeho služební číslo nebo tím, že si během výslechu dělal poznámky o jeho průběhu. Mnohem podrobněji jsou ale v manuálech popsány dvě základní strategie, či

¹⁴ Libri prohibiti. Fond VME, sign. VME 6984 Základní, *Základní pravidla hry*

spíše přístupy, které mohl vyšetřovaný při výslechu zaujmout – „*celkem po dobrém*“ a „*politika supertvrdého muže*“. Volba strategie byla odvozena od toho, jak moc byl vyslýchaný schopen dodržet „zlaté pravidlo“ manuálů pro styk se Státní bezpečností – mlčet, neříct vyslýchajícímu vůbec nic. Pokud to pro vyslýchaného není problém, zvolí „*politiku supertvrdého muže*“, pokud mu to jeho nátura nedovoluje, sáhne po strategii „*celkem po dobrém*“. Při ní sice nemlčí, přesto ale s vyšetřujícím v podstatě nevede rozhovor. Snaží se ho pouze přesvědčit, že odpověď na jeho otázku nezná nebo si ji ještě lépe nepamatuje. „*Nikdo tě nemůže nutit vypovídat o věcech, na které si přesně nepamatuješ – do paměti ti nikdo nemůže nahlédnout. (...) Nemusíš se stydět nadiktovat si na konci protokolu prohlášení, že si v poslední době vůbec hůře pamatuješ, že na sobě pozoruješ postupující sklerózu apod.*“¹⁵ Tolik stručně k „vhodným“ strategiím.

Těm „nevhodným“ věnují autoři manuálů minimálně stejnou pozornost. Jejich rozbor jde natolik do hloubky, že jsou dokonce rozčleněny do několika kategorií. Jako první chyba je jmenována „*iluze legality, zákonnosti*“. Vyslýchaný věří v právní nepostižitelnost vlastních kroků, proto je ochoten o všem vypovídat, přičemž „... *si lišácky myslí, že ty aspekty své činnosti, které by mohly STB nejvíce zajímat, potlačí, bude je bagatelizovat či podobně.*“¹⁶ Další uvedenou chybou je snaha hrát se Státní bezpečností „šachovou partii“. „*Ještě nikdo takovou šachovou partii nevyhrál, protivník má totiž k dispozici velké množství kvalitnějších figur a navíc šachovnici o neznámém počtu polí*“, píše se v *Poučení*. Šachová partie v tomto případě znamená snahu o zatajení nebo zkrácení nějakých informací s úmyslem zmást vyšetřovatele. V textu je explicitně zdůrazněno, že mezi základní chyby patří i lhaní nebo zapírání. Téměř nikdy se to nevyplácí. Chybná je podle autorů i snaha bojovat nebo polemizovat s vyšetřovateli. Vyšetřovaný v takovém případě „*nenese na trh jen svoji kůži, ale i kůži svých přátel*“. V zápalu diskuse se tak často stane, že vyslýchaný prozradí nějakou citlivou informaci, která je vyšetřovatelem pečlivě zaznamenána a později může být použita proti němu nebo někomu z jeho přátel.

Poslední jmenovaná chyba přesně zapadá do pečlivě budovaného konstruktu, ve kterém jsou opozice a Státní bezpečnost představovány jako dva nesmiřitelní rivalové setrvávající

¹⁵ tamtéž

¹⁶ Libri prohibiti. Fond VME, sign. 12105.836 Poučení. *Poučení vyšetřovaným*

v nikdy nekončícím konfliktu. Autoři ji označují jako „vysvětlovací mánii“. „*Trpí jí především intelektuálové podobající se nočním můrám kroužícím kolem lampy. Vidí i ve vyšetřovateli člověka a tedy objekt, kterému je možno vysvětlit vše a který pochopí dobré úmysly vyšetřovaného.*“ Jakékoliv myšlenky tímto směrem jsou ale chybné, protože, jak je zdůrazněno v *Poučení vyšetřovaným*, „*Orgán SNB ve službě není partner pro diskusi, ani o počasí, ani o politických názorech, ani o rodině a přátelích atd.*“

Podobná snaha o dehumanizaci Státní bezpečnosti je vlastní oběma dokumentům. Je důsledně varováno před tím, aby si vyslýchaný disident vytvořil k vyšetřujícímu nějakou důvěru či dokonce sympatii. „*Vyšetřovaný pak ve vyšetřujícím přestává vidět svého nepřítele.*“¹⁷ Vztah mezi opozicí a Státní bezpečností je popisován jako střet dvou světů, přičemž „*na straně vyšetřovaného je jen pravda, o níž je přesvědčen, a vědomí sounáležitosti ke kamarádům*, zatímco na straně Státní bezpečnosti stojí „*stát s mohutným ekonomickým a vojenským potenciálem, prokuratury, soudy a věznice.*“¹⁸ Podobné sdělení nám ostatně dává už název jednoho z dokumentů – *Základní pravidla hry*. Jako by autoři chtěli vyjádřit nejen to, že střet Státní bezpečnosti a opozice je nějaká hra, souboj, ve kterém proti sobě stojí dva protivníci, ale také, že tento souboj má jakási pravidla, řád, který někdo určil, a nejde tedy o libovůli.

Tento řád ale nebyl nějakou nezpochybnitelnou pravdou, a ne všichni považovali za vhodné se jím řídit. Jako příklad mohou posloužit i již zmiňované manuály vypracované Františkem Janouchem. Ten po své emigraci do Švédska napsal do Listů sérii článků, v nichž pod pseudonymem „Advokát chudých“ čtenářům radil, jak se mají chovat při styku se Státní Bezpečností. Zaměřím se zde konkrétně na článek *Právní poradna* z roku 1975. Struktura textu se v zásadě podobá manuálům, objevuje se zde například výčet a rozbor typů v Československu užívaných výslechů, některé formulace jsou dokonce téměř totožné s později vydanými texty (třeba pasáž o ztrátě paměti). Celkový tón textu je však trochu jiný, lidovější, autor nemá daleko k expresivnějším výrazům (např. *fízl*) a celý text oproti trochu „škrobeným“ *Základním pravidlům hry* a *Poučení vyšetřovaným* působí o něco uvolněnějším dojmem. Mezi texty jsou ale zásadní rozdíly po obsahové stránce. Zatímco „domácí“ manuály důrazně varují před snahou hrát s vyšetřovateli šachovou partii, Advokát chudých nabádá k přesně opačné strategii.

¹⁷ Libri prohibiti. *Poučení vyšetřovaným*

¹⁸ tamtéž

„Pamatuj dále, že při poskytování vysvětlení podle zákona o SNB nejsi pod přísahou – můžeš si tedy vymýšlet, lhát, vodit policajty za nos. Čím méně pravdivé informace se od Tebe policie dozví, tím lépe pro Tebe a Tvoje přátele.“ Na jiném místě je výzva zopakována: *„Můžeš tedy věci zamlčovat, překrucovat, mluvit nepravdu, podle toho, co uznáš za vhodnější a pro Tebe a Tvé přátele prospěšnější.“*¹⁹

Promyšlený postup ve styku s mocenskými orgány samozřejmě nebyl výsadou disidentů. Do styku se Státní a Veřejnou bezpečností, ale i s úředníky zastupujícími zájem státu se dostali i příslušníci dalších skupin, které mnohdy na opozičním prostředí byly zcela nezávislé nebo je s ním pojil pouze částečný personální průnik. I tyto skupiny ale byly okolnostmi donuceny vytvořit si společnou, někdy i oficiálně vyhlášenou strategii – ať už se týkala konkrétního postupu při střetu se státním aparátem nebo spíše ideového přístupu k němu. Jako příklad prvního postupu může posloužit tramské prostředí.

Tramping nebyl ze své podstaty hnutím bojujícím proti komunistickému režimu. Trampové sami často svoji činnost spojují s určitou „touhou po svobodě“, případně ji popisují jako „únik“ z reality všedního dne ovlivněného běžnými starostmi ne nutně závislými na vládnoucím režimu. K intenzivnějšímu propojení trampingu a politiky však docházelo ve chvíli, kdy se trampové museli potýkat se zájmem bezpečnostních složek o jejich hnutí, který komplikoval jejich činnost.²⁰ Jako reakce na tyto persekuce vznikla dvoudílná příručka *Tramping a zákony*, kterou v roce 1979 sepsala Jana Doležalová.

Pro tramy, podobně jako pro disidenty, byla hlavním východiskem při střetu s bezpečnostními orgány dobrá znalost zákonů. Příručka vyčerpávajícím způsobem vyjmenovává všechny zákony a předpisy související s tramskou činností. Jejich znalost mohla být trampům v mnoha případech nápomocná a umožňovala jim jednat ve styku s bezpečnostními složkami mnohem efektivněji, než tomu bylo v minulosti. Dokládají to i slova trampa Petra Náhlíka. *„Takže na ty výsledky jsme už chodili proškoleni, což jaksí ty policajty poměrně rozčilovalo, protože když jim člověk řekl, že odmítá vypovídat, protože by ublížil osobě blízké, tak oni samozřejmě používali ten výklad, že osoba blízká jsou pouze rodinní příslušníci*

¹⁹ Právní poradna, *Listy*, ročník V, číslo 6

²⁰ VANĚK, Miroslav a Přemysl HOUDA (ed.). *Střípky mozaiky: každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2016, s. 276

atd.“²¹ Příručka se ale zdaleka neomezovala pouze na výklad zákonných možností vyslýchaného, jak opět potvrzuje Petr Náhlík. „*Bylo to zajímavé poučení typu, že za rozdělání ohně může být trestán pouze ten, kdo ho rozdělal, přičemž tedy musí policajti dokázat, kdože ho rozdělal, přikládání na oheň není trestné, pokud člověk říkal, že už hořel, a podobné věci byly i s tiskovinami.*“²² Dále byly v textu rozebírány například okolnosti spojené se zjišťováním totožnosti, odnětím věci nebo osobní prohlídkou. Jazyk příručky je ale na první pohled odlišný od výše představených opozičních manuálů. Doležalová se ve svém textu omezuje na výčet a vysvětlení potřebných zákonů. Příslušníci Bezpečnosti zde nejsou líčeni jako nepřátelé, jejich činnost pro trampy představovala spíše nutné zlo, realitu, se kterou se musí nějakým způsobem vyrovnat, aby mohli být ve své činnosti svobodnější. „*Náš vztah k nim je většinou defenzivní, již samotný kontakt s nimi v nás vzbuzuje pocit jakéhosi provinění a naprosté bezmocnosti a naopak jejich všemocnosti a nedotknutelnosti.*“²³ Právě znalost zákonů měla být prostředkem k tomu, jak tento stav změnit.

O poznání pragmatičtější přístup prosazovali představitelé evangelické církve. Jejich společenství se nacházelo ve zcela odlišné situaci než trampové nebo disidenti. Evangelická církev byla režimem povolená, či spíše tolerovaná, přesto se její představitelé dostávali do každodenních konfliktů s představiteli státní správy – zejména s úředníky Sekretariátu pro věci církevní spadajícího pod Ministerstvo školství a kultury, ale i s příslušníky bezpečnostních složek. Sami evangelíci se snažili svůj vztah ke státnímu zřízení formulovat pokud možno v co nejvíce neutrálním duchu. „*Skutečnost, že jsme církví v zemi, která rozvíjí život společnosti v systému socialismu, pokládáme za rozhodnutí svého pána. Naším úkolem je, abychom svými postoji svědčili o pevném základu a jistotě, o níž se naše víra opírá.*“²⁴ Vztah církve ke státu z podstaty musel být poněkud ambivalentní a provázelo ho balancování mezi křehkým konsenzem se státní mocí a vyrovnáváním se s persekucemi. Mezi ty nejcitelnějšího patřilo odnímání státního souhlasu, kterým bylo postiženo mnoho farářů.

Každodenní kontakt s představiteli státu, ať už úředníky nebo příslušníky bezpečnostních složek, nutil církev minimálně pokusit se navrhnout nějaký jednotný postup.

²¹ Rozhovor s Petrem Náhlíkem vedl Lukáš Valeš, 11.12. 2003. Sbírka Politické elity a dissent během tzv. normalizace. Životopisná interviews, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

²² tamtéž

²³ Libri prohibiti. *Tramping a zákony*. Fond Samizdat, sig. TRAM 3760

²⁴ Archiv Synodní rady. XXII. Synod Českobratrské církve evangelické 1981. Zprávy Synodní rady.

Tuto snahu lze mimo jiné sledovat ve zprávách, které Synodní rada připravovala pro Synody, tedy nejvyšší shromáždění evangelické církve. V zápise z XXII. Synodu v roce 1981 tak můžeme číst, že „*při správě církve přicházíme do styku s představiteli státní správy, kteří byli pověřeni řízením a uskutečňováním státní církevní politiky. (...) Musíme mít porozumění pro odchylné přístupy k řešení některých záležitostí a trpělivě, s důvěrou a přitom slušně a otevřeně projednávat řešení.*“²⁵ Toto stanovisko bylo dále rozvinuto ve zprávě Synodní rady pro XV. Synod v roce 1987 a stalo se předmětem mnoha kontroverzí. „*Pracovníci církevních sekretariátů všech stupňů nejsou ovšem jedinými představiteli nebo výkonnými orgány naší společnosti, s nimiž přicházejí kazatelé i laičtí členové správních orgánů církve do styku. Není třeba se takovým jednáním vyhýbat. Věc Kristova evangelia je veřejná a ve své práci nemáme co skrývat. Naopak dává každé jednání s člověkem mimo církev příležitost vysvětlit dílo církve a rozptýlit nedorozumění.*“²⁶ Synodní rada tak, ačkoliv přímo neuvádí název instituce, nabádá faráře k tomu, aby jednali se Státní bezpečností, kterou mnoho představitelů církve považovalo za úhlavního nepřítele a která byla zodpovědná za dlouhodobou persekuci a šikanu mnoha farářů.

Ještě explicitněji to bylo formulováno v dopise, který podle faráře Pavla Hlaváče Synodní rada rozesílala jednotlivým farnostem. Právě tento dopis byl řadou farářů i laiků přijat velmi kriticky, připisovali mu téměř kolaborační vyznění. To potvrzuje právě Pavel Hlaváč, který v dopise spatřoval výzvu k rozhovoru a ochotnému přístupu ke Státní bezpečnosti, což bylo v rozporu jednak s jeho vlastním přesvědčením a jednak s dřívějšími stanovisky Synodní rady.²⁷ Kromě toho je tento přístup ale také v přímém rozporu s disidentskými manuály, které byly představeny výše. Formulaci „*s důvěrou a přitom slušně a otevřeně projednávat řešení*“ bychom v nich hledali asi jen těžko. Je to samozřejmě z části dáno odlišnou pozicí obou skupin, ale zcela jistě lze hledat rozdíl i ve fundamentálním přístupu ke Státní bezpečnosti jako celku – pro někoho byla přirozeným nepřítelem, pro jiného třeba za jistých okolností mohla představovat partnera k diskuzi, s nímž je možné naleznout konsenzus.

Ukazuje se tak, že strategie mlčet za všech okolností nebyla jediným postupem při styku se Státní bezpečností. Pro někoho, jak jsme mohli vidět, bylo stejně legitimní strategií hrát

²⁵ tamtéž

²⁶ Archiv Synodní rady. XXV. Synod Českobratrské církve evangelické 1987. Zprávy Synodní rady.

²⁷ Rozhovor s Pavlem Hlaváčem z 2.5. 2018, vedl JH

s vyšetřovateli „šachovou partii“ a „vodit je za nos“ či k nim dokonce přistupovat „s důvěrou“. Důvodem, proč se více zaměřuji na „domácí“ manuály a proč od nich odvíjím další badatelské otázky, je jednak právě to, že vznikly v Československu a byly vytvořeny lidmi, kteří nedílně patřili do zdejších disidentských struktur, a jednak reálný vliv, který měla „mlčenlivá“ koncepce mezi představiteli opozičního hnutí. Lze to dobře sledovat na protokolech o výsledcích s první vlnou signatářů Charty, ze kterých vyplývá, že zásady popsané v *Poučení vyšetřovaným* a *Základních pravidlech hry* byly mezi disidenty známy ještě před sepsáním obou dokumentů.

Základní myšlenka obou dokumentů byla jasná – „... *ve styku s orgány SNB víc než kdekoliv jinde platí MLČETI ZLATO.*“²⁸, protože „... *morální síla nespočívá v doznání, ale v důstojném mlčení.*“²⁹ Pokud se někdo těmito pravidly neřídí, způsobí tím jen „*zbytečně napáchané škody*“.³⁰ Dokumenty celým svým vyzněním vznášejí určitý nárok na člověka, na vyšetřovaného a určují mu, jak by se měl správně zachovat. Tento nárok je do jisté míry pochopitelný, je ale oprávněný? Kdo jsou ti, kteří ho vznášejí a jakým právem to dělají?

1.3 „Správný disident“ jako produkt normativní povahy manuálů

Částečnou odpověď mohou poskytnout dva fejetony, které byly napsány koncem roku 1978 a které odstartovaly rozsáhlou diskusi napříč opozičním prostředím. Jedná se o fejetony *Poznámky o statečnosti* Ludvíka Vaculíka a *Bedra některých* Petra Pitharta. Není nutné zde podrobněji rozebírat celou diskusi, která po vydání fejetonů následovala, takže se zaměřím především na sdělení, které nám dávají samotné texty. Oba fejetony vyjadřují určité zklamání nad vývojem Charty. Ta se podle autorů nadále vzdaluje společnosti a iniciativu v ní, slovy Petra Pitharta, stále více přebírá „*aktivní menšina*“. Tato aktivní menšina si podle Pitharta přivlastňuje právo mluvit a jednat jménem ostatních. „*Někteří z nich budou i obětaví a stateční, avšak ani to jim nedává žádná práva, pokud jde o ty ostatní.*“³¹ Vaculík, jako by se s Pithartem nevědomky doplňovali, cítí, že chování aktivní menšiny může dostávat ostatní představitele

²⁸ Libri prohibiti. *Poučení vyšetřovaným*.

²⁹ Libri prohibiti. *Základní pravidla hry*

³⁰ tamtéž

³¹ PITHART, Petr. *Bedra některých*. In: HAVEL, TOMSKÝ, PREČAN. *O lidskou identitu*, str. 209

opozice pod tlak. „Většina lidí dobře cítí své meze a nejde v jednání nad to, co je schopna unést pak v následcích. Kdo přiměje lidi, aby v chladné sezóně šli nad svou nosnost, neměl by se divit, že se lámou.“³² Nelze se ubránit dojmu, že tato slova směřují i k autorům manuálů³³ (a samozřejmě nejen k nim), že právě oni jsou představiteli té aktivní menšiny, která je arbitrem správných vzorců chování a dostává ostatní pod tlak. Charta se tak jejím působením pomalu mění v „stále se zmenšující četu bojovníků“³⁴ nebo „malou skupinu sebou samotnými do věci zasvěcených aktivistů.“³⁵

Podle Michela Foucaulta se v moderních společnostech výkon moci pohybuje mezi dvěma mezemi – právem suverenity a disciplinační mechanikou. „Kázeňské postupy (...) tvoří aparáty vědění a četná znalostní pole. (...) [Tyto] postupy jsou sice nositeli pravidla, ovšem nikoli juristického, které je odvozeno od suverenity, ale přirozeného pravidla, to je normy. Definují kodex, který není kodexem zákona, ale kodexem normalizace.“³⁶ Podobný kázeňský a normativní prvek lze spatřovat i ve zkoumaných manuálech. Jejich autoři jako nositelé specifického druhu vědění formují diskurz, pomocí něhož má být nahlíženo na danou problematiku. Ze své autority „věducích“ jako by ostatním přinášeli poučení o tom, jaké chování je za dané situace správné a přirozené – a vytváří tak normu, mantinely, v nichž je dovoleno se pohybovat. Ruku v ruce s touto normou vzniká i obraz „správného disidenta“ a toho, jak by se měl chovat při styku s bezpečnostními orgány.

Jak vlastně tento obraz vypadá? Jaký je „správný disident“? V první řadě přijímá premisu, že mezi světy Státní bezpečnosti a opozice nemůže dojít k žádnému průniku. Jejich střetávání se pohybuje na jasně vymezeném poli, je nekončícím soubojem, který má přesná pravidla. Státní bezpečnost jako instituce i její jednotliví představitelé jsou nepřátelé. V nepřátelství je třeba zajít tak daleko, že příslušníci Státní bezpečnosti musí být odlidštěni. Jelikož vždy jednají neupřímně, kalkulují ve snaze představitelům opozice za každou cenu uškodit, ztrácí autenticitu a lidství, a jako takoví si nezaslouží slušné jednání, je dovoleno jim

³² VACULÍK, Ludvík. Poznámky o statečnosti. In: HAVEL, TOMSKÝ, PREČAN. *O lidskou identitu*, str. 54

³³ Tento dojem je ještě umocněn svědectvími z opozičního prostředí, že Pithart svůj text z velké části směřoval právě Petru Uhlovi. BOLTON. *Světy disentu...*, str. 305

³⁴ VACULÍK. Poznámky o statečnosti

³⁵ PITHART. Bedra některých

³⁶ FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*. Praha: Filosofia, 2005.

lhát a jednat s nimi s opovržením. Z toho plyne, že je v podstatě nemožné vytvořit si s příslušníkem Státní bezpečnosti vztah založený na důvěře nebo sympatii. „Správný disident“ se pokud možno za každých okolností řídí heslem „s estébáky se nemluví“. Jeho morální síla je odvislá od jeho schopnosti setrvat v důstojném mlčení pokud možno po celou dobu výslechu.

Opoziční manuály mohou při doslovném čtení konstruovat téměř černobílý ideální typ „správného disidenta“, který se chová a přemýšlí podle předem daných vzorců. Na předchozích stranách jsem se pokusil ukázat, že manuály mají, kromě jiného, silný disciplinační a normativní potenciál. Na kolik má ale tato norma všeobecnou platnost? Vejde se do ní Václav Černý, který byl známý tím, že při výsleších s vyšetřovateli bouřlivě diskutoval a snažil se je přesvědčit o své pravdě? Vejde se do ní Miloš Rejchrt, který nikdy nedokázal potlačit slušnost ve chvíli, kdy mu „estébák“ nastavil svoji lidskou tvář? Vešel by se do ní Václav Havel, který v chladných večerech nosil policistům, kteří ho sledovali, do auta kávu? Nebo Ludvík Vaculík, jenž v souvislosti se svým vztahem k mocenským orgánům hovořil o určité „touze po usmíření“? A Jaroslav Mezník, který prosazoval strategii, že když se k policistům bude chovat slušně, zachovají se stejně i oni k němu? Výčet by mohl být mnohem delší, ale i tak z něj jasně vyplývá, že paleta strategií a vztahů ke Státní bezpečnosti je mnohem pestřejší než ta, kterou nám předkládají opoziční manuály.

Kategorizaci těchto přístupů se budu zabývat ve třetí kapitole a obraz „správného disidenta“ by mi při tom měl posloužit jako ideální typ, od kterého budu tuto kategorizaci odvíjet. Cílem této kapitoly je blíže se zaměřit na opoziční manuály. V první části jsem se pokusil o jejich interpretaci, v druhé části bych rád zdůraznil přínos těchto textů a zasadil je do širšího kontextu fenoménu právního povědomí uvnitř disidentského prostředí.

1.4 Disidentské manuály a právní povědomí

Disidentské manuály samozřejmě primárně nesloužily jako disciplinační nástroj uvnitř opozičního prostředí. V předchozí kapitole jsem se spíše pokusil nastínit další možnosti interpretace těchto mimořádně zajímavých textů. Jejich hlavní význam ale bezesporu tkvěl v rozšiřování právního povědomí uvnitř opozice. Díky tomu, že disidenti při setkání s příslušníky Státní bezpečnosti znali svoje práva, možnosti, ale i zkušenosti svých

„ostřílenějších kolegů“, mohli se snáze bránit nástrahám ze strany vyšetřujících a dát jim tak do ruky co nejméně „trumfů“, jež by později mohly být použity proti nim nebo jejich přátelům.

Význam těchto dokumentů nejlépe ilustruje jejich recepce ze strany těch, kterých se přímo dotýkaly – a to nejen představitelů opozice, ale i příslušníků Státní bezpečnosti. Texty byly čteny a interpretovány takřikajíc „na obou stranách barikády“.

1.4.1 Znalost práva jako zbraň

Prvními čtenáři manuálů byli pochopitelně samotní disidenti. Ti jejich význam a prospěšnost vyjadřovali ať už slovně nebo přímo svým chováním při styku s bezpečnostními složkami. Třeba Věra Roubalová Kostlánová vzpomíná, že „*Petr Uhl přichystal takový manuál, který se nám velice hodil, protože jsme z toho byli nervózní. Dokonce jsme chodili po lidech a radili se. Přišlo mi velmi chytré, že někdo lidi na výslech připraví.*“³⁷ Jaroslavu Mezníkovi podle jeho slov neznalost správných postupů uškodila v roce 1972, kdy byl poprvé vyšetřován. „*Později Charta vydávala pokyny, jak se má člověk chovat. A my jsme byli totálně nezkušení a naivní a doplatili jsme na to dost škaredě, protože jsme toho pověděli příliš moc.*“³⁸

Že Mezníkova zkušenost nebyla ojedinělá, lze doložit i výslechovými protokoly Anny Šabatové pořízenými při vyšetřování letákové akce brněnské skupiny provedené u příležitosti voleb do zastupitelských sborů v roce 1971. Šabatová byla tehdy studentkou 3. ročníku vysoké školy a neměla předchozí zkušenost s policejním vyšetřováním. Neznala ani přesné podmínky, za jakých musela a za jakých nemusela vypovídat, ani doporučené postupy při výsleších, jež byly tak detailně popsány v později vydávaných manuálech. V mnoha případech tak nechtěně vypověděla podrobnosti, které mohly uškodit jí i dalším lidem. Kupříkladu, když se přiznala ke zpěvu pobuřujících písní. „*V průběhu večera jsme potom my tři* (Anna Šabatová, Ivanka

³⁷ LINKOVÁ, Marcela a Naďa STRAKOVÁ (ed.). *Bytová revolta: jak ženy dělaly dissent*. Praha: Academia, 2017, str. 279

³⁸ VANĚK, Miroslav a Pavel URBÁŠEK, (ed.). *Vítězové? Poražení?: životopisná interview*. Praha: Prostor, 2005. Obzor. Rozhovor s Jaroslavem Mezníkem, str. 552

Šabatová a Tomáš Gabriel – pozn. autora) *počali zpívat národní písničky a připouštím, lépe řečeno jsem si jista, že jsem já i ostatní mí známí zpívala písničku „Ivane, běž domů“*.³⁹

Jindy při výslechu pro změnu prozradila detaily příprav letákové akce, které se sice na první pohled mohly zdát nedůležité, nicméně vyšetřovatelé je neváhali využít i proti dalším obviněným osobám. Třeba když se snažili konfrontovat s výpovědí Anny Šabatové jejího otce Jaroslava Šabatu. Vyšetřovatel mu citoval pasáž z výslechového protokolu: *„Obviněná Anna Šabatová v protokole (...) uvádí: „Někdy v letních měsících 1971, když nechal [Jiří] Müller doručit do Brna druhou zásilku zahraničních tiskovin, přišel jeden den domů večer můj otec, Dr. Jaroslav Šabata, přinesl do bytu balíček těchto zahraničních tiskovin a řekl, že před domem čeká v autě ing. Karel Čejka. Měla jsem jít za ing. Čejkou a společně s ním zajet ke Zdeňkovi Vašíčkovi. Otec mi při tom řekl, že Čejka má v autě další zahraniční tiskoviny a tyto je třeba zavést do bytu Vašíčkovi.“*⁴⁰ Jaroslav Šabata se raději odmítl k výpovědi své dcery vyjádřit. S určitými rozpaky reagoval na výpovědi Šabatové filozof Zdeněk Vašíček. Ten nejprve v protokolu uvedl, že Annu Šabatovou nezná, načež mu vyšetřující přečetl její výpověď, v níž hovoří o tom, jak se s Vašíčkem seznámili. *„Krátko po tom, co mi řekl otec adresu Vašíčka, poslal mne (...) za Vašíčkem do bytu a poslal mu po mně nějaké písemnosti. Hlavní důvod byl však v tom, abych se se Zdeňkem Vašíčkem poznala. Vašíčka jsem skutečně navštívila, předala jsem mu písemnosti a chvíli jsem s ním mluvila.“*⁴¹ Evidentně zaskočený Vašíček se odmítl k výpovědi vyjádřit dříve, než se poradí se svým právní zástupcem.

Oba případy jsou typickým příkladem situace, kdy na první pohled nevýznamná informace může být v budoucnu využita v neprospěch vyslýchaného nebo někoho z jeho přátel či známých. Citace z výslechových protokolů Anny Šabatové jsem zde neuvedl za účelem dehonestace nebo vynášení nějakých morálních soudů. Sama Šabatová přiznává, že při prvním uvěznění ještě nebyla dostatečně zkušená. *„Vypovídala jsem víc, než bylo potřeba. Ne ze strachu, to ne, z nezkušenosti. Neznala jsem to, nikdy jsem nemluvila s někým, kdo už ve vězení byl a tu zkušenost měl. U soudu jsem pak trvala na svém, ničeho jsem nelitovala, ale při výsleších jsem měla říct méně. Asi bych ani nedostala tak vysoký trest.“*⁴² Konkrétně v jejím

³⁹ ABS. Vyšetřovací spis V-12676 BR, část 2, snímek 163. Protokol o výslechu Anny Šabatové.

⁴⁰ tamtéž, část 5, snímek 85. Protokol o výslechu Jaroslava Šabaty

⁴¹ tamtéž, část 3, snímek 156. Protokol o výslechu Zdeňka Vašíčka

⁴² KANTŮRKOVÁ, Eva. *Sešly jsme se v této knize*. Praha: Toužimský & Moravec, 1991, str. 72-73

případě hrál určitě roli i nízký věk a dlouhý a nepříjemný pobyt ve vazbě. Snažil jsem se na tomto příkladu ilustrovat, jak nezkoušenost ve styku s bezpečnostními orgány a neznalost „správných“ postupů mohla vyšetřované osobě uškodit. Určité právní povědomí se v průběhu 70. let stále více stávalo povinnou výbavou odpůrců režimu. Ostatně samotná Anna Šabatová (tím spíše, že se provdala za jednoho z hlavních nositelů tohoto povědomí – Petra Uhla) může sloužit jako dokonalý příklad pro srovnání chování při výsleších před a po rozšíření znalosti práva mezi představiteli opozice. Vzorce chování, které umožňovaly co nejefektivněji čelit tlaku Státní bezpečnosti, se šířily nejprve ústně, aby mohly být později „kodifikovány“ v podobě manuálů, které k nim ještě přidaly určité „ideologické“ a disciplinační zabarvení.

Znalost práva samozřejmě pro disidenty nebyla pouze účinnou obranou proti persekucím ze strany bezpečnostních orgánů. Vycházela z jednoho ze základních pilířů opoziční činnosti – legalismu. Právě legalismus tvořil vedle důrazu na lidská práva fundamentální východisko pro československou opozici. Zatímco lidská práva představovala spíše ideový rámec opozičního boje, legalismus byl pro disidenty prostředkem, jak v tomto boji být co nejefektivnější a jak co nejlépe překonávat překážky kladené státní mocí.⁴³ Příklon k legalismu tak trochu „vnutil“ disidentům sám státní aparát. Důraz na socialistickou zákonnost byl vlastní pozdně socialistickým režimům napříč východní Evropou a byl jedním z jejich hlavních stabilizačních pilířů.⁴⁴ To potvrzuje i Petr Uhl, který tvrdí, že stát musel chtít nechtě připustit, že „*samotná společná, občanská ochrana lidských práv není nezákonná (připouštěl legalitu Charty). Nestíhal trestně za činnost v Chartě 77, za činnost v její prospěch, nýbrž se snažil kriminalizovat jen různé činnosti s ní spojené.*“⁴⁵

Jako důkaz, že manuály nevznikly „na zelené louce“, ale byly součástí širšího právního povědomí uvnitř opozičního prostředí, mohou posloužit i výslechové protokoly prvních signatářů Charty 77 pořízené v rámci vyšetřování vzniku této nezávislé iniciativy. Toto vyšetřování proběhlo rok před tím, než bylo *Poučení vyšetřovaným* poprvé „oficiálně“ otištěno

⁴³ KOPEČEK, Michal. Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech. In: SUK, Jiří – KOPEČEK, Michal – ANDĚLOVÁ, Kristina – VILÍMEK, Tomáš – HERMANN, Tomáš – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Šest kapitol o disentu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2017. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, str. 10

⁴⁴ tamtéž, str. 17

⁴⁵ UHL, Petr. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha: C.H. Beck, 1998. Právo a společnost (C.H. Beck), str. 34

(uvozovky u slova „oficiálně“ jsou zcela na místě, protože text byl vydán v neoficiálním samizdatovém bulletinu Informace o Chartě). Přesto vyslýchání ve většině případů postupovali přesně v intencích *Poučení*.

Vyplývá to i ze statistiky, kterou Státní bezpečnost provedla po vyslechnutí prvních 200 signatářů. 149 z nich „... prohlášení Charty 77 podepsalo, s obsahem souhlasí, avšak k podrobnostem, tj. k organizování celé akce, k jednotlivým osobám, které se na této akci podílely, odmítlo vypovídat.“⁴⁶ Potvrzují to i výslechové protokoly jednotlivých signatářů. Dokonalým příkladem je výslech Antonína Bělohoubka. V poměrně krátkém výslechovém protokolu o jeho výpovědi se 14x objevuje slovo „nevím“, 6x „odmítám“ a 1x „nepamatuji“. Jediné, o čem je vyslýchán ochoten mluvit, jsou jeho osobní pohnutky k podepsání Charty 77.⁴⁷ Stejný postoj zaujali při svých výpovědích i brněnští signatáři Charty 77, kterých bylo v první vlně 18. V protokolu je zaznamenáno, že všech osmnáct vyslýcháných se přihlásilo ke svému podpisu pod Chartou, všichni vyjádřili souhlas s jejím zněním, ale žádný z nich nebyl ochoten vypovídat k okolnostem jejího vzniku. Jeden ze signatářů do protokolu poznamenal, že svoji signaturu předal přímo Václavu Havlovi, ale zbylých sedmnáct odmítlo uvést jméno konkrétní osoby.⁴⁸

Disidentské manuály tak byly určitým ztělesněním onoho několikrát zmíněného fenoménu „právního povědomí“. Sepsáním těchto pravidel dali disidenti najevo, že znalost a dodržování práva jsou pro jejich opoziční činnost důležité a že jsou legitimní součástí jejich odporu proti státní moci. To bylo Státní bezpečnosti trnem v oku. Čím lépe totiž představitelé opozice znali svoje práva, tím lépe dokázali odolávat jejím metodám. Bezpečnost si toho byla dobře vědoma a snažila se této skutečnosti čelit.

1.4.2 Znalost práva trnem v oku

Důležitost opozičních manuálů pro Státní bezpečnost dokládá i fakt, že je příslušníci věnující se „boji proti vnitřnímu nepříteli“ znali a důkladně četli. Dokazuje to i dopis Přemysla

⁴⁶ ABS. Vyšetřovací spis k Chartě 77 č. V-33766, část 10, s. 245

⁴⁷ tamtéž, část 3, s. 16. Protokol o výslechu Antonína Bělohoubka

⁴⁸ tamtéž, část 17, s. 285.

Janýra popisující průběh výsledku a domovní prohlídky. Příslušník Bezpečnosti, poručík Kohout, se Přemysla Janýra snažil vyprovokovat větou: „*To jste chlap, když něco provedete a neumíte to přiznat?*“ To Přemysla Janýra pobavilo a upozornil poručíka Kohouta, že stejná věta se objevuje i v 1. kapitole Poučení vyšetřovaným, načež poručík Kohout přiznal, že dokument zná.⁴⁹

Zmínka o manuálech se dokonce dostala i do bilančního vyhodnocení práce X. správy SNB, která měla na starosti boj proti vnitřnímu nepříteli. V dokumentu *Přehodnocení neúspěšných preventivně-výchovných opatření* vydaném v roce 1985 je existence manuálů dávána do přímé souvislosti s neúspěchy při provádění tzv. preventivních opatření. „*Příčinou neúspěšných PVO* ⁵⁰*je i podrobné poučení jednotlivých osob z prostředí protivníka o taktice využívání zákonných práv při styku s orgány Bezpečnosti, včetně poučení o formách a metodách a možnostech SNB (viz samizdat ‚Základní pravidla hry‘).*“⁵¹

Nositeli právního povědomí uvnitř opozičního prostředí byli pochopitelně zejména lidé s právním vzděláním. Ti představovali pro Státní bezpečnosti mimořádné nebezpečí – ať už se jednalo přímo o představitele opozice (viz např. zvýšený zájem bezpečnostních orgánů o Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných) nebo o jejich právní zástupce. V případě Otakara Motejla, který u soudu zastupoval mimo jiné Pavla Landovského nebo členy skupiny The Plastic People of the Universe, byla jeho právnícká praxe a vzdělání hlavním motivem pro zařazení do kategorie „prověřovaná osoba“. „*Z politicko-společenského hlediska nejzávažnější skutečnost je okolnost, že je vyhledáván pravicovými exponenty a mnohdy i třídními nepřáteli ze zahraničí jako expert a znalec č[esko]sl[ovenského] tr[estního] práva. Ti se s ním radí, jak mají protispolečensky a protisocialisticky vystupovat tak říkajíc na hranici zákona, aby byli těžko za svoji činnost postižitelní. (...) Podle dosud získaných poznatků dr. Motejl se v této činnosti vyžívá, dělá ji kvalifikovaně, protože mu to umožňuje jeho právnícká erudovanost, praktické zkušenosti z činnosti tr[estního] práva a v neposlední řadě i jeho třídní a politický profil, který motivuje jeho nepřátelství k naší socialistické současnosti.*“⁵²

⁴⁹ Libri prohibiti. Fond VONS, sign. 2 IV/7. Dopis Přemysla Janýra

⁵⁰ Preventivně-výchovná opatření

⁵¹ ABS. X. správa SNB, inv. j. 525. Přehodnocení neúspěšných preventivně-výchovných opatření, str.

27

⁵² ABS. Svazek prověřované osoby č. 832519 MV – Otakar Motejl, krycí jméno Modráček, str. 12

Z citace je patrné, že nebezpečnost Motejla nevychází jen z faktu, že zastupuje disidenty u soudů, ale také z toho, že jim mimo svoji praxi radí, jak mají postupovat při opoziční činnosti („*tak říkajíc na hranici zákona*“) a při styku s bezpečnostními orgány. Není proto překvapivé, že Státní bezpečnost projevovala zvýšený zájem o vyšetřování okolností dopravní nehody, kterou v roce 1978 Motejl způsobil a při níž zahynul chodec. I přes intervenci StB do případu (o které Motejl pravděpodobně věděl⁵³), byl odsouzen jen k podmíněnému trestu.

Podobná motivace vedla Státní bezpečnost i k zájmu o právníka Jozefa Danizse. V odůvodnění zavedení signálního svazku k jeho osobě je mimo jiné uvedeno, že „... *se jedná o pravicově-opportunistického pražského advokáta, který (...) uděluje rady stejně smýšlejícím osobám, které bojují proti současnému vedení KSČ a ČSSR.*“⁵⁴ Josef Danisz v mnoha případech velice statečně a horlivě před soudem hájil stíhané představitele opozice. To ho ale také „stálo kariéru“. V roce 1979 byl obviněn z trestného činu útoku na veřejného činitele podle paragrafu 156 trestního zákoníku. Toho se měl dopustit tím, že před vyšetřovatelkou Okresní prokuratury v Trutnově pronášel během výslechu příslušníka VB výroky, jimiž urážel předsedu soudního senátu Drahoslava Matěchu pro jeho počínání během soudního líčení proti chartistovi Jiřímu Chmelovi. Dále měl pomlouvat některé příslušníky Státní bezpečnosti pro jejich nezákonné počínání při vyšetřování vedeného proti Jaroslavu Šabatovi.⁵⁵ Přestože se Danisz proti obvinění odvolal, bylo mu přerušeno členství ve sdružení advokátů a nemohl vykonávat právnické povolání.⁵⁶ Soud s Daniszem byl ovlivněn hned několika procedurálními pochybeními. Vedle dalších problematických momentů např. nebyl do soudní síně umožněn vstup veřejnosti, mimo jiné oficiálním zástupcům Pařížské advokátní komory. Danisz byl nakonec odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na 10 měsíců a k zákazu advokátské činnosti na 2 roky. Od nástupu trestu ho uchránila jen prezidentská amnestie vyhlášená 8. května 1980.⁵⁷ Zájem Státní bezpečnosti o Danizse nicméně trval i dál. V roce 1983 byl obviněn z pohlavního zneužívání a byla na něj uvalena vazba. Přestože několik svědků potvrdilo, že Danisz se v době činu nacházel více než 300 km od inkriminovaného místa, trestní stíhání nebylo přerušeno ani

⁵³ Tamtéž, str. 36

⁵⁴ ABS. Signální svazek 803886 MV – Josef Danisz, krycí jméno Dana, str. 13

⁵⁵ PAŽOUT, Jaroslav. *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969-1989)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017., s. 438

⁵⁶ Tamtéž, str. 440

⁵⁷ Tamtéž, str. 442

po jeho propuštění z vazby. Celý případ byl součástí snahy StB získat spolupracovníka uvnitř VONS. To se jim podařilo na konci roku 1986, kdy byl Danisz zlomen ke spolupráci.⁵⁸

Tato kapitola sledovala dva cíle. V první řadě ukázat pozitivní přínos opozičních manuálů pro styk se Státní bezpečností. I když některé formulace v manuálech jsou poněkud kontroverzní, a ne všichni disidenti přijali rady a postupy v nich popsané za své, základní myšlenka a účel textů jsou bezesporu správné. Tou myšlenkou je snaha bojovat proti státní moci legální cestou, v mezích zákona. A k tomu byla potřeba alespoň minimální znalost práva. S tím souvisí i druhý cíl kapitoly – zasadit tyto manuály do kontextu právního povědomí uvnitř opozice a naznačit, že texty nebyly napsány jako novinka ze dne na den.

Akcentování důležitosti právního povědomí bylo společným znakem téměř všech opozičních aktivit během normalizace a je dalším důkazem „změny poměrů“ oproti 50. letům. V 70. a 80. letech už neměla opoziční činnost podobu partyzánského boje proti všemocné tajné policii. Slovy Milana Šimečky „... je Státní bezpečnost sedmdesátých let v podstatě velmi odlišná od svých předchůdců dokonce i v letech šedesátých. Odhalené nezákonnosti z padesátých let zanechaly stopy na jejím postavení ve společnosti a především na jejím postavení vůči vládnoucí straně. Státní bezpečnost zachází většinou jen tak daleko, kam je jí to usnesením stranických orgánů dovoleno. To se projevuje jak v metodách její činnosti, tak v onom balancování na ostří tzv. socialistické zákonnosti, což je dáno především formálním respektem před zákonem.“⁵⁹

I ta nejvlivnější iniciativa, Charta 77, vznikla na striktně legálních a legalistických základech. Na tato „pravidla hry“ musela chtít nechtít přistoupit také Státní bezpečnost. I ona byla nucena se držet mantinelů vystavěných zákony. Přesto samozřejmě opozice se Státní bezpečností nemohla vést rovný boj. Státní bezpečnost disponovala rozsáhlým znalostním, byrokratickým i technickým aparátem. Disidentům nezbývalo, než vyvinout si vlastní obranné mechanismy. Jedním z nich byla právě znalost práva, která mnohdy mohla tento na první pohled nerovný souboj alespoň trochu vyrovnat. Právě z toho důvodu představovalo pro StB

⁵⁸ tamtéž

⁵⁹ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno: Atlantis, 1990, s.92

takový problém rozšiřující se právní vědomí uvnitř disentu a snažila se ho omezit prostřednictvím útoků na jeho nositele.

2 Strategie Státní bezpečnosti

Předchozí kapitola představila boj opozice s represivním aparátem pohledem disentu. Přesné definice tohoto ideologicky zabarveného boje ale samozřejmě formulovala i druhá strana – tedy bezpečnostní orgány. Z mnohdy trochu strojeného a toporně působícího jazyka úředních dokumentů Státní bezpečnosti při detailnějším čtení vystupuje plastický obraz. Jednak toho, co pro bezpečnostní orgány představoval disent a jak ho definovaly, jednak toho, jakým způsobem proti němu bojovaly a jaké strategie využívaly.

2.1 Charakteristika opozice pohledem StB

Zajímavým a svým způsobem symptomatickým pramenem pro poznání myšlenkového světa příslušníků bezpečnostních orgánů jsou diplomové práce, které v 70. a 80. letech vznikaly na VŠ SNB. Pohled studentů policejní školy může posloužit jako sonda do uvažování celého bezpečnostního aparátu. Lze totiž jen těžko předpokládat, že by studenti ve svých pracích nějak výrazněji překračovali zažitý diskurz. Problematikou spojenou s opozicí se zabývala řada studentů VŠ SNB a některá témata byla skutečně velmi specifická – ať už šlo o „nelegální církve“, „pravicové a antisocialistické síly“, „rozšiřovatele antisocialistických dokumentů a písemností“ nebo o „podvratnou činnost disidentů“.

Stejně jako pro disidenty bylo pro Státní bezpečnost důležité definovat si svého protivníka. Některé z těchto definic nápadně připomínají proslulý článek o „ztroskotancích a samozvancích“. Vždyť věty „... *buržoazie využívá renegáty socialismu, ztroskotance (...) typu Mlynáře, Pelikána, Solženicyna (...) a otevřených nepřátel socialismu, jakým je Pavel Tigrid. (...) Ta centra se snaží působit na naše občany v zájmu západních imperialistů.*“⁶⁰, téměř plynule navazují na článek z Rudého práva, kde se mimo jiné píše, že antikomunistické centrály „*najímají nové bojovníky z řad emigrantů a renegátů, z řad zbytků poražené buržoazie, různých odpadlíků, amorálních a deklasovaných živlů a pro všechny se teď našlo i nové módní slovo*

⁶⁰ ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce VŠ SNB. DVOŘÁK, Stanislav. *Vyhledávání a trestní postih autorů a rozšiřovatelů antisocialistických písemností a tiskovin*, str. 5

disident.⁶¹ Další diplomové práce výklad slova *disident* podávaly ještě o něco šířeji. Autor jedné z nich, poručík František Havlíček, se ve své práci *Boj orgánů StB proti podvratné činnosti disidentů* při snaze definovat pojem *disident* neomezil na několik základních klišé, ale zakomponoval do ní i řadu dalších zdrojů. Citace projevu ministra Obziny asi nepřekvapí, téměř nepatřícně ale působí odkazy na eseje Zdeňka Mlynáře či Václava Bendy z exilových časopisů *Listy a Svědectví*. Definice *disidentství* byla v Havlíčkově pojetí v první řadě doplněna o řadu dalších substantiv. *Disident* už nebyl jen *ztroskotancem* a *samozvancem*, zároveň to bylo „označení pro rozkolníka, odstěpence, politického a náboženského odpadlíka.“⁶² Opakovaně je zdůrazňováno napojení opozičního hnutí na zahraničí, fenomén *disidentství* je zasazen do souvislosti se světovou buržoazií a světovým imperialismem, které mají společně za cíl zlikvidovat socialismus. „Budeme vždy obětí iluze a klamu, jestliže budeme platformy antisocialistických reakčních a kontrarevolučních sil v socialistických zemích uměle hledat mimo strategii světového imperialismu.“⁶³ Opozice se v očích autora práce stále „více mění a degeneruje v periferní hnutí stojící často mimo zákon.“⁶⁴ Jak už ale bylo zmíněno, „přesto má nesporně třídní charakter odvozený však převážně od mezinárodního kapitálu, imperialismu a světové buržoazie.“⁶⁵

I přes zmíněné periferní postavení opozičního hnutí se mu dostává mimořádné pozornosti ze strany bezpečnostních složek. Jeho nebezpečí spočívá v dlouhodobosti činnosti, kterou vyvíjí. „*Disidentství totiž neusiluje o jednorázovou erupci, náhlou a násilnou změnu systému. Disidentství usiluje o změnu jako takovou.*“⁶⁶ V podmínkách Československa je fenomén *disidentství* spojen zejména s Chartou 77, jejíž signatáři „projevují snahu působit parazitně ve všech sférách společenského života. I když se jedná pouze o několik desítek jedinců, jejich snahou je pro nepřátelskou činnost získat širokou občanskou základnu.“⁶⁷ Jako varovné memento sloužila masová podpora opozičního hnutí v sousedním Polsku.

⁶¹ Ztroskotanci a samozvanci, *Rudé právo* 12.1. 1977

⁶² ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce VŠ SNB. HAVLÍČEK, František. *Boj orgánů StB proti podvratné činnosti disidentů*, str. 43

⁶³ Tamtéž, str. 44

⁶⁴ Tamtéž, str. 45

⁶⁵ tamtéž

⁶⁶ tamtéž, str. 48

⁶⁷ tamtéž

V závěru pojednání je konečně nastíněna nějaká konkrétnější představa o podobě disidentské činnosti. Slovo disident se v prostředí Státní bezpečnosti užívá jako „*profesionální pracovní označení osoby vnitřního nepřítel, která vyvíjí zvláštní formu protisocialistické činnosti*“. ⁶⁸ V čem spočívá zvláštnost oné činnosti, je vysvětleno v několika bodech. Tyto body jsou směsicí skutečných charakteristik opozičního hnutí a mnohokrát omílaných stereotypů, které se často ani nezakládaly na pravdě a vycházely spíše z obav represivního aparátu. To platí zejména o bodu č. 3 – „*snaha o uskutečňování hromadných masových vystoupení*“. ⁶⁹ Obava státního moci z pokusu zorganizovat hromadnou demonstraci se projevovala zejména při různých důležitých výročích, kdy bývali čelní představitelé opozice preventivně „odklizení“ do cel předběžného zadržení. Mezi dalšími body je jmenován fakt, že „*tito nepřátelé socialismu vystupují otevřeně jako kritici - odpůrci socialistického zřízení, tzn., že svoji osobní ‚popularitou‘ zabezpečují prezentaci svého odporu u ‚široké veřejnosti‘*“. ⁷⁰ Na tomto místě se poručík František Havlíček očividně inspiroval u Václava Havla a jeho již v předchozí kapitole zmíněné eseje *Moc bezmocných*. Havel za jedno ze základních poznávacích znamení disidentů považuje, „*že své nekonformní postoje a kritické názory vyjevují v rámci svých omezených možností veřejně, že je vyjevují soustavně a že jsou díky tomu na Západě známí*“. ⁷¹ Z toho je patrné nejen, že příslušníci Státní bezpečnosti patřili k nejhrošlivějším čtenářům samizdatové literatury, ale také, což je možná ještě zajímavější, že některé myšlenky v ní obsažené spoluutvářely jejich pohled na celou problematiku.

Další body, pomocí kterých jsou charakterizováni disidenti, už působí o poznání prozaičtěji. Znovu je zdůrazněna „*široká součinnost s ideodiverzními centry a s emigrací*“, snaha o „*vytváření paralelních struktur*“ (zjevná inspirace Václavem Bendou), snaha o zapojení „*mlčící opozice*“ do nepřátelské činnosti nebo, jak bylo zmíněno již v přechozí kapitole „*snaha o uskutečňování nepřátelské činnosti ‚na pokraji zákona‘*“ a „*snaha o legalizaci opozice*“. Opozice jako celek získává podle Havlíčka koncem 70. let zejména díky vzniku Charty 77 nový kvalitativní rozměr. Důvodem je především uplatňování principu „*otevřené veřejné prezentace odporu. (...) Nikdy předtím z hlediska státobezpečnostní situace*

⁶⁸ Tamtéž, str. 49

⁶⁹ tamtéž

⁷⁰ tamtéž

⁷¹ HAVEL. *Moc bezmocných*, In: HAVEL, Václav, Alexander TOMSKÝ a Vilém PREČAN. *O lidskou identitu*

by strana nedovolila poskytnout těmto silám takový prostor pro své uplatnění, jako je tomu dnes. Pozitivní je však to, že „disidenti“ při relativní svobodě svého projevu sami vnímají svoji neschopnost a samotu a také do ní více a více zabředávají.“ Mezi příčiny, které tuto „kvalitativní změnu“ disidentské činnosti umožnily, patří podle autora práce kromě změněné mezinárodní situace a „zneužití výkladu závěrečného aktu *Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*“ také potřeba nahradit dosavadní neúčinné formy opoziční činnosti a s tím spojené přijetí ochrany lidských práv jako sjednocujícího prvku opozičních hnutí.

Charakteristiku opozice ve své diplomové práci ještě dále rozvíjí nadporučík Majtner. Ten kromě poukázání na zosílení konspiračních metod v rámci opozičních skupin opět zdůrazňuje problematiku vytváření paralelních struktur. Mezi aktivity s nimi spojené jsou řazeny např. bytové semináře, ilegální mše nebo samizdatová ediční činnost.⁷² Majtner ve své práci představuje vedle obecné charakteristiky také rozdělení opozice na menší skupiny – ať už podle způsobu jejich činnosti nebo podle volby strategie StB vůči nim. Základní členění se týká zejména signatářů Charty 77. Ty Majtner dělí na „mluvčí CH-77“, „kolektiv mluvčích CH-77“, „VONS“, „radikály“, „řadové členy“. Mimo Chartu pak stáli představitelé již neexistujících uskupení jako K231 nebo KAN.⁷³

„Mluvčí CH-77“ měli za úkol prezentovat činnost Charty doma i v zahraničí pomocí vydávání dokumentů. Jejich „spojenci“ byli podle Bezpečnosti zahraniční novináři, s nimiž udržovali čilé kontakty. Majtner zmiňuje praxi volby mluvčích z rozdílných opozičních prostředí a také si všímá komplikací spojených s nezájmem některých představitelů opozice o tuto mimořádně náročnou pozici. Mluvčí se totiž dostávali do hledáčku zájmu bezpečnostních orgánů a často byli vystavováni dlouhodobému tlaku a perzekuci. Tuto zkušenost potvrzuje i Petr Pithart, jenž podle svých slov funkci mluvčího opakovaně odmítl mimo jiné z obavy, že by mu nebylo umožněno dokončit knihu o českých dějinách, na které pod pseudonymem Podiven pracoval s Petrem Příhodou a Milanem Otáhalem.⁷⁴ „Volba mluvčích způsobuje v činnosti opozice nemalé problémy. Záměry získat jako mluvčí známější osoby se neuskutečnily vzhledem k prováděným opatřením ze strany Bezpečnosti směřujícím k tomu, aby se do funkce

⁷² ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce VŠ SNB. MAJTNER, Jaromír. *Charakteristika jednotlivých nepřátelských seskupení v rámci tzv. „čs. opozice“ a možnosti využití jejich specifík v boji orgánů StB s vnitřním nepřítelem*, str. 65

⁷³ Tamtéž, str. 49

⁷⁴ Rozhovor s Petrem Pithartem z 15.3. 2018, vedl JH

mluvčích dostávaly osoby, které nejsou známy zejména v zahraničí, což vytváří prvotní předpoklady pro další úspěšná opatření k ovlivňování jejich negativní činnosti.“⁷⁵ Majtner upozorňuje i na zapojování rodinných příslušníků mluvčích do jejich činnosti, ti jim „zabezpečují kontrolu při sledování“. Tuto praxi potvrzuje např. Jiří Dientsbier v souvislosti s domovní prohlídkou, při níž sehrál užitečnou roli jeho syn. „Hledali jeden papír a Jirka, kterému bylo deset nebo jedenáct let, přišel na to, o který papír jim jde. Měli všechno pěkně na hromádkách a on ten papír šlohnul, dal si ho do trenýrek a odešel s ním. Jeho mámu odvezli s těmi balíky do Bartolomějské, a teď vypuklo naprosté zoufalství, protože nemohli ten papír najít.“⁷⁶

„Kolektiv mluvčích CH-77“ je popsán jako seskupení čítající kolem 20 osob. „V současné době je však prezentují především Václav Malý, Jiří Hájek a Ladislav Hejdránek, který zde má jako jediný právo veta.“⁷⁷ Autor práce upozorňuje, že i když v sobě kolektiv mluvčích sdružuje zástupce různých proudů opozičního společenství, „nemají takový vliv, aby určitým způsobem zaktivizovali satelitní seskupení v Ostravě, Plzni, Brně nebo Bratislavě.“⁷⁸

V době vzniku práce, v roce 1981, byla velká část zakládajících členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných vězněna, tudíž autor s trochu ukvapeným optimismem předčasně tvrdí, že VONS svoji činnost ukončil. Ve skutečnosti se podařilo nahradit uvězněné členy novými a Výbor pokračoval, i když v trochu okleštěné formě, ve své aktivitě dál. Podle nadporučíka Majtnera bylo o zastavení činnosti VONSu rozhodnuto v zahraničí, protože by nebylo „v žádném případě vhodné, aby o prioritní postavení soupeřil VONS a ‚CH-77‘.“ Dále mělo být stanoveno, „že jedině CH-77 má od počátku stát v čele hnutí. Je k tomu požadovaně reprezentována známými osobnostmi jako J. Hájek, V. Havel, L. Hejdránek, J. Šabata, L. Lis.“⁷⁹ Ve skutečnosti Charta 77 a VONS fungovaly jako dvě nezávislá, i když personálně propojená uskupení a žádný mocenský boj mezi nimi neprobíhal. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných existoval a pomáhal s různou intenzitou nepřetržitě od roku 1978 až do roku 1996.⁸⁰

⁷⁵ Tamtéž, str. 51

⁷⁶ VANĚK, URBÁŠEK (ed.). *Vítězové? Poražení? ...* Rozhovor s Jiřím Dientsbierem, str. 57

⁷⁷ ABS. MAJTNER. *Charakteristika jednotlivých nepřátelských seskupení...*, str. 52

⁷⁸ tamtéž

⁷⁹ tamtéž

⁸⁰ BLÁŽEK, Petr a Jaroslav PAŽOUT (ed.). *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů : (diskusní setkání 19. října 2007)*. Praha: Pulchra, 2008. Testis., str. 8

Skupina „radikálů“, která je podle autora reprezentována třeba Václavem Malým, Ladislavem Hejdánkem nebo Annou Šabatovou, prosazuje ve své činnosti novou koncepci. „Snaží se získat zejména mladé protisocialisticky zaměřené osoby, u kterých je předpoklad, že prvky radikalizace přijmou, budou se jimi řídit.“ Radikály dále charakterizuje „vysoká konspirace při utajování míst schůzek apod. Ve své činnosti jsou velmi nedůvěřiví a podezřívají.“ Závěrem je konstatováno, že pro zamezení další činnosti radikálů „je žádoucí skupinu rozložit a neutralizovat představitele.“⁸¹

Poslední jmenovanou skupinou chartovního okruhu představují „řadoví členové“. Ti „jsou ve většině případů pouze pasivní, stojí mimo činnost, nemají přehled a neznají materiály, které se nyní v CH-77 publikují.“⁸² Tento faktor izolovanosti „periferie“ bude podrobněji rozebrán v jedné z dalších kapitol.

Další způsob, pomocí něhož nadporučík Majtner charakterizuje jednotlivá uskupení uvnitř opozice, je volba „specifických opatření“ majících za cíl zamezit jim v jejich činnosti. Podle tohoto hlediska rozděluje opozici na „exkomunisty“, „nezávislé socialisty“, „křesťanské demokraty“ a „trockisty“. U skupiny exkomunistů je v první řadě se zjevným politováním konstatováno, že si v opozičním prostředí udržuje stále výrazný vliv. „Ke snižování nepřátelské aktivity skupiny ‚exkomunistů‘ byla využívána řada administrativně právních opatření, které se v tomto seskupení projeví jako málo účinné a vyvolaly recipročně vlny kampaňovitých akcí v zahraničí. Jako velmi výhodná a dobře aplikovaná se projevila specifická opatření vlivové agentury a vynucených kontaktů.“⁸³ Za největší úspěch v uskupení „nezávislých socialistů“ je považováno přerušení styků mezi jeho představiteli. „Podařilo se přerušit spojení představitelů pražské části vedené R. Battěkem s částí brněnskou. Zajistit a odsoudit J. Šabatu, vazebně vyšetřovat a odsoudit Alberta Černého a dalším komplexem opatření získat archiv uvedeného seskupení. (...) U Jiřího Müllera došlo po sňatku v roce 1979 a udělení prokurátorské výstrahy k určitému utlumení negativní činnosti.“⁸⁴ Jako hlavní představitel „křesťanských demokratů“ je jmenován Ladislav Hejdánek, který „vyvíjí aktivní nepřátelskou činnost při pořádání antiuniverzit.“⁸⁵ Tento problém je podle Majtnera nutno řešit „v součinnosti s Ministerstvem

81 ABS. MAJTNER. *Charakteristika jednotlivých nepřátelských seskupení...*, str. 53

82 tamtéž

83 Tamtéž, str. 79

84 Tamtéž, str. 80

85 Tamtéž, str. 81

školvství a Generální prokuraturou“ a „nalézt vhodnou právní normu, která by jeho činnost postavila mimo zákon.“ Hejdánek byl očividně pro bezpečnostní orgány „tvrdým oříškem“. „Profylakticko rozkladná opatření“ totiž v jeho případě opakovaně selhávala a bylo třeba sáhnout k represím. O charakteru těchto opatření bude, stejně jako o přechozích případech, podrobnější zmínka v další části práce. Specifický přístup vyžadovala i snaha o utlumení činnosti „trockistů“, která fungovala na „*přísně konspirativní platformě*“.⁸⁶ Pro „trockisty“ mělo být typické napojení na zahraničí a na tzv. IV. Internacionálu, která je podle StB zásobovala materiály. Základním předpokladem pro úspěch v boji proti „trockistům“ je snaha prohlubovat jejich vzájemný rozpor se skupinou „exkomunistů“, pro které je jejich radikální postup v rámci opozice naprosto nepřijatelný.

Znovu je také vyzdvížen koordinovaný přístup Bezpečnosti k signatářům Charty 77, pomocí něhož měl být v chartovním prostředí „*vyvolán pocit bezvýchodnosti, která se mimo jiné projevila ve skutečnosti, že se několik desítek méně známých signatářů CH-77 vystěhovalo z území ČSSR a řada dalších o tom vážně uvažuje.*“⁸⁷ Závěrem je zopakováno, že „*možnosti orgánů StB v boji proti jednotlivým seskupením vyplývají především z jejich specifík, která jsou pro ně charakteristická a zaměřují je v nepřátelské činnosti proti socialistickému zřízení.*“⁸⁸ Nechybí ale ani varování, že v budoucnu se činnost opozičních skupin může ještě důkladněji zaměřit na tvorbu důmyslnějších strategií boje s StB a pracovníky Bezpečnosti „*směřující k jejich rozložení.*“

Jak interpretovat texty rozebírané na posledních několika stránkách? V první řadě je nutné je číst v kontextu doby, v níž vznikly. Týká se to zejména práce nadporučíka Majtnera z roku 1981, tedy období, kdy kvůli událostem v Polsku a probíhající akci Asanace byli představitelé opozice vystaveni nejtvrdějším represím. Činnost Charty i VONSu se Bezpečnosti podařilo utlumit na minimum nutné k přežití, zásadní představitelé disentu jako Petr Uhl nebo Václav Benda, o nichž by se jinak autor práce určitě zmínil, byli uvězněni. Z textu se tak může zdát, že opozice je již na pokraji svých sil. Diplomové práce v mnoha svých závěrech kolísají mezi ideologicky zabarvenými představami o disentu a opoziční činnosti a skutečností. Zbaveny tohoto „nátěru“ ale texty ukazují skutečně hluboké a empiricky podložené znalosti o

⁸⁶ Tamtéž, str. 82

⁸⁷ tamtéž

⁸⁸ Tamtéž, str. 83

podobě disidentské činnosti a o vztazích uvnitř opozičního prostředí, kterými disponovaly bezpečnostní orgány. Získat tak dobrý přehled o opozici jim umožňoval rozsáhlý aparát, technické vybavení a dlouholetá praxe. Tyto znalosti pak Státní bezpečnost mohla využít k efektivnější volbě strategií v boji proti disidentům. Jaké zbraně konkrétně bezpečnostní orgány v tomto boji využívaly?

2.2 Kriminalistické metody

Státní Bezpečnost při svém boji proti opozici samozřejmě používala i běžné kriminalistické metody. Mezi ty nejčastější patřilo sledování, výslechy a domovní prohlídky. Tyto jinak obvyklé vyšetřovací postupy byly ale v mnohých případech zneužívány a více než k objasnění trestné činnosti sloužily k šikaně disidentů a znepříjemňování jejich života. Sledování se měnilo v trvalou ostrahu či domácí vězení, k výslechům byli disidenti předvoláváni pod záminkou podezření z trestné činnosti, se kterou neměli nic společného, a při domovních prohlídkách nebyly dodržovány zákonné náležitosti. Příslušníci Státní bezpečnosti byli detailně proškoleni, jak mají v těchto situacích postupovat a některé jejich metody se vyznačovaly až překvapivou důmyslností. To bylo typické zejména pro sledování.

2.2.1 Sledování

Historie „sledovačky“, útvaru pro sledování, se začala psát již v roce 1948. Tehdy měl tento útvar pouhých 14 zaměstnanců. Mezi základní úkoly od počátku patřilo „*sledování exponentů pravice*“ a „*bezpečnostní ochrana zastupitelských úřadů*“, která spočívala zejména v boji proti zahraničním rozvědkám a ve sledování zahraničních diplomatů.⁸⁹ Tyto činnosti tvořily náplň práce útvaru sledování po dalších 40 let i přes četné reformy organizační struktury bezpečnostního aparátu. K plnění těchto úkolů postupně sledovačka využívala stále větší erudici a také zlepšující se technické možnosti. Do inventáře vybavení tohoto útvaru časem

⁸⁹ ABS. Fond A25 IV. Správa sledování, inv. j. 1020. Časopis *Sledování* 1978 1-2, Historie útvaru sledování, str. 4

přibyl rozsáhlý vozový park, různé druhy fotoaparátů a dalších technických pomůcek. Včetně vysílaček, i když výkonnost těch prvních „byla značně omezená a při jízdě vozem někdy platilo heslo *„jak tě vidím, tak tě slyším“*.“⁹⁰ Postupně se zlepšovaly i teoretické znalosti příslušníků sledovačky. Nejdříve je získávaly na škole StB ve Veltrusech založené v roce 1951, byť s odstupem téměř třiceti let hodnotili sami příslušníci tato školení jako trochu naivní. „*Dnes (1978 - pozn. autora) se přednáškové materiály z této doby mohou jevit jako vyprávění o věcech, které známe z filmů a beletrií. Přesto se jednalo o kořeny teorie, která byla v prvopočátcích a vyvěrala z denní praxe sledovačů, tehdejších ustanovkářů i příslušníků realizačky.*“⁹¹ Velký pokrok při výcviku znamenalo otevření školy sledovačky v roce 1953, kde se vyučovalo podle sovětských metod.

Největší změnu z hlediska organizační struktury pro sledovačku představoval rok 1964, kdy byl útvar přefazován ze VII. správy na IV. správu MV. Zaměření jednotlivých oddělení sledovačky bylo reorganizováno, mezi priority útvaru přibýlo sledování vízových cizinců. Dál také pokračovalo zdokonalování technické vybavenosti sledovačky a zvyšování erudice příslušníků. Sledovačka během normalizace pracovala mnohem efektivněji, než tomu bylo v minulosti. Zaměstnanci útvaru tak jen s jistou nostalgií a úctou mohli vzpomínat na své předchůdce, kteří při vykonávání své práce neměli zdaleka takové možnosti jako oni – ať už z hlediska techniky, zázemí nebo lidského potenciálu. „*Ale dnes již nikdo nespočítá počty odpracovaných hodin. Nikdo nespočítá, kolik vážných, trvalých nemocí vzniklo v době, kdy bez ohledu na počasí, bez možností střídání vzniklo u dnes starších pracovníků sledovačky. Sledování (...) bylo náročné na čas i na zdraví lidí. Oběd – salám, večeře – salám, snídaně – cigareta.*“⁹² Možnosti, které měla sledovačka v 70. a 80. letech se pokusím představit na následujících stranách. Ruku v ruce s tím bude představen i způsob práce tohoto útvaru se zvláštním důrazem na sledování disidentů. Přítomnost sledovačky v jejich životech se totiž mnohdy stávala každodenní realitou, se kterou se museli chtít nechtě nějakým způsobem vyrovnat.

I když sledování vnitřních nepřátel a potažmo disidentů patřilo mezi důležité úkoly útvaru sledování, nebylo zdaleka jeho hlavní prioritou. Je to patrné i z každoročních plánů práce

⁹⁰ Tamtéž, str. 7

⁹¹ tamtéž

⁹² tamtéž, str. 11

a jejich vyhodnocení v 70. a 80. letech. Z hodnocení roku 1977 je například zřejmé, že vznik Charty znamenal pro sledovačku určitý zlom spojený s nárůstem povinností. V tomto roce totiž „bylo provedeno o 8,9 % sledovacích akcí více a na mnohých z nich, např. na exponentech pravice, bylo prováděno sledování a střežení dlouhodobě.“⁹³ Přesto ale úkoly spojené s představiteli opozice představovaly menšinu v celkové agendě sledovačky. Ze 1400 požadavků, které IV. správa v roce 1977 obdržela, jich z X. správy, zabývajících se bojem proti vnitřnímu nepříteli, přišlo 195. Více sledovacích akcí si vyžádala II. správa zabývajících se bojem s vnějším nepřítelem (658), ale i XI. správa, jejímž úkolem byla ochrana ekonomiky (241).⁹⁴ V linii hlavních cílů IV. správy se podíl na boji proti opozici objevoval v různých obměnách až do pádu režimu. Drobnými změnami prošly pouze formulace, pomocí kterých byl tento úkol specifikován. Takže zatímco v roce 1978 měla sledovačka „*napomáhat při odhalování nepřátelské činnosti pravicových antisocialistických živlů*“⁹⁵, v roce 1983 bylo jejím cílem „*intenzivně pracovat po linii opozičních elementů*.“⁹⁶

Při zkoumání sledovacích technik je třeba rozlišovat mezi tajným a otevřeným sledováním. Tajné (nebo též skryté) sledování probíhalo častěji a bylo technicky náročnější. Základním předpokladem úspěchu bylo, aby „objekt“, jak Státní bezpečnost sledovanou osobu nazývala, nezjistil, že je sledován. Tato snaha byla vždy zhodnocena krátkou poznámkou o chování sledovaného vepsanou na konec záznamu. V případě, že „objekt“ pojal podezření, že je sledován, byl přidán dovětek o tom, že se kontroluje, případně, že je neklidný. K utajení sledování byla používána řada důmyslných technik, které budou popsány níže. „*Ve výjimečných případech [bylo prováděno] otevřené sledování kontrarozvědných osob*“.⁹⁷ Cílem otevřeného (nebo též demonstrativního) sledování nebylo ani tak odhalit aktivity sledovaného, jako spíše ho od nich odradit a znepříjemnit mu každodenní život, případně dostat ho pod tlak a vyprovokovat k činům, kterých by se za jiných okolností nedopustil.⁹⁸ Nejintenzivnější formou otevřeného sledování byla tzv. operativa. Té byli po určitou dobu vystaveni mnozí

⁹³ ABS. Fond A25 – IV. správa sledování, inv. j. 305. Hodnocení pracovních výsledků IV. správy FMV za rok 1977, str. 20

⁹⁴ tamtéž, str. 27

⁹⁵ ABS. Fond A25, inv. j. 269. Roční prováděcí plán práce IV. správy FMV na rok 1978, str. 3

⁹⁶ ABS. Fond A25, inv. j. 274. Roční prováděcí plán práce IV. správy FMV na rok 1983

⁹⁷ Organizační řád správy sledování Sboru národní bezpečnosti, http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstr71-89/rn_iv_s_snb_8_1989.pdf

⁹⁸ PAVLÍKOVÁ, Anna. Stručný vývoj správy sledování. In: *Praha objektivem tajné policie*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2009

představitelé opozice, např. Petr Uhl, František Kriegel, Jiří Hájek nebo Václav Havel. Operativa znamenala v podstatě trvalou ostrahu někdy přecházející téměř až do domácího vězení. Příslušníci StB doprovázeli sledovaného všude, kam se vydal, mnohdy trávili celé dny před vstupem do jeho obydlí a kontrolovali každého, kdo za ním přišel. Tuto zkušenost potvrzuje Václav Havel, jenž byl operativě vystaven během let 1978 a 1979. Nejen, že policisté se natrvalo usadili před jeho dveřmi a kontrolovali jeho návštěvy, v pozdější fázi už je za ním ani nechtěli pouštět dovnitř a snažili se tak Havla odříznout od okolí. Při jeho pochůzkách za ním chodili v bezprostřední blízkosti, aby mohli zachytit rozhovory, které vedl, a lustrovali každého člověka, s nímž promluvil – včetně prodavačů nebo pošťáků.⁹⁹

Sledování lze dále dělit na doprovodné a vstřícné. Při doprovodném sledování příslušníci monitorovali sledovanou osobu během celého dne, kamkoliv se vydala. Při vstřícném sledování naopak čekali na místech předpokládaného „výskytu objektu“. K tomuto účelu měla Státní bezpečnost zřízenou rozsáhlou síť tzv. pozorovacích bodů. Ty se mohly nacházet v konspirativních bytech nebo v budovách, jejichž správci poskytly Státní bezpečnosti útočiště. Nej hustší síť těchto „opěrných bodů“, jak byla tato místa později nazývána, se Státní bezpečnosti podařilo vytvořit na území Prahy, kde ji využívala zejména ke sledování diplomatů.¹⁰⁰ V první polovině 70. let také StB začala používat metodu tzv. trasového sledování. Její základ tvořila síť pozorovacích stanovišť vzájemně propojených telefonem. Pracovníci sledovačky tak měli dokonalý přehled o pohybu sledované osoby, aniž by podstupovali riziko odhalení spojené s doprovodným sledováním. Stanoviště obsluhovali „tajní spolupracovníci trasového sledování“ rekrutovaní převážně z řad bývalých příslušníků Bezpečnosti v důchodu, kteří byli loajálními a spolehlivými spolupracovníky.¹⁰¹

Sledování nemohlo být úspěšné, pokud nebyla důsledně dodržována pravidla konspirace. „*Zakonspirováním příslušníků se rozumí utajení jejich příslušnosti k MV před veřejností i před některými příslušníky SNB zařazenými v jiných útvech Státní a Veřejné bezpečnosti.*“¹⁰² Konspirace měla různé podoby lišící se podle charakteru a účelu sledování. Při

⁹⁹ HAVEL, Václav. 1. a 2. zpráva o mém domácím vězení. In: HAVEL, TOMSKÝ, PREČAN. *O lidskou identitu*, str. 303-309

¹⁰⁰ TOMEK, Prokop. „Vyklidte si to tady, já potom tu půdu zamknu.“ Likvidace opěrných bodů správy sledování StB v letech 1989-1990. In: *Paměť a dějiny* 3/2014, str. 82

¹⁰¹ tamtéž, str. 83

¹⁰² ABS. Fond A25, inv. j. 249. Směrnice pro konspiraci v útvech sledování Státní bezpečnosti

dlouhodobějších projektech byla příslušníkům přidělena falešná identita, krycí zaměstnání i životní příběh.¹⁰³ Vedle toho vyžadovalo úspěšné sledování i řadu dalších pomůcek technického charakteru. Zajímavým pramenem pro sledování technik a možností československé sledovačky v době normalizace je časopis s příznačným názvem *Sledování*. Ten od roku 1972 vydávala Státní bezpečnost pro interní potřebu zpravidla třikrát ročně. Byly zde podrobně rozebírány nejzajímavější případy sledovacího útvaru, techniky sledování, ale také problémy, se kterými se sledovačka při své činnosti setkávala.

Důležitým faktorem, který ovlivňoval kvalitu sledování, bylo užití maskovacích prvků. Ty byly používány nejen pro utajení samotných příslušníků, ale i jejich automobilů. „*Využívány jsou (...) především markantní doplňky, jako autozahrádka, nosiče lyží (...), nejrůznější barevné pásy a jako velmi dobré se osvědčilo označení TAXI.*“¹⁰⁴ Vozidla také bývala označována nálepkami nebo potiskem různých podniků, aby vytvářela dojem firemních automobilů. „*Znovu je však nutné zdůraznit, že každé maskování musí být spojeno s výměnou SPZ a osádky vozu.*“¹⁰⁵ Mezi další maskovací prvky patřily i takové drobnosti jako např. „*označení ZAČÁTEČNÍK, označení INVALIDA, SPZ cizince žijícího v ČSSR, přítlačná křídélka na stěrače, ozdobná hlavice na páku řazení [nebo] opěrka pod hlavu.*“¹⁰⁶

Maskování vozidel ale samo o sobě nezaručovalo úspěch, zároveň bylo „*bezpodmínečně nutné měnit posádky vozů a zajišťovat i dokonalé maskování – převlékání pracovníků nasazených v akci.*“¹⁰⁷ Při maskování jednotlivců byly využívány neméně důmyslné triky. „*Mimo účelné využívání garderoby používáme celé řady dalších doplňků. Jde především o to, aby doplňky potvrzovaly zvolenou legendu. (...) Jsou to lyže, hokejky, brusle, sportovní brašny, batohy, pouzdra na hudební nástroje, berle, hole, sádrové obvazy, montérky, nákupní tašky apod. (...) Stěží bude objekt vidět v pracovníkovi, který stojí na záchyty o berlích a se sádrovým obvazem na ruce příslušníka Bezpečnosti – sledovače.*“¹⁰⁸ V případě potřeby

¹⁰³ tamtéž

¹⁰⁴ ABS. Fond A25, inv. j. 1038. Časopis *Sledování* 2/1985. Maskovací prostředky IV. odboru S-StB Ostrava a zkušenosti s jejich využitím, str. 7

¹⁰⁵ tamtéž

¹⁰⁶ ABS. Fond A25, inv. j. 1012. *Sledování* 1/1975. Zlepšovací náměty pro maskování služebních vozidel, str. 8-9

¹⁰⁷ tamtéž, str. 11

¹⁰⁸ ABS. Fond A25, inv. j. 1038. *Sledování* 2/1985. Maskovací prostředky IV. odboru S-StB Ostrava a zkušenosti s jejich využitím, str. 8

rychlé změny vzhledu pracovníků sledovačky byla využívána i tzv. „minigarderoba“. Předměty běžného užití jako aktovky nebo kufříky byly vybaveny pomůckami, díky nimž mohli příslušníci rychle změnit svoji podobu. K tomuto účelu sloužily např. brýle (sluneční i dioptrické), pokrývky hlavy, kravaty nebo pracovní obleky.¹⁰⁹ K vlastnostem dobrého sledovače patřilo i určité herecké nadání. „*Musí se vžít do legendy, která mu byla určena nebo si ji zvolil. Proto potřebujeme i ty příslušníky, kteří se nebojí v akci předstírat například mentálně postiženou osobu, podnapilého chodce atd.*“¹¹⁰ Vedle toho ale bylo důležité, aby příslušníci svým maskováním nebudili přílišnou pozornost okolí. Maskování by mělo „*odpovídat současným podmínkám a stylu oblékání široké veřejnosti.*“¹¹¹ S tím občas měli problémy mladí příslušníci sledovačky, kteří „*chodí do akcí oblečení v super-moderním, až nápadném oblečení, nosí dlouhé vlasy. Nejde o to, že bychom je chtěli vidět ve staromódním oblečení, ale v první řadě musíme dbát, aby oblečení a vzhled příslušníků odpovídal prostředí, kde akce bude probíhat a charakteru akce vůbec.*“¹¹² Jako příklad správného využití maskování je v časopise *Sledování* uvedena akce s krycím názvem TIM. Objekt sdělil příslušníkovi StB, že má na určitý den v plánu návštěvu zubaře a sledovačka dostala za úkol zkontrolovat, jestli mluví pravdu. Od úvodního „záchytu objektu“ u jeho bydliště v 8.00 až do jeho návratu domů se na akci postupně vystřídal hned několik pracovníků sledovačky. V autobuse k němu přistoupil příslušník oblečený v montérkách a s taškou přes rameno, po výstupu ho „převzal“ další pracovník v uniformě lesníka, toho ve Vršovicích vystřídal motocyklový závodník v kombinéze a s přilbou v ruce. Před zdravotním střediskem už sledovaného očekával příslušník maskovaný v uniformě Veřejné bezpečnosti, kterého při cestě zpět pro změnu nahradila pracovnice sledovačky zamaskovaná jako těhotná žena. Výsledkem sledování nakonec bylo zjištění, že „objekt“ byl skutečně objednaný na zubní prohlídku.¹¹³

Při sledování však nebylo třeba zamaskovat pouze příslušníky samotné, ale také jejich vybavení – zejména fotoaparáty a kamery. I k tomu využívala sledovačka řadu důmyslných

¹⁰⁹ ABS. Fond A25, inv. j. 1004. *Sledování* 1/1972. Minigarderoba v praxi – její využití a účelnost, str.

26

¹¹⁰ tamtéž

¹¹¹ ABS. Fond A25, inv. j. 1004. *Sledování* 1/1972. Maskování jako jeden z faktorů zabezpečující konspiraci v procesu sledování, str. 31

¹¹² tamtéž, str. 32

¹¹³ ABS. Fond A25, inv. j. 1038. *Sledování* 2/1976. Vhodné a včasné maskování pracovníků sledovačky, str. 10-14

technik. Dokumentace probíhala pomocí speciálně upravených aktovek, které byly vyplněny polystyrenem s otvory pro fotoaparáty, kamery nebo nahrávací zařízení. Miniaturní fotografické nebo nahrávací přístroje dokonce mohly být umístěny do zapalovačů či psacích souprav.¹¹⁴ Některé fotoaparáty byly ale pro tento způsob maskování příliš rozměrné. Plzeňská sledovačka však našla elegantní řešení tohoto problému. Přišli s návrhem „*v prostoru u chladiče osobního vozu VAZ 20101 zabudovat nosník a na něj pomocí šroubu, podložky a matice připevnit fotoaparát.*“¹¹⁵ Na mřížce byl poté vyříznut otvor pro fotografování. Přístroj ovládal přímo řidič vozu pomocí ocelové struny.¹¹⁶ Kreativní umístění skryté kamery bylo využito při akci EGON v roce 1976. Pro úspěšné splnění akce bylo třeba „*zajistit v prostotu parku pohyblivou a zcela nenápadně umístěnou televizní soupravu.*“¹¹⁷ Toho Státní bezpečnost docílila pomocí speciálně upraveného dětského kočárku s kamerou. Manipulaci s kočárkem prováděla „dvojice mladých manželů“. „*Pro vytvoření této situace byla požádána soudružka, která je v současné době na mateřské dovolené. (...) Je nutné podotknout, že uvedená soudružka pochopila důležitost akce a k úkolu přistoupila obětavě, přestože jí vznikly potíže a těžkosti při péči o své dítě.*“¹¹⁸ Úpravu kočárku prováděli „*pracovníci 3. oddělení 7. odboru IV. správy F MV, kteří sice mají bohaté zkušenosti z výroby fotokamuflů, nikoliv však z výroby televizních kamuflů.*“ S nezvyklým úkolem si nicméně dokázali poradit.¹¹⁹

Jako důkaz technické převahy Státní bezpečnosti nad protivníky může posloužit akce SOKRATES. Jejím cílem bylo sledovat „objekt“ znalý metod Státní bezpečnosti a neztratit ho po celý den z dohledu. Ke splnění tohoto úkolu se sledovačka rozhodla kombinovat klasické pozemní sledování s využitím vrtulníku. To mělo hned několik výhod, mezi něž patřil např. fakt, že posádka vrtulníku „*může včas upozornit pracovníky sledovačky na nenadálou činnost objektu, jako je jeho zastavení, zpomalení, či naopak zrychlení jízdy, odbočení apod., což umožňuje adekvátní reagenci.*“¹²⁰ Ačkoliv takto finančně a organizačně náročné techniky byly

¹¹⁴ ABS. Fond A25, inv. j. 1010. *Sledování 2/1974*. Návrh na uložení tajných fotopřístrojů s nahrávači v kufříkové aktovce, str. 13

¹¹⁵ ABS. Fond A25, inv. j. 1012. *Sledování 1/1976*. Zlepšovácí náměty pro maskování služebních vozidel, str. 2

¹¹⁶ tamtéž, str. 3

¹¹⁷ ABS. Fond A25, inv. j. 1017. *Sledování 3/1976*. Tvůrčí uplatnění nových forem dokumentace v průběhu sledovací akce, str. 2

¹¹⁸ tamtéž

¹¹⁹ tamtéž

¹²⁰ tamtéž. Akce SOKRATES, str. 12

využívány jen výjimečně, i tento případ může sloužit jako doklad možností, kterými Státní bezpečnost disponovala.

Dalším důležitým předpokladem úspěšného sledování bylo neztratit sledovanou osobu z dohledu. Častou chybou, která této ztrátě předcházela, představovalo „projití objektu“. K němu došlo ve chvíli, kdy sledovaný dokázal opustit budovu nebo jiný prostor, aniž by to sledovač postřehl. „*Velkým nebezpečím pro pracovníky (...) je únava, která stoupá úměrně s délkou trvání záchytu objektu, neboť sledovač (...) je v naprosté izolaci a je nucen pozorovat určité místo omezeným výhledem nebo průzorem. U sledovače se většinou únava projeví usnutím a východ z prostoru pohybu objektu je nestřežen.*“¹²¹ Mezi faktory stěžující práci sledovačky patřilo také počasí. „*Aniž si to uvědomujeme, vliv počasí působí na každého jedince jinak. Rozdílnost atmosférických tlaků, které se mění někdy z hodiny na hodinu, se často projevuje bolením hlavy, nemožností se soustředit, nervozitou apod.*“¹²²

Klíčová byla ale také příprava pracovníků sledovačky před samotnou akcí. Museli dokonale znát vzhled sledovaného. Nestačilo totiž spoléhat se na to, že ho poznají pouze podle oblečení. „*Na vysvětlení je možno uvést akci, kterou prováděl 4. odbor. Sledovaný objekt v průběhu sledování zašel do čistírny oděvů (...). Zde si vyzvedl vyčištěný kabát a druhý kabát, který do té doby měl oblečen, zanechal k vyčištění. Vlastně se v průběhu sledování převlékl.*“¹²³ Fatální důsledky pro úspěch sledovačky mohlo mít i podcenění dostatečného vybavení na akci. Od vysílaček, přes fotoaparáty, až po jízdenky na tramvaj. „*V současné době jsou všichni příslušníci sledovačky vybaveni síťovou jízdenkou na městskou hromadnou dopravu. Hrubým nedostatkem ve vybavení orgána na akci byl ten fakt, že při prováděném sledování neměl tuto jízdenku u sebe, byl kontrolován revizorem dopravních podniků, v následující stanici byl tímto revizorem vyveden z dopravního prostředku a objekt, který toto vše pozoroval, pokračoval nerušeně a bez kontroly sledovačky dále. I když tento pracovník po vystoupení z dopravního prostředku se prokázal revizoru služebním průkazem a byl propuštěn, byl tak vyveden z míry, že popletl číslo elektrické dráhy a poslal pracovní skupinu na jinou linku.*“¹²⁴

¹²¹ ABS. Fond A25, inv. j. 1035. Časopis *Sledování* 2/1985. Ztráty objektu I., str 3-4

¹²² tamtéž

¹²³ tamtéž, str. 5

¹²⁴ ABS. Fond A25, inv. j. 1036. Časopis *Sledování* 3/1985. Ztráty objektu II., str. 7

Komplikace pro sledovačku nastávaly také ve chvíli, kdy byl objekt sledován opakovaně a díky tomu dobře znal způsob práce útvaru. To se týkalo i disidentů, kteří, jak StB uvedla ve vyhodnocení činnosti IV. správy za rok 1979, „jsou sledováni dlouhá léta a mohou znát metody sledovačky.“¹²⁵ V takových případech bylo třeba klást ještě větší důraz na přípravu a do akce většinou byli nasazováni zkušenější pracovníci sledovačky.

Na předchozích několika stranách byly popsány způsoby práce sledovačky, její možnosti, rozsáhlý technický a byrokratický aparát, ale i často velmi důmyslné techniky, které užívala. Otázkou zůstává, jaké za sebou práce tohoto útvaru zanechávala výsledky. Sami disidenti mnohdy hodnotili sledovače, se kterými se setkávali dlouhá léta, se zřetelnou ironií. Podle Milana Šimečky bylo sledování „groteskní aktivita většího množství mužů od Státní bezpečnosti, kteří sledují svého člověka, když jde ráno pro mléko, potom když jde do práce, když jde na návštěvu, k holiči k lékaři, na poštu atd. Sám jsem takové sledování zažil a jeho smysl mi dodnes uniká. Byl jsem například sledován, když jsem jel na ryby. Tři vozy, obsazené vždy dvěma muži, mě doprovodily k řece. Pak sledovali tři hodiny, že jsem neměl ani jeden záběr, a zase mě doprovodili domů.“¹²⁶ Finanční zátěž, kterou pro státní rozpočet představoval útvar sledování, dokládá i Václav Havel. Ten si spočítal, že při jeho dovolené v roce 1985 ho postupně sledovalo asi 300 příslušníků SNB. „A jen díky tomu (nepočítám-li výlohy na benzín apod.) stála [cesta] československý stát nejméně stokrát víc než mě.“¹²⁷ Tato „rozmařilost“ rozčilovala i Ludvíka Vaculíka. „Ať jdou do řiti! Všecko se zhoršuje, jen dozor se zdokonaluje. Mladí zdraví silní bulíci hlídají na tři směny jednoho filozofa a bytová správa nemá chlapa k havarijní opravě střechy nad naší kuchyní.“¹²⁸ Prohlídka záznamů ze sledování jim do jisté míry dává za pravdu. Na mnoha tisících stranách jsou popsány zcela všední činnosti, doslova minutu po minutě můžeme rekonstruovat denní program představitelů československé opozice. Díky IV. správě tak bude již navždy zaznamenáno třeba to, že 8.6. 1985 ve 22:35 byl Ludvík Vaculík „spatřen na balkóně svého bydliště, oblečen v domácím županu a rozhlížel se po okolí. Po 5 min. do bydliště z balkonu zašel.“¹²⁹ nebo že Ivan Martin Jirous 7.5. 1984 v 11:10 v bufetu

¹²⁵ ABS. Fond A25, inv. j. 307. Hodnocení pracovních výsledků IV. správy SNB za rok 1979, str. 4

¹²⁶ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*, str. 105

¹²⁷ HAVEL, Václav. Dopis generálnímu prokurátorovi. In: *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, str. 361

¹²⁸ VACULÍK, Ludvík. *Český snář*, str. 212

¹²⁹ ABS. Svazek IV. správy sledování k Ludvíku Vaculíkovi s krycím jménem Mistr, část 2, str. 114

U Rozvařilů „... *zakoupil uzené koleno a jedl*.“¹³⁰ O kriminalistickém přínosu tohoto sledování jistě mohou panovat pochyby, na druhou stranu nám ale po sobě sledovačka nechtěně zanechala zajímavý pramen pro poznání disidentské každodennosti.

2.2.2 Výsledky

Výslech pro většinu představitelů opozice představoval nejčastější příležitost setkat se tváří v tvář s příslušníky Státní bezpečnosti. Milan Šimečka výsledky charakterizuje jako směsici „*formální korektnosti, prohnání i hlouposti, lhaní a podvodu, zvláštního druhu důvěrnosti. Tato důvěrnost vyplývá ze skutečnosti, že o vás všechno vědí, vědí všechno o ženě, dětech a o příbuzných, o přátelích, četli vaše knihy, intimní korespondenci. (...) Nikdo se už léta nezajímal o vaše problémy, o vaše názory. Oni se zajímají!*“¹³¹ Zkušenosti, které jednotliví představitelé opozice při výsleších zažili, se značně liší. Zatímco pro někoho mají vzpomínky na výsledky spíše anekdotický nádech, pro jiného mohou představovat celoživotní trauma. V obecné rovině měly výsledky během normalizace dramaticky odlišný ráz oproti 50. létům. Vyslýchanému většinou byla nabídnuta káva a když se zdržel přes oběd, tak i něco menšího k snědku. Ani tak ale z vyšetřoven zcela nevymizely výhrůžky, vydírání nebo násilí.¹³²

Záměrem vyšetřovatelů bylo nalézt pro každého vyslýchaného takovou metodu, která by umožnila získat od něj co nejvíce informací. Pomáhala jim k tomu i znalost tzv. operativní psychologie. S její pomocí dokázali odhadnout osobnost vyslýchaného a v ideálním případě ovlivnit jeho jednání.¹³³ Základním předpokladem úspěšného výsledku bylo „*na svědka tak psychologicky působit, aby byla překonána jeho orientace vypovídat lživě*.“¹³⁴ Mezi typické prvky výsledku patří jeho „*rolový charakter*“. Ten se pojí s očekávaným chováním účastníků výsledku. Vyniknou při něm nejen odlišné role vyslýchajícího a vyslýchaného, přičemž od prvního se očekává kompetentnost vést výslech a sebejistota plynoucí z aktuálně výhodnějšího

¹³⁰ ABS. Svazek IV. správy sledování k Ivanu Martinu Jirousovi s krycím názvem Ivan 2, část 1, str. 17

¹³¹ ŠIMEČKA. *Obnovení pořádku*, str. 102

¹³² MUSILOVÁ, Renata. *Reakce komunistického režimu na zveřejnění Prohlášení Charty 77*. Diplomová práce. Brno 2004. Masarykova univerzita v Brně, str. 52

¹³³ ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce. ČADA, Pavel. *Možnosti zkvalitňování práce s agenturou při kontrarozvědné ochraně tzv. „volné mládeže“*, Praha

¹³⁴ ABS. Instruktažní filmy. Výslech svědka.

postavení a od druhého se naopak očekává ochota být nápomocen při vyšetřování.¹³⁵ Odlišné role ale mohou sehrávat i jednotliví vyšetřovatelé. Obvyklá byla hra na „hodného a zlého policistu“, jak vzpomíná Dana Němcová. *„Ale je pravda, že se vždy potvrdilo to, co nám říkal Petr Uhl – jeden byl vlídnější a snažil se z člověka něco dostat a ten druhý byl radikálnější.“*¹³⁶ Dalším důležitým momentem výslechu bylo *„navázat kontakt se svědkem, získat jeho důvěru a nabyt nad ním převahy.“*¹³⁷ Prostředkem k získání důvěry mohlo být projevení zájmu o aktivity a postoje vyslýchaného, dávat důraz na témata, na kterých mu záleží. Podle Věry Roubalové Kostlánové volili příslušníci Státní bezpečnosti různé strategie při vyslýchání žen a při vyslýchání mužů. *„Určitě to byli docela dobří psychologové a řekla bych, že na chlapy šli přes jejich profesi, přes zajištění rodiny, postavení, i přes jejich hrdost. (...) Na ženy šli přes rodinu, přes děti, přes budoucnost, hmotné zajištění a možná i přes strach o děti, strach o muže, tedy emocionálně.“*¹³⁸

Československý právní řád rozlišoval několik druhů výslechů. Ke každému z nich se vázala přesně definovaná pravidla pro postup vyšetřujícího i vyšetřovaného. Podle toho, k jakému druhu výslechu byla vyšetřovaná osoba předvolána, byla i stanovena jeho povinnost vypovídat pravdu či naopak možnost odmítnut výpověď. Tyto náležitosti byly detailně rozebrány v opozičních manuálech a disidenti tak znali svoje možnosti při výsleších. Věděli také, že součástí zákonného postupu ze strany příslušníků Bezpečnosti je i předložení předvolánky a sdělení informace, o jaký druh výslechu se jedná. Tyto náležitosti ale byly ze strany policistů často obcházeny, jak dokládá vzpomínka Vratislava Brabence. *„Řekl jsem si o předvolánku. A oni, že ji s sebou nemají. ‚A víte, co se stane, když nepřijdete?‘ To jsem věděl. Tak jsem ukončil šichtu, v sedm jsem přijel domů, dal jsem si čaj, pomazlil se s děťátkem a řekl: ‚Marie, jdu k výslechu.‘“*¹³⁹ S druhým uvedeným prohřeškem proti zákonu se setkal např. Petr Cibulka. *„... za celou dobu, tj. 24 hod. zadržení [mě] neinformovali, o jaký druh výslechu se*

¹³⁵ SPURNÝ, Joža. *Psychologie výslechu*. Praha: Portál, 2003, str. 33-34

¹³⁶ LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 247

¹³⁷ ABS. Instruktažní filmy. Výslech svědka.

¹³⁸ LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 280

¹³⁹ BRABENEC, Vratislav a Renata KALENSKÁ. *Evangelium podle Brabence*. Praha: Torst, 2010, str. 133

*jedná a v jaké věci mám vypovídat, tvrdili, že nejde o žádný protokolovaný výslech. Prý si se mnou chtějí pouze přátelsky popovídat!*¹⁴⁰

Předvolání k výslechu se vždy pojilo s určitou nejistotou. „Člověk nikdy neví, zda to skončí uvězněním trvalým, uvězněním na 48 hodin nebo zda bude hned po výslechu propuštěn.“¹⁴¹ Krátkodobá zadržení se postupem času stala běžnou součástí života odpůrců režimu. Zákonem umožněných 48 hodin často bezpečnostní orgány uměle prodlužovaly, např. tak, že představitelé opozice byli opětovně zadrženi bezprostředně po opuštění cely. Petr Uhl uvádí, že během normalizačního období byl takto zadržen 12x nebo 14x. „... někdy to bylo jen na čtyřicet hodin, ale někdy třeba na tři dny, dvakrát dva dny, vlastně víc, přes 15 dnů odsezeno, jen tedy takhle.“¹⁴² Hromadný charakter získávaly „osmačtyřicítky“ v době důležitých výročí nebo návštěv zahraničních delegací. Když přijel v roce 1978 do Prahy Leonid Brežněv, jen v Praze bylo zadrženo několik desítek chartistů. „Příslušníci Veřejné a Státní bezpečnosti odváděli – často již v půl páté ráno – uvedené osoby z jejich bytů, případně je později hledali na pracovištích a v bytech jejich přátel. (...) Lidé byli odvázeni často beze slova vysvětlení do vězení a umísťováni do cel. Většinou teprve druhý den byli podrobeni čistě formálnímu výslechu.“¹⁴³

2.2.3 Domovní prohlídky

Mimořádně nepříjemnou kriminalistickou metodu představovaly domovní prohlídky. Mnozí představitelé opozice je charakterizují jako zásah do soukromí a intimity. „Hluboce ponižující jsou však domovní prohlídky. (...) Ty člověka rozechvívají, budí zuřivou ošklivost, ukazují mu jeho bídu a bezmocnost. Snad je tomu tak proto, že toto absurdní násilí přichází za vámi až do bytu, do vašeho nejvlastnějšího soukromí, do pokoje, kde usínáte se svou ženou, do pokoje, ve kterém zůstalo pár hraček, se kterými si kdysi hrály vaše děti.“¹⁴⁴ V podobném duchu jako Milan Šimečka popisoval zážitky z prohlídky i Ivan Klíma. „Vaculík říkal po domovní

¹⁴⁰ Dopis Petra Cibulky ministru vnitra Obzinovi. *Informace o Chartě 77*, 1981, roč. 4, č. 7, str. 19

¹⁴¹ Rozhovor s Petrem Uhlem z 18.12.2014, vedl JH

¹⁴² VANĚK, URBÁŠEK (ed.). *Vítězové? Poražení?* Rozhovor s Petrem Uhlem, str. 1025

¹⁴³ Sdělení VONS č. 13. *Informace o Chartě 77*, 1978, roč. 1, č. 8, str. 8

¹⁴⁴ ŠIMEČKA. *Obnovení pořádku*, str. 106

prohlídce: *„Když se nějak znesvětil kostel, musel se znovu vysvětit. ‘ Mám stejný pocit se svým domovem. Já, když odešli, přestal jsem na ně myslet. Ale pokud jsou uvnitř, má člověk základní pocit: aby byli zase co nejrychleji z domu. Strašně by mě zajímalo, co přitom cítí oni. Jestli jim není ani trochu trapně. ‘“*¹⁴⁵ Toto narušování soukromí mohlo být v některých případech ještě stupňováno načasováním prohlídky. U Jiřího Dienstbiera např. byla provedena v den pohřbu jeho otce.¹⁴⁶

Také vykonávání domovních prohlídek se pojilo s několika právními náležitostmi, které byly ze strany Státní bezpečnosti nezřídkakdy obcházeny. Mezi ně patřila i přítomnost nezávislého svědka. Podle Dany Němcové byli ale tito svědci často „*nezávisle prověřeni*“. „*Domovní prohlídka vypadala tak, že si přivedli nezávislého svědka, což byla třeba paní prokurátorka, která se pak hrabala i mým dětem v jejich osobních věcech. Když potom se dcera ohradila, proč leze do jejich osobních věcí, že jí to vadí, tak ji pouze ujistila, že jí to bude muset přestat vadit. ‘“*¹⁴⁷ Dalším často porušovaným pravidlem byla povinnost zabavovat při prohlídce pouze věci související s případnou trestnou činností. „*Při domovních prohlídkách v Československu se nepátrá po zbraních, tajných tiskárnách, rozmnožovacích strojích, seznamech členů tajných spolků, plánech na svrnutí vlády, nic takového v bytech československé inteligence neexistuje. Pátrá se po tak zvané závadné literatuře. ‘“*¹⁴⁸ Vedle knih se do ní v Šimečkově případě řadily „*všechny mé rukopisy a všechny dopisy příbuzných, přátel a známých, mezi nimi i pohlednice z dovolené s textem: srdečný pozdrav z dovolené, slunce nám tu svítí a strava je pestrá. Jako závadná literatura mi byly zabaveny i písemné odpovědi na otázky, které jsem asi v osmé třídě položil svému synovi. Byly to otázky typu: proč tě nebaví škola, proč si čteš, místo aby ses učil, proč se ve škole nehlásíš, když něco náhodou víš? A podobně. ‘“*¹⁴⁹ Získat zabavený majetek zpět vyžadovalo absolvovat dlouhou cestu byrokratických úkonů s nejistým výsledkem. V lepším případě se disidentům zabavené věci vrátily za několik měsíců či let, v horším už je neviděli nikdy. Svoji nespokojenost s průběhem prohlídky a zabavením věcí většinou disidenti formulovali ve stížnosti generálnímu

¹⁴⁵ LEDERER, Jiří. *České rozhovory*. Praha: Československý spisovatel, 1991. Vzpomínky a korespondence, str. 116

¹⁴⁶ Rozhovor s Jiřím Dienstbierem vedla Petra Trypesová, 19.1. 2004. Sbírka Politické elity a disent během tzv. normalizace. Životopisná interviews, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

¹⁴⁷ Rozhovor s Danou Němcovou pro Paměť národa. 1.10. 2009 vedl Adam Drda

¹⁴⁸ ŠIMEČKA. *Obnovení pořádku*, str. 107

¹⁴⁹ tamtéž

prokurátorovi. Někteří z nich je pojali jako příležitost k projevení originality a (možná nepřilíš taktického) ironizování postupu příslušníků Bezpečnosti. Albert Černý ve stížnosti napsal: „Žádám zdvořile o sdělení, zda jsou dopisy, pohlednice, vánoční a novoroční přání třeba k dalšímu řízení. Svou žádost odůvodňuji tím, že devítiměsíční zkoumání mého intimního a soukromého života a života mých rodičů je činností jiného charakteru, než zákonná možnost StB, ověřit si, zda obsah korespondence má vztah k odůvodnění prohlídky. (...) Pod položkami 53 a 54 protokolu o domovní prohlídce mi bylo odňato 27 kazet do magnetofonu. Mezi těmito kazetami byla část nepoužitých. Žádám zdvořile o sdělení, zda je právě těchto kazet třeba k dalšímu řízení (...) Považuji za možné, aby bylo za dobu 9 měsíců ověřeno, že zmíněné kazety jsou prázdné.“¹⁵⁰ Mezi podmínky nutné k provedení prohlídky také patřilo oprávnění schválené prokuraturou. Tedy pokud příslušníci Bezpečnosti neprohledávali obydlí disidentů v jejich nepřítomnosti, k čemuž využívali patentní klíče.¹⁵¹ Zkušenost z domovních prohlídek lze zrekapitulovat prostřednictvím další citace z knihy Milana Šimečky *Obnovení pořádku*. „... domovní prohlídka [je] nejméně snesitelná ze všech příkoří, která je Státní bezpečnost v rámci legality s to vymyslet. Je to legální ponižování okořeněné předpisovou korektností. Na příkazu k domovní prohlídce jsou předepsaná kulatá razítka, družstvo prohlížečů se snaží nic nerozbít, když narazí na peníze v obálkách rodinného rozpočtu, dělají, jako by se popálili, aby si proboha nikdo nemohl myslet, že by něco mohli ukrást. Mají zájem jen o popsany papír, o závadné myšlenky, které tam jsou napsány černé na bílém. (...) Když od nás odešli, moje žena dlouho větrala, zuřivě pracovala s vysavačem, utírala prach a uklízela tak, jako by se ponížení dalo uklidit nebo vyvětrat.“¹⁵²

Jiné formy zásahů Státní bezpečnosti měly zcela odlišnou, plíživější podobu...

2.3 Prevence

„Prevence je cílevědomá činnost čs. kontrarozvědky směřující k odhalování a odstraňování příčin a podmínek vyvolávajících a umožňujících vznik protispolečenských jevů a

¹⁵⁰ ABS. Vyšetřovací spis k Chartě 77 V 33766 MV, část 01, snímek 94

¹⁵¹ PLACÁK, Petr. *Fízl*. Praha: Torst, 2007, str. 43

¹⁵² ŠIMEČKA. *Obnovení pořádku*, str. 108

*trestné činnosti protisocialistického charakteru. Jejím uplatňováním se včas předchází společenským škodám, ke kterým v důsledku této činnosti dochází.*¹⁵³ Za poněkud neurčitě formulovanou definicí prevence z roku 1982 se skrývá celá řada opatření, která mnohdy zásadním způsobem ovlivňovala život (nejen) představitelů československé opozice. Prevence se stala součástí praxe československé policie na počátku 60. let, od té doby procházely formulace určující její podobu a význam opakovaně většími či menšími změnami, jejichž přesný charakter není třeba na tomto místě detailně sledovat. Za zmínku ale stojí, že až do roku 1974 byla podoba prevence stanovena pouze na základě policejních směrnic a nebyla tak součástí československého právního systému. Vzhledem k šíři dopadu, který měla preventivní opatření na československou společnost, tak lze říct, že si Státní bezpečnost vlastně přivlastnila trestní pravomoc.¹⁵⁴ Význam preventivních opatření v činnosti bezpečnostních orgánů dosáhl vrcholu právě v období normalizace. Spolu se změnou společenských nálad se změnily i způsoby rezistence společnosti proti režimu a pro policejní aparát bylo účinnější dříve hojně užívanou represí nahradit z velké části prevencí.¹⁵⁵ K tomuto rozhodnutí sáhly bezpečnostní opatření napříč východním blokem po helsinské konferenci v roce 1975, kdy se do popředí v boji proti vnitřnímu nepříteli dostala tzv. metoda rozkladu.¹⁵⁶

Prevenci lze rozdělit na obecnou a individuální. Obecná prevence měla zabránit pronikání „ideologické diverze“ do společnosti a znemožnit tak rozšiřování myšlenek neslučujících se se státně-socialistickým pohledem na svět. Toho mělo být dosaženo pomocí několika druhů opatření. Od právních, předpokládajících vliv Státní bezpečnosti na tvorbu a podobu zákonů, přes výchovná, prováděná třeba skrze sdělovací prostředky. Ty mohly být využity k veřejné prezentaci škodlivosti „nepřátelských osob“, k seznámení veřejnosti s jejich soudními procesy apod.¹⁵⁷ Výchovnou funkci prevence se Státní bezpečnost snažila uplatňovat i skrze uměleckou tvorbu. „V poslední době se využívá opatření, při kterém orgány čs. kontrarozvědky poskytují materiály uměleckým pracovníkům pro zpracování filmů, knih,

¹⁵³ Federální ministerstvo vnitra, č.j. N/Z-004591982, Metodické pokyny I. náměstka ministra vnitra ČSSR k provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou, Praha 1982

¹⁵⁴ TOMEK, Prokop. Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti. *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 5/2007, str. 162

¹⁵⁵ tamtéž, str. 156

¹⁵⁶ VILÍMEK, Tomáš. *Solidarita napříč hranicemi: opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*. Praha: Vyšehrad, 2010. Moderní dějiny (Vyšehrad), str. 306

¹⁵⁷ ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce VŠ SNB. MALÝ, Karel. *Preventivně výchovná a profylakticko rozkladná činnost jako forma předcházení a zamezování v působení ideologické diverze*, Praha 1986, str. 16

rozhlasových her, které svým uměleckým zpracováním mimořádně kladně ovlivňují vědomí našich občanů. Při těchto opatřeních je třeba dbát, aby nedošlo k dekonspiraci sil, metod a forem kontrarozvědné práce.“¹⁵⁸ Další výchovnou metodou byly besedy pořádané Státní bezpečností na školách, v továrnách či v různých institucích. Při nich příslušníci vysvětlovali zúčastněným nebezpečnost „*podvratné ideologicky diverzní činnosti na úseku nacionalismu, sionismu, náboženství apod.*“¹⁵⁹ Jako příklad může posloužit beseda vedená v říjnu 1987 třemi pracovníky Státní bezpečnosti na základní škole v Praze 6 Dědině. Besedy na téma „*Mládež a toxikomanie*“ se zúčastnilo více než 100 žáků a celkem během ní „*bylo zodpovězeno 34 dotazů.*“¹⁶⁰ Poslední skupina metod výchovné prevence byla označována jako opatření politická a ekonomická. Jejich podstata spočívala v pomoci a kontrole organizačního zabezpečení činnosti státních orgánů a institucí. Obecná prevence se měla stát nedílnou součástí širšího procesu výchovy „*socialistického člověka*“. Státní bezpečnost měla při tomto procesu hrát zásadní roli a jí uplatňovaná opatření získávat celospolečenský charakter.¹⁶¹

Individuální prevence byla naopak využívána k působení „*na jednotlivé konkrétní osoby nebo nevelké skupiny osob, které jsou pod vlivem ideologické diverze a provádějí politicky škodlivou činnost.*“¹⁶² Tento druh prevence se dělí na oficiální a tajnou. V prvním případě je často prováděna za účasti dalších společenských organizací a za účelem veřejného upozornění na nežádoucí chování. Tajnou prevenci naopak prováděli příslušníci Státní bezpečnosti sami s důrazem na to, aby „*rozpracovaná osoba*“ nevěděla, že je terčem prevence.¹⁶³ V pravidlech pro provádění prevence je také kladen důraz na výše zmíněnou socialistickou zákonnost. Prevence mohla být používána pouze vůči „*osobám, které se dopustily politicky škodlivého jednání, které má tendenci přerůst v protistátní trestní činnost, ale nenaplnuje ještě skutkovou podstatu trestného činu nebo přečinu.*“¹⁶⁴ Cílem individuální prevence se mohl stát v podstatě každý, kdo se dopustil nějakého „*politicky špatného jednání*“. Pod tuto kategorii spadaly třeba styky s cizinci z kapitalistických států, poslech západních rozhlasových stanic, rozšiřování

¹⁵⁸ tamtéž

¹⁵⁹ tamtéž

¹⁶⁰ ABS. Fond A36 – X. správa SNB, inv. j. 718. Preventivní opatření 1987, snímek 24

¹⁶¹ ABS. MALÝ. *Preventivně výchovná a profylakticko rozkladná činnost...*, str. 18

¹⁶² tamtéž, str. 19

¹⁶³ ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce VŠ SNB. DVOŘÁK, Stanislav. *Vyhledávání a trestní postih autorů a rozšiřovatelů antisocialistických dokumentů a písemností*, str. 59

¹⁶⁴ tamtéž, str. 20

protistátních písemností nebo „negativní jednání osob, které se dostaly pod ideologicko diverzní vliv vnitřního nepřítele, například antisocialistických elementů z řad signatářů CHARTY 77.“¹⁶⁵ Právě signatáři Charty 77 se s metodami individuální prevence setkávali velmi často. Na následujících stranách se tedy pokusím některé z těchto metod představit a popsat, jaký měly vliv na život představitelů československé opozice.

2.3.1 Administrativní postihy

Základními typy metod individuální prevence byla tzv. aktivní obranná opatření a „udělení výstrahy podle nařízení ministra vnitra ČSSR č. 22/1978“. Podoba prevence byla definována pomocí poněkud vágně formulovaných směrnic umožňujících vykonávajícím příslušníkům značnou míru kreativity při jejich naplňování. V praxi se tak prevence trestné činnosti často měnila ve svévolnou represi ze strany příslušníků Bezpečnosti. Jednu z forem „aktivních obranných opatření“ představovaly administrativně-právní postihy.¹⁶⁶ Jejich účelem mělo být „zabránění protispolečenskému veřejnému vystoupení, provádění nepřátelské propagandy (...), získání utajovaných informací oficiálním způsobem.“¹⁶⁷ Ve skutečnosti se ale mnohdy jednalo spíše o soubor více či méně šikanózních opatření, která disidentům znepříjemňovala každodenní život.

Základní obranu před administrativními postihy představovalo pro disidenty dodržování všech dopravních i jiných předpisů. Ani to ale mnohdy nestačilo. Mezi nejčastější administrativní postihy patřilo odebrání řidičských a technických průkazů, které prováděla Státní bezpečnost v součinnosti s Veřejnou bezpečností. Průkazy někdy byly odebrány při silničních kontrolách, jindy pouze administrativní cestou. Ztrátou řidičského průkazu bylo krátce po vzniku Charty 77 postiženo několik desítek signatářů, ale i jejich rodinných příslušníků. „Zvlášť kruté to postihuje Věru Jarošovou, které je tak znemožněno její zaměstnání řidičky.“¹⁶⁸ Běžnou praxí bylo také odebrání cestovních pasů, v ojedinělých případech

¹⁶⁵ tamtéž str. 21

¹⁶⁶ TOMEK. Prevence, profylaxe..., In: *Sborník ABS 5/2007*, str. 166-167

¹⁶⁷ ABS. MALÝ. *Preventivně výchovná a profylakticko rozkladná činnost...*, str. 25

¹⁶⁸ Dokument Charty č. 8 – Přehledná zpráva o státem organizovaných akcích a pomluvách proti Chartě 77 a jednotlivým signatářům. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka a Vilém PREČAN (ed.). *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, Svazek I, str. 23

dokonce i občanských průkazů. Místo nich bylo vydáváno pouze náhradní osvědčení, „*neopravňující k vyzvednutí obnosů z žirového konta nebo k výkazu identity v hotelu.*“¹⁶⁹ Mnoha představitelům opozice byly odpojeny telefonní linky. Příslušné úřady to obvykle odůvodňovaly potřebou využít linku k jiným účelům.¹⁷⁰ Na to mimo jiné upozorňovala Dagmar Vaněčková v dopise adresovanému ministrovi spojů. V něm zmiňuje případy některých představitelů opozice, kteří byli odpojením telefonu postiženi (např. Kamila Bendová, Anna Šabatová) a žádá po ministrovi nápravu. „*(...) domnívám se, že žijeme v civilizované zemi, jejíž zákony nedávají nikomu právo takto trestat nevinné a bezbranné lidi. (...) Snad se mohu domnívat, že jste představitelem čs. státní moci a ve svém resortu můžete tudíž rozhodnout o bezodkladné nápravě uvedených hanebností, a bude-li to ve vašich silách, zamezit, aby se neopakovaly.*“¹⁷¹

Řada představitelů opozice také kvůli své činnosti ztratila zaměstnání. Propouštění režimu ne příliš nakloněných občanů bylo ostatně jedním z průvodních jevů nastupující normalizace. Masivní přesun intelektuálních elit do nekvalifikovaných zaměstnání umožnil vznik „stínového světa“ nezávislého na oficiálních institucích.¹⁷² Právě ten se o několik let stal podhoubím pro vznik opozičního společenství. Ti představitelé, kteří unikli první vlně propouštění na začátku normalizace, většinou o práci přišli po podpisu pod Prohlášením Charty 77. Důvodem k vyhazovu práce dokonce v mnoha případech mohlo být pouhé vyjádření sympatií k Chartě nebo odmítnutí podepsat odsuzující rezoluci.¹⁷³ Kromě toho mnoha chartistům bylo zrušeno i členství v odborových svazech.¹⁷⁴ Administrativní postihy se dotkly i příbuzných představitelů opozice. Např. dětem disidentů režim často znemožnil studium na vysoké škole. Jak ale uvádí Petr Uhl, v tomto případě šlo o „*jak ohodnotili chartovního aktivistu a jaká to byla škola. Když někdo chtěl dělat strojní fakultu, tak to bylo přijatelnější než studium na filozofii.*“¹⁷⁵ Mimořádně nepříjemnou formou administrativních postihů představovalo odebrání invalidních důchodů. V červnu 1977 takto byla postižena např. Otká

¹⁶⁹ tamtéž

¹⁷⁰ MUSILOVÁ. *Reakce komunistického režimu na zveřejnění Prohlášení Charty 77*, str. 97

¹⁷¹ Dagmar Vaněčková píše ministrovi spojů. Informace o Chartě 77, ročník 3 (1980), číslo 4, str. 12

¹⁷² BOLTON. *Světy disentu*, str. 94

¹⁷³ Dokument Charty č. 16 - Dopis Charty 77 Federálnímu shromáždění ČSSR o pracovní diskriminaci chartistů a občanů, kteří odmítli Chartu 77 odsoudit, spolupodepsaný deseti signatáři Charty 77. In: PREČAN, CÍSAŘOVSKÁ. *Charta 77: dokumenty...*, Svazek I, str. 45

¹⁷⁴ UHL, Petr a Zdenko PAVELKA. *Dělal jsem, co jsem považoval za správné*. Praha: Torst, 2013, str. 271

¹⁷⁵ tamtéž

Bednářovi. „Lze mít oprávněně za to, že důvodem zrušení invalidního důchodu je okolnost, že O. Bednářová je signatářka Charty 77.“¹⁷⁶

2.3.2 Dezinformace

Další skupina „aktivních obranných opatření“ měla za úkol napomáhat při snaze o „rozklad protivníka“, v našem případě opozičního hnutí. Toho mohlo být dosaženo třeba skrze vnášení nedůvěry a eskalace existujících sporů uvnitř disentu. Tyto metody byly označovány termínem „operativní kombinace“. „Pod tímto pojmem rozumíme souhrn operativních opatření podřízených jedinému záměru, jejichž obsahem je působení na protivníka nebo jeho styky s cílem přivést ho k takovému jednání, které by umožnilo úspěšné řešení operativního úkolu.“¹⁷⁷ Mezi základní prostředky potřebné ke splnění tohoto úkolu patřilo rozšiřování dezinformací. „Dezinformací v kontrarozvědné činnosti rozumíme takové údaje (informace), které ve většině případů neodpovídají skutečnosti, jež jsou využívány k vyvolání takových představ u protivníka, že se na jejich základě může rozhodnout tak, aby to bylo ve prospěch socialistického státu.“¹⁷⁸

Rozšiřované informace nemusely být vždy zcela smyšlené nebo nepravdivé, pouze pravdu vhodným způsobem dezinterpretovaly za účelem vyvolat spory uvnitř „nepřátelského“ prostředí. Jako příklad využití dezinformací může posloužit akce Izolace, která probíhala v letech 1981 a 1982 a jejímž úkolem bylo oslabit československé opoziční skupiny.¹⁷⁹ Toho mělo být dosaženo za pomoci „vyvolávání nedůvěry, kompromitací hlavních představitelů, prohlubování rozporů a zanášením DEZO.“¹⁸⁰ K jednotlivým opozičním seskupením užívala Státní bezpečnost diferenciovaný přístup. V opoziční skupině, která je v dokumentu nazývána „exponenti pravice“, mělo šíření dezinformací vést k vyvolání rozporů mezi řadovými členy opozice a jejími nejaktivnějšími představiteli. Katalyzátorem tohoto sporu se měla stát finanční

¹⁷⁶ Informace o Chartě 77, ročník 1 (1977), číslo 8, str. 26

¹⁷⁷ ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce VŠ SNB. KUBÍČEK, Miloslav. *Formy a metody boje orgánů Státní bezpečnosti proti činnosti nelegální římskokatolické církve*, str. 63

¹⁷⁸ tamtéž, str. 64

¹⁷⁹ GRUNTORÁD, Jiří. *Státní bezpečnost proti Chartě 77 – Akce IZOLACE. Securitas Imperii 5/1999*, str. 185

¹⁸⁰ dezinformace – pozn. autora

ABS. Fond A36 – X. správa SNB, inv. j. 559. Návrh projektu celostátní preventivně-bezpečnostní akce IZOLACE,

podpora ze zahraničí, které se některým z nich dostávalo (jako příklad je uveden Jiří Hájek).¹⁸¹ Ve skupině nazývané „antisocialistické síly“, v níž byli zahrnuti např. zástupci kolektivu mluvčích Charty 77 nebo členové Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, mělo být při rozšiřování dezinformačních a kompromitujících materiálů využito „*sklonů k alkoholismu, příživnictví a nemorálního způsobu života*.“ Autoři projektu plánovali účinek kompromitujících materiálů zdůraznit prostřednictvím článku zveřejněného v médiích.¹⁸² Jako konkrétní případ snahy Státní bezpečnosti rozšiřovat pomluvy o „nemorálním způsobu života“ může posloužit signatářka Charty 77 Dagmar Kadlecová-Hlavsová, o níž příslušníci tvrdili, že je kolektivní milenkou Charty.¹⁸³

2.3.3 Vynucené kontakty

Dezinformace byly mimo jiné rozšiřovány i během tzv. vynucených kontaktů a individuálních pohovorů. „*Cílem nucených styků (...) je využívat jednání k přesvědčení nebo donucení těchto osob k určitému jednání*.“¹⁸⁴ Příslušníci Státní bezpečnosti zvali představitele opozice často pod pohrůzkou represí, diskreditace před přáteli nebo kvůli účelovému podezření z trestné činnosti, která se stala např. v blízkosti jejich bydliště, k pohovoru na stanici, případně k „přátelskému setkání“ do kavárny. „*Prostřednictvím těchto kontaktů jsou vznášeny takové informace, které diskreditují jednotlivce a skupiny mezi sebou*.“¹⁸⁵ Kromě toho představovaly tyto pohovory pro Státní bezpečnost vítanou příležitost, jak získat informace ze zákulisí opozičního hnutí. Předpokladem úspěchu těchto schůzek bylo správné vystupování ze strany pracovníka Bezpečnosti. „*Nejdůležitější vlastnosti (...) jsou upřímnost, přitažlivost a síla přesvědčivosti. U jevu, který byl nazván jako upřímnost a který není operativnímu pracovníkovi dán jako osobnostní rys a je nahrazován naučenými praktikami, je nutné upozornit na vztah skutečné a předstírané upřímnosti, která má právě proto, že je hraná, na příjemce opačný účinek. Laický posluchač není zpravidla schopen rozlišovat mezi upřímností a neupřímností*

¹⁸¹ tamtéž, snímek 25

¹⁸² tamtéž, snímek 31

¹⁸³ VILÍMEK, Tomáš. Vnímání mezinárodních souvislostí představiteli komunistických elit a disentu – represivní metody StB a pobyt v komunistických věznicích. In: VANĚK, Miroslav (ed.) *Mocní? a Bezmocní?: politické elity a disent v období tzv. normalizace : interpretační studie životopisných interview*. Praha: Prostor, 2006, str. 384

¹⁸⁴ ABS. KUBÍČEK. *Formy a metody boje orgánů Státní bezpečnosti...*, str. 57

¹⁸⁵ ABS. HAVLÍČEK. *Boj orgánů StB proti činnosti disidentů*, str. 73

přesvědčovatele. Jinak je tomu ovšem u životně zkušené nebo odborně připravené zájmové osoby nebo u osoby s určitou mírou tzv. psychologické inteligence.“¹⁸⁶ Další důležitou vlastností byla „přitažlivost, nazývaná též jako atraktivnost. (...) ... a to zejména proto, že lidé se ze své podstaty rádi ztotožňují s názory, postoji i chováním těch, kdo jsou pro ně přitažliví. Pokud tedy chceme někoho získat pro naše potřeby, měl by to činit především ten, kdo je ZO¹⁸⁷ sympatický a ne naopak.“¹⁸⁸

Jako mikrosonda do fungování těchto pohovorů může posloužit případ Jiřího Judla. Tento pracovník Výzkumného ústavu ČKD podepsal Chartu již v první vlně v lednu 1977. Objektem zájmu Státní bezpečnosti se stal ale mnohem dříve. V rámci čistek byl kvůli své činnosti během pražského jara (mimo jiné se zúčastnil vysočanského sjezdu, a dokonce byl zvolen do Ústředního výboru strany) v roce 1970 vyloučen z KSČ. Státní bezpečnost ho nejdříve sledovala prostřednictvím signálního svazku, později ho zařadila do kategorie PO¹⁸⁹ pod krycím jménem Liška. V srpnu 1977 bylo příslušnými orgány Státní bezpečnosti rozhodnuto provést s Judlem pohovor za účelem „*působit na osobu J. JUDLA, aby zanechal své činnosti v seskupení exponentů pravice.*“¹⁹⁰ Dalším cílem, který StB sledovala, byla snaha získat informace z okruhu ekonomů a bývalých komunistů, se kterými se Judl pravidelně scházel.

Již ze záznamu z prvního pohovoru jsou patrná rozdílná očekávání a motivace, s nimiž k setkání obě strany přistupují. V první části pohovoru se příslušník Judla ptal na jeho názor na Chartu 77. Judl velmi obecně zopakoval Bezpečnosti známá fakta o tříštění opozice na menší skupiny, a poté přidal svůj pohled na Martu Kubišovou a Jaroslava Šabatu v rolích mluvčích Charty. „*V další části pohovoru bylo patrné, že JUDL se snaží převést hovor na otázky jemu nejbližší, a to na ekonomickou situaci v našem státě.*“¹⁹¹ Judl chtěl příslušníka upozornit na nedostatky v československé ekonomice, např. na špatné hospodaření elektrárny ve Chvaleticích. „*Tohoto momentu bylo využito a J. JUDL byl dotázán, zda by chtěl orgánům*

¹⁸⁶ ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce VŠ SNB. HORÁČEK, Libor. *Sociálně psychologické aspekty prvního osobního kontaktu OP čs. kontrarozvědky se zájmovou osobou*, str. 32

¹⁸⁷ zájmová osoba

¹⁸⁸ tamtéž

¹⁸⁹ prověřovaná osoba

¹⁹⁰ ABS. Signální svazek č. KR-699964, krycí jméno Liška – Jiří Judl, snímek 263

¹⁹¹ tamtéž, snímek 271

MV¹⁹² pomoci a zároveň bylo zdůrazněno, že jeho osoba, a to zvláště pokud jde o jméno JUDL, nemůže ničeho dosáhnout oficiálně. Z tohoto důvodu mu byla nabídnuta pomoc tím, že jeho informace by byly předávány prostřednictvím nás. “¹⁹³ V záznamu je také připsána poznámka, že další schůzky by již měly proběhnout mimo služebnu a měla by z nich být provedena fotodokumentace – pravděpodobně za účelem možné diskreditace Judla v opozičním prostředí. „*Cílem dalších styků je postupné připoutání k orgánu MV a budování důvěry.*“¹⁹⁴

Podle zprávy od tajného spolupracovníka se Judl při nejbližší možné příležitosti svěřil s dojmy ze schůzky svým přátelům. Judl tvrdil, že „... *poslední pohovor byl dosti odlišný oproti minulosti, neboť nebyl s ním psán žádný záznam. Dále uvedl, že na základě celkového vedení pohovoru nabyt dojmu, že příprava pracovníků bezpečnosti byla precizní a musela být konzultována s psychologem.*“¹⁹⁵ Judl také ocenil zájem příslušníků o ekonomické otázky. „... *takovýto přístup pracovníků bezpečnosti nutí k rozhovoru a nelze stroze říci, že o věci nebude hovořit, což hodnotí jako pozitivní.*“¹⁹⁶ Další schůzky se nesly v podobném duchu. Na druhý pohovor v restauraci Kulturního domu v Praze 10 přinesl Judl jím vypracovanou zprávu s názvem *Náměty na zlepšení situace v dopravě energetického uhlí do elektrárny Chvaletice*. Po „ekonomickém bloku“ se hovor opět stočil na Chartu 77.¹⁹⁷ Podobným způsobem pokračovaly schůzky dále, obvykle jednou za dva týdny. Na schůzce 14. července Judl uvedl, „*že se domnívá, že stykem s pracovníkem Bezpečnosti může alespoň malým dílem přispět ke zlepšení situace v naší ekonomice.*“¹⁹⁸ Judlovu naději, že pohovory se Státní bezpečnosti probíhají za účelem nápravy ekonomické situace ve státě, potvrzuje i další zpráva od tajného spolupracovníka. V rozhovoru s ním Judl prohlásil, že StB je jedinou institucí, se kterou může hovořit. Předal jim tedy výše zmíněný rozbor o elektrárně v Chvaleticích. „*Za rozbor byl sice pochválen, ale k nápravě nedostatků nedošlo, (...) [z čehož] usuzuje, že ani orgánové StB nemají možnost problémy řešit.*“¹⁹⁹ Snad k rozptýlení Judlových obav ho při jednom z dalších pohovorů příslušník ujistil, že na základě jeho článku zprávy o lodní dopravě pro továrnu

¹⁹² ministerstvo vnitra

¹⁹³ tamtéž

¹⁹⁴ tamtéž, snímek 273

¹⁹⁵ tamtéž, snímek 277

¹⁹⁶ tamtéž

¹⁹⁷ tamtéž, snímek 281

¹⁹⁸ tamtéž, snímek 299

¹⁹⁹ tamtéž, snímek 319

Chvaletice se „*tato důležitá součást dopravy zlepšila*.“²⁰⁰ V interních záznamech Státní bezpečnosti je přitom opakovaně uváděno, že cílem pohovorů je „*dosáhnout toho, aby se [Judl] neangažoval v činnosti skupiny tzv. exkomunistů*“²⁰¹, popř. ho „*postupně odpoutávat od angažování se v činnosti CHARTY 77*“,“²⁰² později dokonce Judl měl být využit „*k zanášení dezinformací do tohoto prostředí*.“²⁰³

Při jednom ze setkání se Judl zmínil o zájmu švédské společnosti o přístroje vyráběné v ČKD. Montáž zařízení měla být provedena přímo odborníky z ČKD na jedné ze zaoceánských lodí. Judl při pohovoru tak trochu s politováním konstatoval, že pro něj taková cesta vzhledem k jeho situaci nepřipadá v úvahu. Toho se obratem rozhodl využít příslušník provádějící záznam a v závěru spisu navrhl, že Judlovi by mohla být umožněna cesta do Švédska. To by jednak přispělo „*k prohloubení rozporů mezi jednotlivými skupinami CH-77*“, jednak „*by se dosáhlo [toho], že skupina exkomunistů by se od Judla distancovala*“ a v neposlední řadě „*by se tato skutečnost mohla využít jako protiargument, že signatáři CH-77 nemají možnost pracovního uplatnění svých znalostí a jsou nuceni vykonávat nekvalifikovanou práci*.“²⁰⁴ Od tohoto plánu bylo ale nakonec upuštěno a ing. Judl do Švédska nevystavoval.

Na dalších schůzkách byla rozebírána nejrůznější témata od dokumentu Charty o jaderné energii, připravované statě pro *Ekonomickou revue*, neefektivnost práce v ČKD (k tomu Judl přinesl další text na své „oblíbené“ téma *Současný stav dopravy energetického uhlí pro elektrárnu Chvaletice z hlediska provozu remorkérů TR 500*), až po vnitřní situaci v Chartě 77. Postupem času při pohovorech vystupoval Jiří Judl stále otevřeněji – snad z důvodu naděje na možnost uplatnění jeho návrhů na zlepšení československé ekonomiky, snad z důvodu nespokojenosti s vývojem opozičního hnutí. Schůzky probíhaly až do dubna 1981, kdy Jiří Judl zemřel. Spis byl symbolicky zakončen vložení jeho parte, nevyřčeným konstatováním Státní bezpečnosti, že z této „zájmové osoby“ už toho více „nevytěží“.

V uvedeném příběhu se zřetelně promítá promyšlený mechanismus, který Státní bezpečnost používala při „vynucených kontaktech“. V první fázi se „zájmovou osobu“ pokusila

²⁰⁰ tamtéž, snímek 355

²⁰¹ tamtéž, snímek 307

²⁰² tamtéž, snímek 301

²⁰³ tamtéž, snímek 359

²⁰⁴ tamtéž, snímek 375

získat na svoji stranu – v případě Jiřího Judla skrze zájem o jemu blízká ekonomická témata. Když se příslušníkům podařilo získat důvěru svého protějšku, využívali ji k tomu, aby na něj mohli působit pro ně žádoucím způsobem a ovlivňovat ho – ať už při pohovoru, vnášením dezinformací nebo prostřednictvím tajných spolupracovníků. V ideálním případě měla být fáze pohovorů zakončena získáním „zájmové osoby“ ke spolupráci se Státní bezpečností.

Pohovory ale nemusely mít vždy dlouhodobý charakter. Často měly podobu jednorázového opatření, ke kterému Státní bezpečnost sahala ve snaze odradit někoho od „protispolečenského jednání“. Na případu studentky Koudelkové z roku 1987 je dobře patrná schopnost StB propojovat preventivní a kriminalistické metody. Při domovní prohlídce u Petra Uhla byl kromě jiného zabaven dopis zmíněné studentky adresovaný Uhlově manželce Anně Šabatové. Ta v dopise projevuje zájem dozvědět se bližší informace o Chartě 77, kterou zatím znala jen z poslechu Hlasu Ameriky. *„Na základě uvedených skutečností byl (...) uskutečněn se jmenovanou preventivně výchovný pohovor. (...) V průběhu pohovoru bylo KOUDELKOVÉ vysvětleno, jakou závadovou nepřátelsky orientovanou činnost CH-77 uskutečňuje. Výsledkem PVO s KOUDELKOVOU byl ten, že jmenovaná uznala závadovost svého jednání a sdělila orgánům SNB, že kdyby sdělené skutečnosti znala dříve, nikdy by o činnost CH-77 neprojevila žádný zájem.“*²⁰⁵ Vzhledem k tomu, že od roku 1987 se již nikdo se jménem Koudelková pod Prohlášení Charty nepodepsal, lze předpokládat, že tento pohovor z pohledu Státní bezpečnosti splnil svůj účel.

2.3.4 Udělení výstrahy

Pomyslný přechod mezi prevencí a trestním stíháním tvořilo „udělování výstrahy dle NMV ČSSR č. 22/1978“. Tento akt měl sloužit jako poslední varování před zahájením trestního stíhání. Výstraha je udělena „osobám, které se dopustily protispolečenského jednání.“²⁰⁶ Samotné udělení výstrahy je čistě administrativní akt. „*Předvolané osobě se oznámí, že se pro své jednání dopustila protispolečenské činnosti a opakování či pokračování tohoto jednání by mohlo mít za následek trestní postih.*“²⁰⁷ V podstatě totožně popisuje udělení výstrahy i Ludvík

²⁰⁵ ABS. Fond A36 – X. správa SNB, inv. j. 592. Preventivní opatření, snímek 52

²⁰⁶ ABS. MALÝ. *Preventivně výchovná a profylakticko rozkladná opatření...*, str. 26

²⁰⁷ tamtéž

Vaculík. „Zavedli mě do elegantnější kanceláře, kde v čele stolu seděl neznámý muž. Major Fišer, který mě přivedl, se legračně postavil do předdůchodového pozoru a zvolal: „Soudruhu náčelníku, na předvolání se dostavil pan Vaculík.“ (...) Náčelník vzal listinu a začal číst: „Podle zákona a paragrafu dávám vám výstrahu, protože organizujete protispolečenské a nátlakové akce a poskytujete zkreslené informace zahraničním sdělovacím prostředkům, čímž poškozujete zájmy republiky v zahraničí.“ (...) Major Fišer řekl: „Psal jste přeci nějaký dopis předsedovi Federálního shromáždění, ne? Myslíte opravdu, že ten Kohout je tak významný spisovatel?“ Obrátil jsem se k náčelníkovi: „Vidíte? Předseda Federálního shromáždění mi ještě ani nepotvrdil, že dopis dostal, a vy už mi za něj dáváte výstrahu! To je typické.“ (...) Vypadl jsem na ulici, do teplého větru, který přímo voněl vodou tenkých oblak nad Prahou a klel jsem: Zatraceně! Výstraha! Zas!“²⁰⁸

I když, jak je patrné z citovaného úryvku, na Ludvíka Vaculíka tento postih příliš velký dopad neměl, patřilo udělení výstrahy mezi hojně využívané druhy prevence. „Důvodem častějšího použití této prevence, než jiných forem je, že má často účinek tam, kde jiné formy selhaly. Je zde skutečnost, že osoby, které jsou pod vlivem ideologické diverze, si uvědomí zadokumentování svého protispolečenského jednání, zvýšenou pozornost orgánů StB k jejich osobě a blízkost trestního postihu v případě dalšího pokračování. To vše silně působí na jejich vědomí, že protispolečenskou činnost omezí nebo zcela ustanou ve svém jednání.“²⁰⁹

Výše uvedené metody nejsou vyčerpávajícím výčtem všech preventivních opatření. Z praxe je známo mnoho dalších postupů od odnětí státního souhlasu k výkonu činnosti duchovního, rozeznání kulturních akcí – třeba koncertu nebo výstavy, až po veřejného projednání případu před pracovním nebo školním kolektivem. Škála preventivních opatření byla široká a rozmanitá, stejně jako nápaditost příslušníků Bezpečnosti při jejich provádění. Vždyť mezi lety 1969-1989 bylo provedeno Státní bezpečností zhruba 100 000 preventivně výchovných opatření - tzn. 5000 ročně, pětkrát více, než tomu bylo v šedesátých letech.²¹⁰ Předchozí stránky mají sloužit spíše jako sonda do myšlení Státní bezpečnosti a jako ukázka možných strategií, které volila proti představitelům opozice.

²⁰⁸ VACULÍK. *Český snář*, str. 396-397

²⁰⁹ MALÝ. *Preventivně výchovná a profylakticko rozkladná opatření*, str. 27

²¹⁰ TOMEK. *Prevence, profylaxe...*, str. 181

Otázkou zůstává, nakolik efektivní bylo užití preventivních opatření proti disidentům. Sama Státní bezpečnost o úspěšnosti těchto metod měla určité pochybnosti, jak se píše v jednom z jejích interních dokumentů. „*Pokud jde o osoby z tohoto prostředí, které byly v minulosti trestně stíhány nebo i odsouzeny pro protistátní trestnou činnost – Václav HAVEL, Ludvík VACULÍK a další, nutno konstatovat, že se jejich činnost daří pouze zpravodajsky kontrolovat. Využívání prevence vůči nim se jeví jako málo účinná. Zvýšená pozornost je proto věnována provádění takových zpravodajsko-taktických opatření, která směřují k narušení a rozložení vazeb těchto osob na jejich stykovou bázi v nepřátelském prostředí.*“²¹¹ Jedním z důvodů nízké úspěšnosti těchto opatření byl fakt, že „*nepřátelské prostředí dává jednotlivcům linii chování pro případ opatření SNB vůči jejich osobám a seznamuje je s okruhem opatření, která mohou být proti nim použita. Z vyhodnocení dále vyplývá, že po provedeném PVO tyto osoby pod vlivem nepřátelského působení přechází na formu hlubší, konspirativní činnosti.*“²¹² Tím se oblohou vracíme k výše rozebíraným manuálům. Opozice a Státní bezpečnost fungovaly jako spojené nádoby. Vzájemně zkoumaly metody svého protivníka a snažily se jim přizpůsobit. Když představitelé opozice přišli s novou formou obrany proti postupům StB, ta na to musela reagovat a přijít zase s novou strategií. To samozřejmě platilo i naopak. Státní bezpečnost a dissent tak vzájemně ovlivňovaly a do jisté míry i určovaly podobu své činnosti.

2.4 Ochranný dohled

Mimo standardní preventivní opatření stál tzv. ochranný dohled, který lze charakterizovat jako „prevenci ex post“. Ochranný dohled mohl být po skončení trestu odnětí svobody na jeden až tři roky uložen pachateli, kterého soud shledal zvláště nebezpečným nebo jako potenciálního recidivistu. Ten, komu byl ochranný dohled uložen, měl za povinnost sdělovat příslušným policejním orgánům informace o zdrojích své obživy, ve stanovených

²¹¹ ABS. Fond A36 – X. správa, inv. j. 1230. Přehodnocení neúspěšných preventivně výchovných a rozkladných metod bezpečnostní praxe, snímek 49

²¹² tamtéž, snímek 53

lhůtách se hlásit na stanici, umožnit policejním příslušníkům, kteří dohled vykonávali, vstup do svého obydlí a předem jim hlásit případné vzdálení se z místa pobytu.²¹³

Vzhledem k vágní formulaci zákona o ochranném dohledu docházelo k častému zneužívání tohoto opatření. Osobě, která nedodržela přísné podmínky, hrozilo trestní stíhání pro trestný čin, resp. přečin maření úředního rozhodnutí. Ochrannému dohledu bylo po propuštění z vězení vystaveno i mnoho představitelů opozice. Na šikanu spojenou s vykonáváním tohoto opatření, upozorňovala Charta 77 ve svém dokumentu z roku 1984. *„Zákon o ochranném dohledu (...) je v samém svém základě hluboce pochybný: zákonodárce nesledoval jen oprávněnou (...) snahu o resocializaci zvláště narušených osob, respektive o ochranu společnosti před jejich dalším kriminálním počínáním, nýbrž zcela jistě se zhlédl v sovětském vzoru ‚vnitřního vyhnanství‘.“*²¹⁴ Autoři dokumentu upozorňují i na výše zmíněnou vágní formulaci textu, která umožňuje vykonávání ochranného dohledu ohýbat a měnit v takřka svévolnou šikanu. *„Zákon je formulován natolik neurčitě, že ochranný dohled může být podle libovůle soudu uložen prakticky kterémukoliv odsouzenému. (...) Povinnost ‚trpět vstup tohoto orgánu do svého obydlí‘ (přičemž podle zákona – což se také v praxi děje – může k tomuto ‚vstupu‘ docházet jakkoli často a v kteroukoli denní či noční hodinu) znamená hrubé omezení nejzákladnějších práv ostatních členů domácnosti (...), tedy uplatňování principu kolektivní viny a trestu, který je již po řadu století nejružnějšími akty evropského mezinárodního i národního práva odmítán jako zvláště zavrženíhodný.“*²¹⁵ V další části dokumentu je upozorňováno na stále častější případy účelového zneužívání ochranného dohledu proti odpůrcům režimu. Autoři podrobněji rozebírají případy Ladislava Lise a Jana Litomiského. Daleko závažnější zneužití ochranné dohledu, které mělo nakonec tragické vyústění, ale proběhlo o několik let později.

Pavel Wonka byl v roce 1986 odsouzen za trestné činy pobuřování a útoku na veřejného činitele ke 21 měsícům nepodmíněného odnětí svobody. Po propuštění z vězení mu byl navíc uložen ochranný dohled v maximální délce tří let. Již ve vězení se Wonka stal opakovaně obětí násilí ze strany vězeňských dozorců. Na protest odmítal ve vězení pracovat a byl podroben řadě

²¹³ PAŽOUT. *Trestněprávní perzekuce...*, str. 484-485

²¹⁴ Dokument Charty 77 z 6.4. 1984, In: PREČAN, CÍSAŘOVSKÁ. *Charta 77: Dokumenty...*, svazek II, str.

615

²¹⁵ tamtéž

kázeňských trestů a také šikaně a týrání. Pavel Wonka ve vězení psychicky i fyzicky strádal, teprve po opakovaných žádostech rodiny, přátel a iniciace mezinárodní kampaně na jeho podporu byl převezen do vězeňské nemocnice na Pankráci. Jeho zdravotní stav se ale nezlepšil ani po propuštění na svobodu a nebyl tak schopen dodržet podmínky ochranného dohledu. Ve vazbě, která na něj byla kvůli tomu uvalena, se urychlil proces Wonkova tělesného chátrání. 20. dubna 1988 byl odsouzen k pěti měsícům vězení za přečin maření úředního výkonu. K trestu už ale nenastoupil – o šest dní později zemřel ve vazební věznici v Hradci Králové. Jeho případu se dostalo obrovského mezinárodního ohlasu a dodnes je uváděn jako příklad nejpřekvapivějšího zneužití instituce ochranného dohledu.²¹⁶

2.5 „Špinavé triky“

Následujícími opatřeními sledovala Státní bezpečnost podobné cíle jako při vykonávání prevence. „Špinavé triky“ měly přispět k rozkladu opozičního hnutí, vnesení nedůvěry a strachu, který měl disidenty přimět k tomu, aby upustili od svých aktivit. Na rozdíl od prevence neprováděla Státní bezpečnost tyto aktivity na zákonném podkladu a při jejich provádění opouštěla onu „bezpečnou půdu“ socialistické zákonnosti. O těchto aktivitách tak pochopitelně ani neexistují záznamy v jejich interních dokumentech a musíme je tak rekonstruovat za pomoci vzpomínek disidentů.

Státní bezpečnost se mnohdy snažila zasáhnout své nepřátele skrze rodinné příslušníky. Ti se často stávali předmětem výhrůzek nebo se někdy dokonce sami dostávali do hledáčku StB. Jak uvádí Jiří Müller, „... *takové věci jako odposlechy, sledování a domovní prohlídky, to nebylo nejvýznamnější. Na to měli podle zákona právo. Ale pak byla spousta operací, které nikde v zákoně nebyly, ale které oni samozřejmě efektivně dělali. A to se týkalo každodenního života. Třeba přesvědčovali mou ženu, že si mě nemá vzít – tak kde na to byl zákon. Když jí tvrdili, že mám spoustu ženských. Když navštěvovali lékaře mých dětí a ptali se jich, zda trýzníme děti – kde je na to zákon?*“²¹⁷ Neméně vynalézavou metodu využili příslušníci Bezpečnosti ve snaze vyděsit rodinu Karla Bartoška. „*Karel Bartošek bydlel na Santošce*

²¹⁶ PAŽOUT. *Trestněprávní perzekuce...*, str. 511-517

²¹⁷ VANĚK, URBÁŠEK (ed.) *Vítězové? Poražení?...* Rozhovor s Jiřím Müllerem, str. 613

v moderním domě z třicátých let, pět bytů na patře, na schodišti velké odpočívadlo, vycházelo se tam z výtahu. (...) A na tom odpočívadle stála rakev a na ní bylo napsáno Karel Bartošek, s datem narození a úmrtí. Dali to tam tak, aby na to narazily Bartoškovy děti, když šly ze školy. To byla válečná lest StB.“²¹⁸, vzpomíná Petr Uhl. Specifický příklad zásahů tajné policie do rodinného prostředí lze sledovat v práci východoněmecké Stasi. Ta se snažila cílevědomě vyvolávat konflikty uvnitř rodin odpůrců režimu. Ve spolupráci s učiteli a řediteli škol tak například dětem disidentům zakazovali vstup na školní slavnosti a jako odůvodnění udávali politickou činnost jejich rodičů. V přítomnosti dětí pak pracovníci školy „házeli špinu“ na rodiče s odkazem na jejich sklony k alkoholismu nebo promiskuitě. To vše za cílem postavit děti proti rodičům.²¹⁹

Jako důkaz intervence Státní bezpečnosti do mediální kampaně proti signatářům Charty 77 může posloužit případ zveřejněných intimních fotografií Ludvíka Vaculíka. „V roce 1975 mi při domovní prohlídce StB zabavila fotografie obsahu vhodného k vydírání, jaké končíva spoluprací s tajnou službou nebo sebevraždou. Fotografie, jež si člověk může udělat pro sebe a musí si to pak před Bohem či d'áblem nést.“²²⁰ Státní bezpečnost zabavené fotografie využila k tomu, aby mohla Vaculíka vydírat. Podle svých slov dostal na výběr mezi vycestováním do zahraničí, ukončením činnosti edice Petlice, nebo zveřejněním fotografií.²²¹ Vaculík se rozhodl pro třetí možnost. Inkriminované fotografie velice intimního charakteru následně byly otištěny v časopise *Ahoj* a objevily se i na obrazovce ČST. S článkem odsuzujícím Vaculíka přispěchala např. *Lidová demokracie* v článku *Morální tvář autorů Charty 77*.²²² Tento a další podobné články měly za cíl vyvolat ve společnosti odpor k představitelům opozice a pohoršení nad nimi, čímž měla být snížena možnost potenciální podpory jejich hnutí.

V mnoha případech na sebe Státní bezpečnost brala podobu „neznámých pachatelů“. Ti pak rozesílali představitelům opozice výhružné a urážlivé dopisy, budili je ze spánku záhadnými telefonáty nebo poškozovali jejich majetek. S tím měl bohaté zkušenosti např.

²¹⁸ UHL, PAVELKA. *Dělal jsem ...*, str. 270

²¹⁹ PINGEL-SCHLIEMANN, Sandra. *Zersetzen: Strategie einer Diktatur*. Berlín 2002, str. 255

²²⁰ VACULÍK, Ludvík. Poučení z krizového vývoje. IN: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka. *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*. Praha: Doplněk, 1997, str. 189-190

²²¹ VACULÍK, Ludvík. A nastal podzim. In: *Československý fejeton/fejtón 1976-1977*. Edice Petlice, sv. 90, 1977, str. 292

²²² ŽELEZNÝ, Jakub. *Mediální kampaň proti Chartě 77 jako vrcholný příklad komplexní komunistické propagandy období tzv. normalizace*. Praha 2011. Rigorózní práce. Karlova univerzita v Praze, FSV. str. 67

Václav Havel. „Neznámí pachatelé“ probodali pneumatiky u jeho auta a rozbili mu čelní sklo. „Znalci ze servisu řekli, že nemůže jít o dílo běžných vandalů či opilců, kteří se omezují na jednorázový atak proti autu a pak rychle prchají; způsob, jakým bylo poškozeno mé auto, prozrazoval naopak dlouhou, soustředěnou a žádným chvatem nenarušovanou práci.“²²³ Ještě mnohem důkladnější práci provedli „neznámí pachatelé“ při snaze poškodit Havlovu chalupu na Hrádečku. V době Havlovy nepřítomnosti zde přestala fungovat vodárna, ústřední topení i odtoky, „tedy zařízení, bez nichž se tu v zimě nedá žít a která už mnoho let věrně slouží bez ohledu na délku naší nepřítomnosti.“²²⁴ „Neznámí pachatelé“ poškodili kontakty na hořáku kotle, ucpali čerpadlo vlnou a ucpali odtoky od vany, umyvadla i dřezu. (...) *Musel jsem nakonec – konfrontován argumenty odborníků – uznat, že v tom budou mít asi prsty NP*²²⁵, tím spíš, že disponují klíčem od našeho domu, o čemž svědčí jejich dřívější návštěvy.“²²⁶ Známý je také případ výhrůzek namířených proti Pavlu Kohoutovi. Ten nejprve obdržel sérii výhrůžných dopisů, v nichž po něm bylo požadováno půl miliónů korun výměnou za bezpečí jeho i rodiny, v další fázi našel bombu připevněnou na podvozek automobilu jeho manželky Jeleny. Celý tragický příběh skončil otrávením Kohoutova jezevčíka Edy. Kohout paradoxně případ nahlásil na policii, která se mu snažila pomoci. Pravděpodobně aniž by věděla, že za případem nejspíš stojí jejich kolegové ze Státní bezpečnosti.²²⁷

Doloženy jsou i případy, kdy se disidenti stali obětí únosu nebo přepadení ze strany „neznámých pachatelů“. Takřka totožný průběh měly únosy Ivana Medka a Bohumila Doležala. Oba byli po odchodu z policejní služebny (kam byli odvedeni po tom, co se pokusili navštívit Ladislava Hejdánka, před jehož bytem byla usazena „operativa“) zavlčeni na ulici neznámými muži do auta a odvezeni do lesa, kde byli zbiti.²²⁸ Ještě horší zkušenost ale zažila Zina Freundová. V noci na 13. října 1981 někdo zazvonil u jejího bytu. Když otevřela dveře, vtrhli dovnitř neznámí muži a začali ji mlátit a kopat. Potom Zinu Freundovou svlékli a osahávali ji, jeden z mužů si ji sedl na obličej, nutili ji roztahovat nohy „... a nesporně se snažili vzbudit

²²³ HAVEL, Václav. 1. zpráva o mém domácím vězení. In: HAVEL. *O lidskou identitu...*, str. 308

²²⁴ tamtéž

²²⁵ neznámí pachatelé

²²⁶ tamtéž, str. 309

²²⁷ Detailně Kohout příběh líčí v knize *Kde je zakopán pes*

²²⁸ Sdělení VONS č. 7 a 11. *Informace o Chartě 77*, 1978, roč. 1, č. 7

dojem, že ji hodlají znásilnit.“²²⁹ Tento zvýšený tlak na představitele opozice byl součástí akce Asanace, jejímž cílem bylo přinutit vytipované disidenty k emigraci.²³⁰

2.6 Agenturní síť

Agenturní síť tvořila nezastupitelnou složku v činnosti Státní bezpečnosti. Prostřednictvím této sítě se jí dařilo získávat informace z nepřátelského prostředí. Práce s agenturou je vlastní tajným službám napříč světem. Ale zatímco v zemích s dobře fungujícím právním řádem jsou agenti využíváni jen ve zvláštních případech, v sovětském bloku jejich vázání a nasazování probíhalo na masovém základě. Spolupracovníci neměli být nápomocni pouze ve snaze proniknout do konkrétních nepřátelských uskupení, ale měli Státní bezpečnosti umožnit udržovat jistou míru dohledu nad společností.²³¹ Typologie tajných spolupracovníků se v průběhu existence Státní bezpečnosti měnila. Základní kategorie se ale postupem času ustálily a docházelo spíše k menším úpravám. „Rezident“ měl za úkol sám řídit další agenty, čímž tak trochu suploval práci příslušníků Státní bezpečnosti. Tento typ spolupracovníka byl využíván především při řízení spolupracovníků v zahraničí. „Držitel propůjčeného bytu“ umožňoval na základě smlouvy využívat pracovníkům Bezpečnosti svůj byt ke schůzkám s tajnými spolupracovníky. „Agent“ tvořil základní složku celé sítě. Mohla se jím stát taková osoba, která měla důvěru sledované skupiny, a Státní bezpečnost tak mohla jejím prostřednictvím získávat cenné informace a prosazovat uvnitř skupiny svoje zájmy. „Tajný spolupracovník“ na rozdíl od agenta pouze podával zprávy z nepřátelského prostředí a nemohl v něm plnit další úkoly. Podobnou funkci měl i „důvěrník“, který ale nepodával zprávy pravidelně.²³²

Základním předpokladem pro získání spolupracovníka byla jeho motivace k plnění úkolů zadaných Státní bezpečností. Gregor Buß ve své práci o konfidentech Stasi v řadách katolických kněží vyjmenovává 12 možných motivací pro spolupráci s tajnou policií. Patřily

²²⁹ Sdělení VONS č. 269. Přepadení Ziny Freundové. *Informace o Chartě 77*, 1981, roč. 4, č. 10, str. 5

²³⁰ GREGOR, Pavel. Vyšetřování akce Asanace. In: *Securitas Imperii* č.13, 2006, str. 176-196

²³¹ BÍLEK, Libor. Zavazuji se dobrovolně... Rezidenti, agenti, informátoři a další. Tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti v letech 1945–1989. In: *Paměť a dějiny* 4/2015, str. 4

²³² Tamtéž, str. 7-8

mezi ně například strach, vydírání, osobní prospěch spojený se ziskem materiálních i jiných výhod, životní krize, při níž mu policejní důstojník mohl pomáhat jako jakýsi průvodce či rádce, konformismus, touha uplatnit se, ale i dobré úmysly a politické přesvědčení.²³³ Sama Státní bezpečnost rozlišovala 6 základních druhů motivací. Jsou to: „*motivace ideově politická, motivace personálně vztahová, motivace činnostní, motivace hmotným prospěchem, motivace kompromitováním a motivace založená na nesprávných představách o sociální pozici a roli tajného spolupracovníka.*“²³⁴ „**Motivace ideově politická**“ je úzce vázána na „*komunistický světónázor kandidáta tajné spolupráce*“. Spolupracovník získaný na základě tohoto druhu motivace se vyznačuje spolehlivostí a je u něj předpoklad intenzivního a dlouhodobého plnění požadovaných úkolů.²³⁵ „**Motivace personálně vztahová** vychází především ze silných a zpravidla dlouhodobých vztahů přátelství KTS²³⁶ k operativnímu pracovníkovi.“²³⁷ Takto získaní spolupracovníci jsou sice zpravidla také spolehliví, ale vzhledem k jejich vztahům s příslušníkem Bezpečnosti neustále hrozí riziko prozrazení. Komplikace také mohou vzniknout při případné potřebě předat řízení agenta jinému pracovníkovi. „**Motivace činnostní**“ nebo také úkolová se pojí se zájmem spolupracovníka o problematiku, v rámci které bude využíván. „*Přitažlivost tajné spolupráce, respektive úkolů plněných v jejím rámci může souviset s frustrovanými potřebami seberealizace, uznání a prestiže, poznání a informovanosti, sociální bezpečnosti a jistoty apod.*“²³⁸ „**Motivace hmotným prospěchem** souvisí s uspokojováním takových potřeb KTS, jejichž praktickou, transformovanou podobou je jeho silná potřeba peněz či jiných hmotných výhod.“²³⁹ Tato motivace sama o sobě však není dostatečně kvalitním základem pro navázání spolupráce, protože „*svědčí o dominanci tzv. „konzumních hodnot“ v kandidátově hodnotovém systému a o odklonu jeho zaměřenosti od komunistického světového názoru.*“²⁴⁰ „**Motivace kompromitováním** je procesem opřeným o takové podněty k tajné spolupráci, které souvisí s více či méně zastřenou pohružkou újmy za

²³³ BUŠ, Gregor. Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti. In: *Salve. Revue pro teologii, duchovní život, a kulturu* 1/2011, str. 19-27

²³⁴ ABS. Fond VŠ SNB. Diplomové práce. ČADA, Pavel. *Možnosti zkvalitňování práce s agenturou při kontrarozvědné ochraně tzv. „volné mládeže*, str. 54-58

²³⁵ Tamtéž, str. 54-55

²³⁶ Kandidát tajné spolupráce

²³⁷ Tamtéž, str. 55

²³⁸ Tamtéž, str. 56

²³⁹ tamtéž

²⁴⁰ Tamtéž, str. 57

přechází chování kandidáta (popř. osob, jež jsou mu blízké) a to zpravidla na podkladě existujících kompromitujících materiálů.“²⁴¹ Případné vyzrazení takových materiálů obvykle mohlo vést k diskreditaci kandidáta tajné spolupráce před jeho okolím nebo k jeho možnému trestnímu stíhání. Jako poslední je jmenována „**motivace založená na nesprávných představách o sociální pozici a roli tajného spolupracovníka**“. Tato motivace se vyznačuje nestálostí a je zpravidla navázána na nějakou konkrétní situaci. Vzniká na základě nepřesných informací o podobě spolupráce s StB, mezi něž patří například „*představa dobrodružnosti tajné spolupráce (...), zkreslené představy KT o hmotném prospěchu či jiných výhodách, nezadokumentované, nadsazené nebo krátkodobě působící kompromateriály, snaha o vyhnutí se nepříjemnostem spojeným s eventuálním odmítnutím spolupráce, motiv msty či vyřizování si osobních účtů apod.*“²⁴² U této podobně jako u většiny dalších motivací platí, že sama o sobě není dostačující pro navázání dlouhodobé spolupráce. V ideálním případě měla u všech kandidátů postupem času převládnout ideově-politická motivace.

Z předchozích řádků vyplývá, že průběh navazování a samotná podoba tajné spolupráce mohly mít nejrůznější podoby. Na základě motivace kandidáta se lišila i jeho ochota spolupracovat s bezpečnostními orgány. Každý případ tajné spolupráce tak musí být posuzován individuálně s přihlédnutím ke všem okolnostem s ním souvisejícím. Detailnější rozbor některých případů viz kapitola této práce *Spolupráce se Státní bezpečností – od nevědomé pomoci až po zradu*.

²⁴¹ tamtéž

²⁴² Tamtéž, str. 58

3 PŘÍSTUPY A STRATEGIE DISENTU VŮČI STÁTNÍ BEZPEČNOSTI

Pestrá škála metod Státní bezpečnosti představená na předchozích stranách nutila disidenty vytvořit si obranné mechanismy a strategie, pomocí nichž čelili tlaku. Cílem této kapitoly je pokusit se tyto metody kategorizovat a rozčlenit disidenty do několika skupin podle přístupů, které volili. Předkládanou kategorizaci ale nelze brát jako nějaký definitivní a komplexní rozbor celého fenoménu. Jednak proto, že jde jen velmi obtížně obsáhnout celou škálu reakcí a strategií užívaných při styku s StB, a jednak proto, že každý z disidentů zažil zcela odlišnou zkušenost. Státní bezpečnost volila proti jednotlivým představitelům opozice nebo opozičním skupinám různé postupy ve snaze použít na každého člověka právě to, co na něj „platí“. Výběr metod probíhal mnohdy podle dost obtížně rozklíčovatelného algoritmu, jak potvrzuje Václav Havel v polemice s Ludvíkem Vaculíkem. „*Vždyť přece víte líp než kdo jiný, že Gruša nemusel sedět za Dotazník, ale Vaculík mohl sedět za Morčata. Víte přece líp než kdo jiný, že úvaha, zda zavřít Grušu nebo Vaculíka, nemá nic společného s tím, kdo z nich lépe zvážil riziko, ale je chladným a cynickým mocenským kalkulem. Jednou je taktičtější zavřít Grušu a snažit se tím vystrašit Vaculíka, jindy může být naopak šikovnější zavřít Vaculíka a snažit se tím vystrašit Grušu.*“²⁴³ Také Petr Pithart se zamýšlel nad tím, podle čeho Státní bezpečnost volila své strategie. „*Někdy jsem si říkal: co když oni šetří ty umírněnější, co nejsou tak radikální? Já bych to dělal taky.*“ Sám Pithart tuto teorii dokládá tím, že za celou dobu existence Charty, přestože patřil mezi známé představitele opozice, byl pouze zhruba 15x u výsledku a nikdy u něj nebyla provedena domovní prohlídka.²⁴⁴

Tím se otevírá poměrně náročný badatelský úkol. Při snaze uchopit vztah Státní bezpečnosti a disentu jako homogenní fenomén se ukazuje, že to vlastně ani není možné. Diferenciovaný přístup k disidentům ze strany Státní bezpečnosti a s ním spojená rozdílná zkušenost nutily disidenty vytvářet si individuální strategie a přístupy k této organizaci. Právě odlišná zkušenost spolu s náturou a předpoklady každého jednotlivce, tvořily základ, podle něhož jsem vytvářel níže představenou kategorizaci. Ta z uvedených důvodů nemůže mít ambici definovat nějaké finální „škatulky“, do nichž by se dali rozčlenit všichni představitelé

²⁴³ HAVEL, Václav. Milý pane Ludvíku. In: HAVEL. *O lidskou identitu*, str. 204

²⁴⁴ Rozhovor s Petrem Pithartem z 15.3. 2018, vedl JH

opozice. Někteří z nich se mohou „pohybovat“ napříč kategoriemi podle situace, do které se zrovna dostali a strategie, kterou v danou chvíli zvolili. Jednotlivé kategorie zohledňují různá hlediska – od povahy a prožité zkušenosti (radikálové, humanisté, solitéři a psychologové), přes prostředí, z něhož představitelé opozice pochází (město „versus“ periferie“), až po charakter činnosti, kterou v rámci disentu vykonávají (konspirátoři „versus“ legalisté). Samostatnou kategorií pak tvoří různé formy spolupráce či sbližování se Státní bezpečností.

Kategorizace je sjednocována pomocí vymezení se vůči ideálnímu typu „správného disidenta“, který vychází z opozičních manuálů a který byl představen v první kapitole. Tím se samozřejmě nesnažím naznačit, že strategie popsané v manuálech nebyly mezi disidenty využívány, právě naopak – vždyť v jedné z předchozích kapitol bylo ukázáno, že znalost práva, jeden z hlavních pilířů manuálů, patřila mezi nejvýznamnější disidentské strategie. Cílem je spíše ukázat, že popsané metody mohly být pro někoho příliš svazující, případně nedokázaly pokrýt všechny situace, do kterých se disidenti při styku s Stb dostali. Plastický obraz, který vynikne v porovnání s přístupem popsaným v manuálech, jen dotváří popisovanou různorodost „herního pole“, na němž se střetávaly disent a Státní bezpečnost.

3.1 Radikálové

Pro některé představitele opozice mělo střetávání se Státní bezpečností nádech téměř fatálního souboje. Státní bezpečnost pro ně byla mnohem více než jen policie. Byla synonymem omezování svobody, institucí téměř esenciálně propojenou se samými kořeny režimu. Nejradikálnější a nejvíce nesmiřitelný postoj ke Státní bezpečnosti a mocenským orgánům obecně je typický zejména pro prostředí undergroundu. Vycházelo to již ze samotné podstaty undergroundového hnutí. Jak píše Ivan M. Jirous ve své *Zprávě o třetím českém hudebním obrození*, „... *underground je duchovní pozice intelektuálů a umělců, kteří se vědomě kriticky vymezují vůči světu, ve kterém žijí. Je to vyhlášení boje establishmentu, zavedenému zřízení. (...) Underground vytvářejí lidé, kteří pochopili, že uvnitř legality se nedá nic změnit, a kteří*

ani neusilují do legality vstoupit.“²⁴⁵ Podle Jirouse „underground není nálepka, kterou se označuje nějaký nový hudební směr, (...) je to především duchovní a životní postoj.“²⁴⁶ Pro underground jako fenomén je typická snaha o co nejvyšší míru autenticity projevující se zejména v uměleckém vyjádření. Jako prostředek k dosažení této autenticity sloužilo vědomé přihlašování se k určitému „primitivismu“ a zemitosti, pomocí něhož předávali undergroundoví umělci svému publiku jednoduché sdělení.²⁴⁷ To spočívalo zejména v neutuchající touze po svobodě v umění i běžném životě. „Ale prostě určitýho času jsem říkal, tak co, takhle chci žít, tohleto je můj způsob života, no a kdybych měl strach, tak budu v kriminále vnitřním. Tak sám zavřu sebe. Tak to udělám opačně. Budu dělat, co chci, a když mě zavřou, tak budu svobodnej ve vězení. Já jsem vždycky říkal, odnětí svobody, jak to chcete udělat? Jak mi chcete odejmout svobodu? A Magor to řekl u soudu, můžete zašlapat do bahna moje tělo, ale nikdy ne ducha.“²⁴⁸

Tento způsob života zákonitě musel být trnem v oku mocenským orgánům. Státní bezpečnost prováděla represe proti undergroundu v rámci boje proti tzv. volné mládeži. Ta byla definována prostřednictvím tendence „tíhnout k západnímu stylu života“. Vedle členů undergroundu do této kategorie Státní bezpečnost počítala např. příznivce hnutí hippies, rockové fanoušky, metalové fanoušky, ale i trampy nebo tajné skauty. Mezi těmito skupinami docházelo k větším či menším průnikům. Underground se od ostatních kategorií odlišoval tím, že byl více politický a měl blíže k disentu, zatímco další skupiny tvořila spíše středoškolská a učňovská mládež sdružující se bez politického podtextu.²⁴⁹ O tuto mládež se „spravedlivě dělily“ jednotlivé složky policie. Zatímco Veřejná bezpečnost měla na starosti běžnou lustraci a zásahy při akcích (např. koncertech a s nimi spojenými stížnostmi na hluk), Státní bezpečnost se soustředila spíše na preventivní činnost.²⁵⁰ Do boje proti undergroundu byla zapojena i média. Jako příklad může posloužit úryvek z článku otištěného v Rudém právu po soudním

²⁴⁵ JIROUS, Ivan. M. Zpráva o třetím českém hudebním obrození. In: MACHOVEC, Martin, Pavel NAVRÁTIL a František STÁREK (ed.). *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, str. 30

²⁴⁶ tamtéž, str. 32

²⁴⁷ BOLTON. *Světy disentu...*, str. 176-177

²⁴⁸ Rozhovor s Františkem Stárkem vedl Milan Otáhal, 18.9. 2003. Sbíрка Politické elity a dissent během tzv. normalizace. Životopisná interviews, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

²⁴⁹ TOMEK, Prokop. „Volná mládež“ pohledem StB napříč 70. a 80. let. In: KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, str. 76-77

²⁵⁰ VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*. Praha: Academia, 2010. Šťastné zítřky (Academia), str. 404

procesu „s Plasty“²⁵¹ v roce 1976. „Ti, kteří jsou odsouzeni, po několik let vystupovali jako členové beatových skupin s názvem Plastic People of the Universe a DG – 307. Avšak to, co provozovali, snad ani nejtolerantnější člověk nemůže nazvat uměním. Stud i zákon nám brání, abychom byť na ukázkou uveřejnili alespoň jeden z textů jejich písní. Řekneme-li, že jsou vulgární, je to slabý výraz. Jsou sprosté, oplzlé.“²⁵²

Útoky na underground vedl režim již dříve - v rámci kampaně proti tzv. vlasatcům, jejíž ústřední motiv tvořila věta „máš-li dlouhý vlas, nechod' mezi nás“.²⁵³ Delší vlasy v mnohých případech policejním orgánům stačily jako důvod k podezíravosti přecházející často až v šikanu. „Vlasatci“ tak mohli počítat s vyšší pravděpodobností perlorustrace nebo dalších větších i menších nepříjemností.²⁵⁴ To dokládá i vzpomínka Miroslava Skaláka. „Všude nás buzerovali, prohlíželi, kontrolovali. Přitom jsme normálně makali, víc než kdokoliv jiný. Policajti nás otravovali, například na festivalu v Karlových Varech (...). Kolonáda byla plná policajtů, vždycky policajt a pes. Tam jsem spočítal, že nás za jedno odpoledne kontrolovali osmnáctkrát. Tak jsme chodili s nataženou rukou a v ní připravená občanka. Kontrolovali nás pořád, stačilo, abychom si sedli někde na nádraží na trávník, nebo na zem, nebo na schody. Pak jsme si na to zvykli a už nám to nepřišlo jako nenormální. Naopak, jednou nám dal někdo krásné hadry, smokingy a kravaty, tak jsme v tom ze srandy vyrazili na Prvního máje. Mysleli jsme, že to bude skandál, takhle oháknutí v Chomutově. Ale nikdo si nás ani nevšiml. Tak jsme šli domů, převlékli jsme se do starého a zase bylo pozdvižení.“²⁵⁵ Další nepříjemnost mohla nastat ve chvíli, kdy policie zjistila, že představitelé undergroundu mají v občanském průkazu fotografii s dlouhými vlasy. V takovém případě jim byly průkazy odebírány. Někteří „vlasatci“ se tomu bránili tím, že před policisty demonstrativně naznačovali, že si podřezají žíly v případě, že jim průkaz nebude vrácen.²⁵⁶

²⁵¹ Jak upozorňuje Jonathan Bolton, termín „proces s Plasty“, je poněkud zavádějící. V procesu byli odsouzeni 4 představitelé undergroundu, přitom pouze jediný z nich, Vratislav Brabenec hrál ve skupině Plastic People of the Universe. V literatuře i disidentské paměti se nicméně ustálilo užívání zmíněného pojmu.

²⁵² Na lavici obžalovaných výtržníci. *Rudé právo*, 25.9.1976

²⁵³ VESELÝ, Luboš. Underground (Charty77). In: BLÁŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, 2005, str. 111

²⁵⁴ VILÍMEK, Tomáš. Vnímání mezinárodních souvislostí představiteli komunistických elit a disentu – represivní metody StB a pobyt v komunistických věznicích. In: VANĚK (ed.). *Mocní? a Bezmocní*, str. 382

²⁵⁵ DENČEVOVÁ, Ivana, František STÁREK a Michal STEHLÍK, NOVOTNÁ, Anna (ed.). *Tváře undergroundu*. V Praze: Radioservis, 2012, str. 90

²⁵⁶ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. Česká společnost po roce 1945, str. 119

Představitelé undergroundu se také mnohem častěji setkávali s hrubým zacházením při výsleších. Podle Jarmily Johnové rozlišovala „... *StB (...) mezi takzvaným undergroundem, do něhož pro ně spadali všichni, kteří neměli nic společného s komunisty, a těmi, co měli, třeba bývalí komunisté nebo rodinní příslušníci. Ti byli svým způsobem hájení. Jirku Dienstbiera, který byl sice zavřený, nikdy nezmlátili. U těch ostatních jim to nedělalo potíže.*“²⁵⁷ Dalším důvodem tohoto postupu mohla být snaha režimu vyhnout se mezinárodnímu skandálu, který by vyvolalo případné násilí provedené na známých disidentech. S mlácením při výslechu se setkal například písničkář Karel „Charlie“ Soukup. V září 1981 ho příslušníci Státní bezpečnosti 4 hodiny „*systematicky bili a mučili způsobem, který se zcela vymyká všemu, s čím jsme se dosud setkali.*“²⁵⁸ „*Používali přitom karate, kopali jej, šlapali mu po rukách a po nohách, tahali ho za vlasy, vousy a uši, nutili jej dělat kliky apod.*“²⁵⁹ Podobně ponižující zážitek absolvoval Zbyněk Benýšek. Při výslechu v dubnu 1981 na něj příslušníci křičeli, strkali mu hlavu mezi skříň a stěnu, do které mlátili, ohrožovali ho obuškem a nutili ho v průběhu výslechu stát. To i přesto, že Benýšek si opakovaně stěžoval na fyzickou slabost. Celá výslechová procedura byla zakončena zadržením na 48 hodin.²⁶⁰ S nějakou formou násilí při výslechu měla zkušenost řada představitelů undergroundu. O tom, jak zdrcujícím způsobem na ně tento zážitek působil, svědčí slova Vratislava Brabence. „*Vzpomínám si, že jsem došel na Národní, v trafice jsem si koupil Rudý právo a šel na Karlák, i když jsem měl mít sraz s Marií (Brabencova manželka – pozn. autora) v Ječný u Němců. Sedl jsem si na lavičku a tím Rudým právem jsem si přikryl hlavu. A brečel jsem. Tři hodiny. Před nima jsem se teda nerozplakal. V parku jsem pak brečel nad všemi těmi stupiditami a nesmyslnostmi.*“²⁶¹ Většina těchto brutálních zásahů proběhla v rámci výše zmíněné akce Asanace, do níž byla zahrnuta řada členů undergroundu.

Podobné zážitky v kombinaci se samou podstatou undergroundu popsanou výše měly za následek zvýšenou citlivost na přístup ke Státní bezpečnosti uvnitř tohoto prostředí. Ta se projevila například ve sporu o to, jakou je vhodné zaujmout strategii při výsleších. Část

²⁵⁷ LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 85

²⁵⁸ Sdělení VONS č. 264. *Informace o Chartě 77*, 1981, roč. 4, č. 9

²⁵⁹ Sdělení VONS č. 266 /Brutální zásah proti Karlu Soukupovi/. *Informace o Chartě 77*, 1981, roč. 4, č. 9, str. 10

²⁶⁰ Stížnost Zbyňka Benýška na postup policie. *Informace o Chartě 77*, 1981, roč. 4, č. 5, str. 6-7

²⁶¹ BRABENEC, KALENSKÁ. *Evangelium podle Brabence*, str. 132

představitelů undergroundu po předchozích zkušenostech prosazovala „uhlovské“ pravidlo mlčet za každých okolností. Pro některé z nich ale bylo příliš obtížné držet se tohoto postupu tváří v tvář nátlaku, který na ně vyšetřovatelé vyvíjeli během výslechu. Jako příklad může posloužit Milan Hlavsa, jenž vypovídat neodmítal a při výsleších mnohdy nechtěně prozradil informace, které pro StB mohly být potenciálně zajímavé. Ačkoliv se Hlavsovy výpovědi většinou týkaly zcela banálních záležitostí jako třeba setkání v hospodě, byl kvůli své ochotě mluvit s příslušníky Státní bezpečnosti částí undergroundu považován za zrádce a udavače.²⁶²

Nesmiřitelnost vůči bezpečnostním orgánům se projevuje i v jazyce undergroundové komunity. Běžně užívaného „estébáka“ nebo „policajta“ zde často nahrazuje expresivnější „fízl“. Tak je ostatně pojmenována i kniha Petra Placáka, možná nejzarytějšího „radikála“. Ten projevoval odpor k policii už od útlého mládí. „*Pod Skalami zastavilo policejní auto. Vystoupili z něj dva fízlové v civilu, vlezli do křoví. Okamžitě jsme byli na nohou. Myslím, že nás to napadlo všechny tři současně, aniž bychom se nějak domlouvali. Nesáhli jsme ovšem po kamenech, ale – uchechtávající se – po suchých, na kost ztvrdlých psích lejnech. (...), a začali jsme je metat dolů na fízly. Při vědomí toho, že jsme chráněni skalním převisem, jsme na ně při tom pokřikovali: Fuj, prasata, hnusný prasata!*“²⁶³ Jindy zase spolu s kamarádem vyjádřili svůj postoj k bezpečnostním složkám tím, že se „*vykadili na policejní auto.*“²⁶⁴ Policista byl pro Placáka v jeho klukovském světě něco jako „*zlý duch*“.²⁶⁵ Odpor k policii pro něj představoval přirozenou součást boje proti režimu. Nepřítelem pro něj nebyla pouze Státní bezpečnost, ale i všechny další policejní složky. „*Poznal jsem, že mezi obecnou policií, tedy Veřejnou bezpečností, policií politickou, Státní bezpečností, není zas tak velký rozdíl – že to jsou dvě strany jedné mince, jedny a tytéž svině.*“²⁶⁶ Z tohoto poznání vycházel i Placákův, v disidentském prostředí možná trochu ojedinělý, přístup k socialistické zákonnosti jako prostředku v boji proti režimu. „*Každý státní úředník, ač zdánlivě vykonává práci jako v kterémkoli jiném státě, je zároveň i součástí temného a neprůhledného aparátu a jako takový je (...) nebezpečný. V tom spočíval mnohdy fatální omyl oněch zoufalců, kteří se sami –*

²⁶² ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017, str. 403-404

²⁶³ PLACÁK. *Fízl*, str. 11

²⁶⁴ Rozhovor s Petrem Placákem vedla Petra Trypesová, 18.9. 2003. Sbírká Politické elity a disent během tzv. normalizace. Životopisná interviews, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

²⁶⁵ PLACÁK. *Fízl*, str. 15

²⁶⁶ tamtéž, str. 31

vyzbrojení přesvědčením o platnosti socialistického zákonodárství – pustili do boje se státním aparátem v přesvědčení, že když to myslí upřímně (...), že se jim nejen nemůže nic stát, ale že spravedlnosti bude učiněno za dost.“²⁶⁷ Placák samozřejmě „nešetří“ ani příslušníky Státní bezpečnosti. Ty většinou popisuje jako mimořádně hloupé jedince postrádající jakýkoliv cit pro morálku. Antonín Prchal, příslušník, který ho měl „na starosti“ je například v jeho knize charakterizován jako „od ocasu po rypák svině“.²⁶⁸

Placákův přístup, byť vyjádřený o něco méně expresivnějším způsobem, nebyl zcela ojedinělý. Určité odlidštění příslušníků Státní bezpečnosti mohlo fungovat jako účinný prostředek při snaze zvládnout mnohdy náročné výslechy a další represivní zásahy ze strany StB. Jako příklad může posloužit vzpomínka Vladimíra Drápala, v undergroundové komunitě přezdívaného „Lábus“. „Až jsem si v zoufalství říkal, tak kurva, když to podepíšu, budu mít od nich pokoj a stejně se to nikdo nedozví. Ale prostě to nešlo. Mít s nima cokoli bylo něco tak odporného, oni prostě byli až fyzicky odpudiví. Neumím si představit, jak to řešily jejich manželky.“²⁶⁹ Tento postoj zaujímal i mnozí představitelé opozice mimo underground. Ti často, podobně jako Drápal, spojují svoji nechuť k příslušníkům Bezpečnosti s jejich fyzickou odpudivostí. Pavel Kohout tak například tvrdí, že dokázal „estébáka“ rozeznat za každých okolností. „Ať se maskovali sebelíp, spojovala je téměř rybí studenost a hladkost. Zásady, kterým sloužili jako žoldnéři, byly příliš proměnlivé, než aby mohly dát vzniknout trvalejším názorům a tím i charakteru.“²⁷⁰ Jana Soukupová nedokázala v příslušnících StB najít nic dobrého, ani když se o to snažila. „Byla bych strašně ráda, aby ta historka byla taková, jako byla třeba Pouta nebo jiné filmy, kde se najednou ukáže, že ten estébák má i lidskou stránku. Já jsem ji u nich nepoznala, fakt ne. To fakt byli hnusný lidi.“²⁷¹

Určitá nesmiřitelnost ke Státní bezpečnosti popsaná ve spojení s undergroundem ale fungovala oboustranně. Zatímco vzpomínky disidentů mimo underground na setkání s příslušníky StB po listopadu 1989 bývají často směsicí trapnosti a žoviálnosti ze strany policistů, zkušenost zmiňovaného Vladimíra Drápala je zcela odlišná. „Byli tam takoví iniciativní blbci, jako kapitán H., který tomu všemu nejspíš skutečně věřil. A věří tomu dodnes. Asi tak před rokem jsem šel v Lounech po přechodu, čekám na zelenou, telefonuju a proti mně

²⁶⁷ tamtéž, str. 95

²⁶⁸ tamtéž, str. 118

²⁶⁹ DENČEVOVÁ, STÁREK, STEHLÍK. *Tváře undergroundu*, str. 193

²⁷⁰ KOHOUT, Pavel. *Kde je zakopán pes*. 3. (v Atlantisu 1.) vyd. Brno: Atlantis, 1990, str. 106

²⁷¹ LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 296

jde on. A najednou mi zařval do ksichtu: „Sereš mě, Drápal, furt mě sereš!“²⁷² Tato nesmířitelnost a vzájemný odpor jsou do jisté míry pochopitelné. Underground (chcete-li „vlasatci“) a Státní bezpečnost setrvaly dlouhá léta v jakémsi permanentním boji, který mnohdy více než z politických názorů vycházel ze životního stylu, který byl státní moci trnem v oku. Underground byl v konfliktu s režimem již před vznikem Charty. Nebyl stmelován žádným politickým programem, ale spíše ne zcela přesně definovanou touhou žít svobodně nezávisle na režimu – ne nutně socialistickém. Charta 77, která vlastně vznikla jako akt solidarity s undergroundem, částečně tuto jejich touhu akcentovala, a velká část undergroundu pod ni připojila svůj podpis. Přesto underground stál vždycky svou živelností a nespoutaností tak trochu mimo disidentské struktury. Někáká forma „undergroundu“ existuje v každém režimu, vždy se najde skupina lidí (ať už jde o anarchisty, squattery nebo fotbalové hooligans), kteří nejen nechťejí hrát s establishmentem karty, ale ani s ním sedět u jednoho stolu. Pro tyto skupiny je většinou charakteristický i odpor k policii (viz dodnes často užívané heslo A.C.A.B.²⁷³) Pro představitele undergroundu bylo v závislosti na jejich zkušenostech a prostředí, v němž se pohybovali, do jisté míry přirozené brát policisty jako své nepřátele a nenávidět je (i když samozřejmě existovaly výjimky). Jejich odpor šel často až za dehumanizační intence manuálů představených v první kapitole. Mnozí představitelé opozice ale zažívali při styku s bezpečnostními složkami jiné, méně fatální zkušenosti a na jejich základě formulovali odlišný vztah k příslušníkům Státní bezpečnosti

3.2 Humanisté

„Třetí chybou je vysvětlovací mánie. (...). Trpí jí především intelektuálové, kteří se podobají nočním můrám kroužícím okolo lampy. Vidí i ve vyšetřovateli člověka (...), a tedy objekt, kterému je možno vysvětlit vše a který pochopí dobré úmysly vyšetřovaného. (...) Vyšetřovaný přestal vidět ve vyšetřovateli svého nepřítele.“²⁷⁴

²⁷² DENČEVOVÁ, STÁREK, STEHLÍK. *Tváře undergroundu*, str. 192

²⁷³ All Cops Are Bastards

²⁷⁴ Libri prohibiti. Fond VME, sign. 12105.836 Poučení. *Poučení vyšetřovaným*

Úryvek z manuálu *Poučení vyšetřovaným* může vytvářet zdání, že odpersonifikovat příslušníky Státní bezpečnosti a ubránit se jakémukoliv náznaku osobních sympatií či třeba jen vstřícnému jednání, je vlastně poměrně snadné. Ale byl takový přístup přirozený pro všechny představitele opozice? „*Ďábelským svodům (nabídkám spolupráce apod.) nebylo těžké odolat. Spíš byl problém, když člověk s normální lidskou zdvořilostí musel čelit jejich vlezlosti. Šel jsem třeba plavat do Podolí, fízl si koupil sousední kabinku, lezl se mnou do sprchy a do bazénu, pak najednou povídá: „To bylo dneska žrádlo, co? Nedáme si ještě páru?“ Nebo mi začal radit u Rotta přes rameno, jaký vrták si mám koupit. Z toho jsem byl nervózní a říkal si: Mám zachovat mlčení, když je to jenom člověk?*“²⁷⁵ Pro autora vzpomínky, evangelického faráře Miloše Rejchrtu, bylo obtížné zaujmout nesmiřitelný postoj k příslušníkům Státní bezpečnosti hned z několika důvodů. Patřila mezi ně i jeho víra v Boha. „*On tu sledovačku nevymyslel a (...) je to asi takovej normální trouba, zcela určitě taky člověk, možná bližní.*“²⁷⁶ Problém pro Miloše Rejchrtu představovalo i naplňování základní „mantry“ manuálů – „*setrvat v důstojném mlčení*“ pokud možno po celou dobu výslechu nebo jiného kontaktu s příslušníky Státní bezpečnosti. „*Já už jsem tehdy přišel na to, že tyhle rady nemluvit s nima o ničem jsou na pendrek. (...) Já bych nebyl schopen toho jim nic neříct. Mám dojem, že nám ten zobák narostl, abychom ho používali. Ježíš s Pokušitelem na poušti taky mluvil a neposlal ho hned do prdele.*“²⁷⁷ Rejchrt upozorňuje i na to, že případné selhání při výslechu či prozrazení nějaké informace nemuselo mít vždy tragické důsledky. „*Už tehdy jsem si říkal, že ten náš kontext je přece úplně jiný. Když se náhodou stane, že jim někdo něco prozradí, tak to přeci není taková tragédie. My nechystali vyhození vlaku nebo nějakou jinou partyzánsťinu. (...) Měl jsem zásadu nemluvit o druhých lidech bez jejich souhlasu a ta se mi osvědčila a předával jsem ji dál.*“²⁷⁸

Tento postoj nebyl uvnitř disidentského společenství ojedinělý. „*Havel na ně byl hodnej, až teda někteří měli pocit, že to trošku přeháněl. Já si to ale nemyslím.*“²⁷⁹ Slova Miloše Rejchrtu potvrzují i další disidenti. „*Já jsem zažila, když jsme Václava Havla, který byl hlídáný celý den, od nevidim od nevidim, ve čtyři ráno unesli, protože to tam teda opravdu ještě nebyli.*

²⁷⁵ „Tam nahoře to máme všichni dobrý“, rozhovor s Milošem Rejchrtem. *Magazín Hospodářských novin*, 23.11 2004, str. 5-11

²⁷⁶ REJCHRT, Miloš. *O něco svobodnější: rozhovory*. Praha: Kalich, 2002, str. 175

²⁷⁷ Rozhovor s Milošem Rejchtem z 2.10. 2017, vedl JH

²⁷⁸ tamtéž

²⁷⁹ tamtéž

Oni ho našli až druhý den v Děčíně a řekli mu ,Pane Havel, co nám to děláte, vždyť my z toho budeme mít nepříjemnost.‘ A on jim ještě řekl ,Promiňte‘! Prostě člověk je stejnej celej život a nedá se změnit.“²⁸⁰, vzpomíná Dana Němcová. Jako by Havel cítil určitou osobní odpovědnost za hlídku, která ho sledovala a „po jeho boku“ trávila tolik času. V podobném duchu vyznívá i vzpomínka Vlasty Chramostové. Při Havlově návštěvě na její chalupě v Pysku, se mu zželelo sledovačky, která musela v deštivém večeru čekat zavřená v autě a rozhodl se jim jejich službu zpříjemnit šálkem horkého čaje.²⁸¹ Tyto tendence se mnohdy nesetkávaly s pochopením jeho okolí. Když se snažil příslušníkům hlídajícím ho na jeho chalupě Hrádeček zkrátit čas nezávaznou konverzací, dostalo se mu kritiky ze strany jeho manželky Olgy.²⁸² Vstřícný přístup k některým příslušníkům bezpečnostních sborů dokázala projevit i Eva Kantůrková. „Jednou za mnou poslali na chalupu hlídku z Budějovic, když jsme šli s mužem na houby. Jeden zůstal v autě, druhý nás sledoval pěšky. Šel pět metrů za námi, bylo to lidsky trapné, tak jsme ho pozvali, ať jde vedle nás a třeba také sbírá houby. Udělal to dost vděčně, jen do řeči se nepustil.“²⁸³

Vrozená slušnost ale někdy pro disidenty mohla představovat nevýhodu, skrze niž si k nim příslušníci Státní bezpečnosti snáze vytvořili bližší vztah a získali tak možnost je efektivněji zasáhnout. Naučit se tuto slušnost alespoň částečně potlačit byl pro mnohé opozičníky poměrně náročný úkol. Jako příklad opět může posloužit Václav Havel. „V roce 1969 jsem byl vyslýchán nejdéle – přijela sem za mnou zvláštní vyšetřovací skupina, která se mi věnovala celé tři týdny Tehdy jsem například volil jakousi taktiku ,vysvětlovací‘, která se mi tehdy zdála být produktivnější, než kdybych prostě odmítl o čemkoli vypovídat. Dnes se naopak stále víc přikláním k taktice odmítání výpovědi o čemkoliv.“²⁸⁴ Také Dana Němcová vzpomíná, že podobný postoj si musela tvrdě a pracně vypěstovat.²⁸⁵ Jiní disidenti naopak určitou slušnost v jednání s příslušníky Bezpečnosti využívali jako legitimní a vědomou strategii. „Víte, oni byli někteří lidé, kteří se s estébáky hádali a řvali na ně a tak dále. Já jsem si říkal, že oni jsou to často celkem prostí lidé bez politického názoru a nabídlo se jim dobré zaměstnání. Anebo šli

²⁸⁰ Rozhovor s Danou Němcovou z 15.3. 2015, vedl JH

²⁸¹ Archiv ČT. Správa programových fondů. Fond Provys. *Občan Václav Havel jede na dovolenou*, 2005, režie: Jan Novák, IDEC: 205 562 26114

²⁸² ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2014, str. 217

²⁸³ LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 109

²⁸⁴ LEDERER, Jiří. *České rozhovory*, str. 36

²⁸⁵ Rozhovor s Danou Němcovou z 15.3.2015, vedl JH

*k policii a byli přeraženi k StB. Tak proč na ně být zlý? Když na ně člověk byl hodný, tak byli na mě oni hodní, popravdě řečeno. Takže já, když se se svým posledním estébákem uvidím na ulici, tak se zastavím a popovídáme si.*²⁸⁶ Mezníkovu zkušenost potvrzuje i Miloš Rejchrt. *„Nechtěl jsem je nikdy osobně urazit. Tak nějak jsem cítil, že není moc chytré si z nich ještě navíc vytvářet osobní nepřátele. Bylo pro mě pohodlnější být jen takový objekt, kterému nemají důvod propichovat pneumatiky a přepadávat ho, když jde domů z hospody.*²⁸⁷

Další překážka, která představitelům opozice bránila setrvat během výslechů „v důstojném mlčení“, byla o poznání prozaičtější. Výslechy byly dlouhé. Často trvaly mnoho hodin a měly za úkol spíše disidenty zdržet od jiných aktivit, než získat nějaké informace vedoucí k odhalení trestné činnosti. Průběh jednoho takového výslechu popisuje Pavel Kohout ve fejetonu *Výslech svědka* z roku 1978. Do tohoto textu Kohout zahrnul stenografický přepis jeho více než osmihodinového výslechu. Po úvodním odmítnutí nabízené cigarety nastala dvouhodinová mlčenlivá přestávka, při níž si obě strany účastníci se výslechu četly noviny. Poté přišla na řadu nabídka oběda, kterou Kohout opět odmítl. Po dalším mlčení se příslušníci pokusili zavést s Kohoutem hovor o návštěvě sauny, ani na to ale spisovatel nereflektoval. V „důstojném mlčení“ tak Kohout strávil na služebně celý den, aby mohl být v 16:30 propuštěn.²⁸⁸

U Kohouta byl podobný přístup obvyklý, jak ale podobnou situaci řešili jiní představitelé opozice? Ti, pokud byli předvoláni k výslechu probíhajícímu v podobném duchu, měli v zásadě dvě možnosti – strávit den v tichosti jako Pavel Kohout nebo se pokusit vést konverzaci s vyšetřovatelem. *„Když mě sebrali, pan major Nový řekl, že musí sepsat protokol a dát mi dvě otázky, i když stejně odmítnu vypovídat. Zapsal, že odmítám vypovídat, já to podepsal. Tím to skončilo, celý výslech, pak jsme si mohli číst nebo bavit se o autech nebo o fotbale nebo o tom, jak to dělají blbě. To bylo hezký.*²⁸⁹ Jak dokládá další vzpomínka Jiřího Dienstbiera, podobná setkání mohla postupem času přerůst, když ne přímo ve vzájemnou sympatii, tak minimálně ve vstřícnost. *„... dovedli mě k panu majorovi [Amisovi] přes dvůr do Bartolomějské, kde jsem s ním musel strávit celé odpoledne v příjemném rozhovoru. Měl tam takovou mladou kočku sekretářku, tu poslal, přinesla rohlíky a šunku a plzeňské pivo a takové*

²⁸⁶ VANĚK, Miroslav a Pavel URBÁŠEK (ed.). *Vítězové? Poražení?*, Rozhovor s Jaroslavem Mezníkem, str. 564

²⁸⁷ Rozhovor s Milošem Rejchrtem z 2.10.2017

²⁸⁸ KOHOUT, Pavel. *Výslech svědka. Listy*. Roč. 1978, č. 1, str. 35-37

²⁸⁹ VANĚK, URBÁŠEK (ed.) *Vítězové? Poražení?...* Rozhovor s Jiřím Dienstbierem, str. 59

věci. Bavili jsme se o politice a on mně tak najednou říká: „Pane Dienstbiere, vy víte, že já nejsem úplně blbej, že ano, a taky víte, že mě nezměníte. Ale přece jen si říkáte, že když budete takhle mluvit, že aspoň něco ve mně zůstane. Nebojte se, nezůstane.“²⁹⁰ Dienstbier se dokonce neúspěšně pokusil majora Amise, podle jeho slov velice inteligentního člověka se zájmem o literaturu, vyhledat po listopadu 1989. V podobném duchu se nesou vzpomínky Miloše Rejchrt na „jeho“ vyšetřovatele – plukovníka Havlíčka. Ačkoliv byli oba zcela rozdílní v životní zkušenosti i názorech, dokázali čas na vyšetřovně strávit v družném a mnohdy i vzájemně obohacujícím rozhovoru. Potom, co plukovník Havlíček odešel do penze, si příslušníci, kteří ho nahradili, stěžovali Rejchrtovi, že při výsledku nebyl příliš hovorný. Ten jim odpověděl: „No, to nebyl. S váma ne, ale s takovým plukovníkem Havlíčkem, s tím byla řeč.“²⁹¹ Při příštím výsledku příslušníci Rejchrtu již při příchodu vítali s tím, že pro něj mají překvapení. „Něco jsem tušil, a taky jo: vejdemo do dost nóbl kanceláře, a tam Havlíček. Reaktivovaný důchodce, zjevně potěšený, že na něj mladí soudruzi nezapomněli, napovídal toho ještě víc než jindy, chtěl jim všem předvést, jak se to dělá.“²⁹² Naposledy si tak spolu promluvili, téměř „jako staří známí“. Havlíček Rejchrtovi velkoryse nabízel, že může získat zpět státní souhlas k vykonávání farářské činnosti a nebude za to od něj požadováno žádné donášení nebo podpis spolupráce. „Výslech skončil, vede mě Hanzlíček (další příslušník StB – pozn. autora) po schodech dolů a povídá: „Víte, pane Rejchрте, on to soudruh plukovník trochu přehnal, něco byste podepsat musel.“ Jako důchodce už rozdával souhlasy, byl štedřej.“²⁹³

Na představených případech lze sledovat existenci fenoménu, který ve vztazích disidentů a Státní bezpečnosti může působit překvapivě, až téměř nepatřičně. Lidskosti. Lidskosti jako produktu povahy a přirozenosti, ale také jako legitimní strategie jedné i druhé strany. Nelze samozřejmě určit, nakolik bylo toto chování zejména ze strany příslušníků Státní bezpečnosti upřímné a nakolik bylo spíše kalkulem sledujícím snahu o rozklad opozičního hnutí. Ze vzpomínek disidentů nicméně jasně vyplývá, že v prostředí a na poli, kde by pro to

290 tamtéž

291 REJCHRT. O něco svobodnější..., str. 181

292 tamtéž

293 tamtéž

teoreticky neměl být prostor, vznikaly určité „mikrovztahy“ a „mikrovazby“. A to i přesto, že zástupci obou skupin se utkávali v nekončícím sporu trvajícím mnoho let.

3.3 Psychologové a solitéři

„Druhou chybou, kteří se mnozí dopouštějí, je přesvědčení, že s StB mohou hrát šachovou partii. V praxi to znamená něco přiznat, něco popřít, o něčem nevypovídat, dalšího něco si vymyslet, nalhat. Ještě nikdo takovou partii nevyhrál, protivník má totiž k dispozici velké množství figur a navíc šachovnici o neznámém počtu polí. Je zásadní chybou lhát nebo zapírat.“²⁹⁴

Úryvek z *Poučení vyšetřovaným* vyznívá poměrně jednoznačně. Vnímali ale všichni představitelé opozice popsany postup jako chybu? Jiřina Šiklová k tomu uvedla: *„Musím lhát tak, abych dosáhla svého cíle. A vím, že Petr Uhl by na tuhle strategii nikdy nepřistoupil. Ale když mlčíte, nemůžete ty estébáky nasměrovat tam, kam potřebujete.“²⁹⁵* Řada disidentů se snažila získat výhodu nad příslušníky Státní bezpečnosti skrze psychologii nebo psychologizaci. Pro to byl prostor zejména při výsleších. Jedním ze základních předpokladů úspěšného vedení výslechu ze strany policisty je jeho schopnost číst význam neverbálních projevů vyslýchaného. Ta mu umožňuje *„registrovat informace vypovídající o aktuálním psychickém stavu a o některých trvalejších charakteristikách osobnosti vyslýchaného.“²⁹⁶* O onom aktuálním psychickém stavu vypovídají tzv. dynamické neverbální klíče – např. postoj těla, gesta, pohyby, mimika, tón hlasu apod.²⁹⁷ Jiřina Šiklová se tyto znalosti vyšetřovatelů snažila „využít proti nim.“ *„Já jsem tehdy měla za sebou pět let psychoterapeutického výcviku. Takže jsem s nimi dovedla hrát. Věděla jsem, že výslech vyhodnocuje více lidí a že budou sledovat i maličkosti. Třeba jsem začala dělat nervózní pohyby nebo jinak dýchat, když se mě na něco zeptal. Snažila jsem se tak odvést jejich pozornost od věcí, které jsou pro mě důležité a dát důraz na jiné. Prostě jsem pohybama nebo úkecama zdůrazňovala něco jiného, než co jsem*

²⁹⁴ Libri prohibiti. Fond VME, sign. 12105.836 *Poučení. Poučení vyšetřovaným*

²⁹⁵ Rozhovor s Jiřinou Šiklovou z 24.6. 2018, vedl JH

²⁹⁶ SPURNÝ. *Psychologie výslechu...*, str. 66

²⁹⁷ tamtéž, str. 67

před nimi chtěla skrýt. “²⁹⁸ Právě Jiřina Šiklová platila za nekorunovanou disidentskou královnu psychologických her s příslušníky Státní bezpečnosti. V jejím střetávání s policií tyto hry dokonce tvořily základní a převládající strategii. V legalisticky orientovaném opozičním prostředí s tímto přístupem představovala naprostou výjimku. *„Zákony a paragrafy jsem se nikdy neučila. Neměla jsem potřebu se před nimi hájit.* “²⁹⁹

Určitou psychologickou hru se s příslušníky Státní bezpečnosti snažil hrát i Petr Pithart. V jeho pojetí představovalo setkávání s nimi neustálým „boj“ o to, kdo získá nad protějškem psychologickou výhodu. Pithartovou zásadou mimo jiné bylo nikdy se s příslušníky bezpečností nesejít mimo vyšetřovnu – a to i přes nehostinné a nepřátelské prostředí, které v těchto prostorách panovalo. *„Bylo to něco mezi celou a kanceláří, hrozně nepříjemné. Já jsem ale věděl, že jakmile se nechám jednou vylákat do kavárny, tak je zle. Dokázal jsem si představit, že jakmile se s nimi jednou sejdu, tak oni příště řeknou: ‚Sejdeme se zase tady U Hroznů.‘ A já řeknu: ‚Ne, já už tam nepudu.‘ A oni řeknou: ‚Počkejte, to nejde. Co by vaši přátelé řekli tomu, že tady jsme vyfocený, jak sedíme v družné zábavě. Ostatně jsme vám zaplatili kafe.‘ Já jsem věděl, že to závisí na takových blbostech. Kdo té hospody šel, ten udělal strašnou chybu.*“³⁰⁰

Další chybou, které se Pithart snažil vyvarovat bylo dát policistům při výslechu najevo, na čem mu opravdu záleží. *„Oni nejdřív z nepochopitelných důvodů asi dvakrát pozvali na výslech moji ženu a potom teprve mě. A ona to teda hodně těžko snášela, protože ona opravdu nedovedla v těch chvílích tu nenávist k těm lidem a k tomu prostředí skrývat a velmi ji to vzrušovalo. A já jsem potom, když konečně zavolali mě, řekl, že si nepřeji, aby volali moji ženu, že to těžce snáší a že je to zbabělost a proč nevolají mě, proč volají ji. No a to jsem právě udělal poprvé a naposled tu chybu, že sem dal najevo, na čem mně záleží. A oni pak mnohokrát řekli: ‚No tak si třeba pohovoříme s vaší ženou, třeba nám to řekne jinak.‘ “*³⁰¹ Tuto chybu již Pithart nezopakoval. Když se mu příslušníci Státní bezpečnosti snažili vyhrožovat tím, že jeho synovi nedovolí studovat, on na jejich hru nepřistoupil. *„Oni mi říkali: ‚Takovej talentovanej kluk a jenom kvůli vám se na tu střední školu nedostane.‘ A já na to: ‚Prosím vás, vždyť on má protekci*

²⁹⁸ Rozhovor s Jiřinou Šiklovou z 24.6. 2018, vedl JH

²⁹⁹ tamtéž

³⁰⁰ Rozhovor s Petrem Pithartem z 15.3. 2018, vedl JH

³⁰¹ Rozhovor s Petrem Pithartem vedl Milan Otáhal, 13.2. 2004. Sbíрка Politické elity a dissent během tzv. normalizace. Životopisná interviews, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

u učitelky, ona se do něj nějak zabouchla. My ho chceme dát na řemeslo, on je šikovnej.“³⁰² Petr Pithart se postupně ve tvorbě výslechových strategií zdokonalil natolik, že si otevřel jakousi malou „poradnu“. Základní radou, kterou uděloval, bylo mluvit o svých zkušenostech s Bezpečností se svým okolím. Ve chvíli, kdy někdo o svých stycích s příslušníky otevřeně hovořil, přestal pro ně být důvěryhodný, a tedy i zajímavý.³⁰³

Psycholožka Jolana Kusá, manželka signatáře Charty 77 Miroslava Kusého, mohla s trochou nadsázky hrát s příslušníky Státní bezpečnosti psychologické hry přímo z titulu svého povolání. Pithartovu strategii v jednom případě otočila naruby. Jí se naopak podařilo využít toho, že dokázala poznat, na čem záleží jejímu vyšetřovateli Ml'kvemu. *„Býval mierny, akoby neistý, tak som si ho zaradila, že je ten, čo robí ‚dobrého policajta‘. Raz som ho však prekvapila pred vchodom do úradu, v prudkom dáždi, ako dvíhal zo zeme veľmi mokré, ufúľané cigánske dieťa, vzal ho na ruky, utieral vreckovkou a zabalil do vlastnej vetrovky. Zapamätala som si, že je citlivý k deťom. Keď v roku 1984 nastúpila naša dcéra Alexandra na Gymnázium, na ktoré ju museli prijať ako víťazku olympiády zo zákona, už v októbri prišli za riaditeľom dvaja príslušníci ŠtB, aby zabránili nástup našej dcéry do akejsi funkcie, do ktorej si ju decká zvolili. Dcéry sa to veľmi dotklo, na začiatku jej štúdia sa celá škola dozvedela, že ‚Kusá nemôže byť v žiadnej funkcii‘ a zavládlo okolo nej také to tajomné dusno. Keď som najbližšie s Ml'kvym hovorila a znova bol taký vcelku mierny, zhlboka som sa nadýchla a povedala som asi toto: ‚Pán Ml'ky, vy pôsobíte ako slušný človek, ako môžete prenasledovať ženy a deti, ktoré sa ničím neprevinili, ako s tým viete žiť, ako...?‘ Viditeľne zbledol a koktal: ‚Pani Kusá, ja by som v živote dieťaťu neublížil.‘ Vedela som, že hovorí pravdu, ale aj ja som mala svoju: ‚Ako, že nie, moja dcéra bola dva mesiace na gymnáziu, a už ste tam boli a nadiktovali riaditeľovi.‘ ‚Ja nie, ja som tam nebol‘, tvrdil a vedela som, že asi neklame, ale vysvetlila som mu, že je to jedno, kto z jeho kolegov, že je súčasťou takejto organizácie, ktorá prenasleduje nevinné ženy a deti. Dokonca som povedala, že je tá istá ŠTb, ktorá popravila Clementisa a ďalšie desiatky ľudí v päťdesiatych rokoch. Ako sa môže na tom podieľať (...) Keď sa tá istá dcéra uchádzala o prijatie na III. Lekársku fakultu v Prahe, v roku 1989, neprijali ju, samozrejme, ale o pár dní sme dostali správu, že bude prijatá, pretože na dekanát prišli z Bratislavy dvaja príslušníci ŠtB*

³⁰² Rozhovor s Petrem Pithart z 15.3. 2018, vedl JH

³⁰³ tamtéž

a povedali, že ‚Kusú môžu prijať‘. O pár dní prišlo vyrozumenie o prijatí. Bola som presvedčená, že jedným z tých dvoch bol môj Mľkvy. ³⁰⁴

Řada disidentů volila zcela individuální strategie, které si postupně vypracovali v průběhu let. Ty jim pomáhaly zvládat náročné výslechy a ustát tlak, který na ně při nich byl vyvíjen. Marie Rút Křížková k tomu využívala i „ženské zbraně“. Na výslechy chodila zásadně v klobouku. *„Protože dát facku ženě, která má klobouk, nešlo, že? A být na ní hrubý také ne. Všude jsem si brala klobouk – i na ten soud s Otou (Ornestem – pozn. autora).* ³⁰⁵ Někteří představitelé opozice volili při výsleších cestu „úniku“. Jako by si nechtěli připustit, že se právě nachází v neútné vyšetřovně, kde se z nich vyslýchající mnohdy nátlakem snaží dostat informace. Velice originální metodu užíval Vratislav Brabenec – představoval si, že je krokodýl. *„To jsi plaz, kterež nereaguje. Estébáci na tebe křičí. Tak dlouho, až usneš. Nezájem, prostě nezájem. Ale hned jsem se probudil a vylekal jsem se, že bych mohl znova dostat přes držku.* ³⁰⁶ Podobnou metodu používala také Otta Bednářová – i ona během výslechů unikala do vlastního světa a vyšetřovatele mohlo poněkud překvapit, když jim během výslechové procedury oznámila, že se právě prochází v lese. ³⁰⁷ Stanislav Devátý svou strategii popisuje jako metodu „pasivního odporu“. *„...byl [jsem] tak zaseklý, že jsem si říkal, že od nich nevezmu ani suchou kůrku, a tak jsem nikdy během osmačtyřicetek nejedl, čímž jsem se připravoval, protože jsem předpokládal, že mě stejně jednou zavřou na delší dobu. A pasivní odpor taky souvisel s mojí povahou, protože jsem si vždycky řekl: Když mě chcete, tak si mě sakra odnese, já s vámi dobrovolně nepůjdu. Lehl jsem si na zem a bylo. To se dělo poměrně často.* ³⁰⁸

V manuálech byl uceleně popsán postup, který doporučoval představitelům opozice, jak se mají při styku s příslušníky Státní bezpečnosti zachovat a jakou mají zaujmout strategii. Když k tomuto střetu ale skutečně došlo, zůstal každý disident sám a musel zvolit přístup, který pro něj byl nejvýhodnější. Pro některé disidenty by pak vzhledem k jejich znalostem a schopnostem mohlo být vyloženě nevýhodné držet se základní mlčenlivé strategie popsané v manuálech. Pro jiné zase bylo obtížné setrvat v mlčení, a tak si pomáhali prostřednictvím

³⁰⁴ Email od Jolany Kusé, 21.7. 2018

³⁰⁵ LINKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 169

³⁰⁶ BRABENEC, KALENSKÁ. *Evangelium podle Brabence*, str. 128

³⁰⁷ VILÍMEK, Tomáš. Otta Bednářová a Státní bezpečnost. In: DENČEVOVÁ, Ivana a Michal STEHLÍK. *Rozdělení železnou oponou*. V Praze: Radioservis, 2015, str. 209

³⁰⁸ HANZLÍK, Jan. Když mě chcete, tak si mě odnese. Se Stanislavem Devátým o Zlíně, konspiraci, Gándhím, pasivním odporu a životě v ilegalitě. In: *Paměť a dějiny* 2009/03, str. 59

úniku do vlastních představ či metody pasivního odporu. Z uvedených příkladů jasně vyplývá, že odmítání vypovídat nebylo jedinou přípustnou disidentskou metodou při styku se Státní bezpečností. Pro někoho představovalo mnohem účinnější strategii hrát s příslušníky „šachovou partii“ nebo si vytvářet nezávisle na ostatních vlastní strategie, pomocí nichž se mu snáze čelilo tlaku.

3.4 Konspirátoři „versus“ legalisté

Jak bylo zmíněno výše, legalismus patřil mezi základní východiska disidentské činnosti. V československém prostředí se poжил zejména s důrazem na lidská práva. Součástí Závěrečného aktu mezinárodní helsinské konference, která proběhla v roce 1975, byl i tzv. třetí koš. Ten zaručoval základní lidská a občanská práva všem občanům zemí, jež ho podepsaly. Tedy i Československu, které tyto mezinárodní úmluvy včlenilo do svého zákonného systému v roce 1976.³⁰⁹ Důraz na lidská práva kladl i americký prezident James Carter. Jejich obhajoba se stala součástí americké politiky vůči východnímu bloku.³¹⁰ I díky tomu mohla Charta 77 a celá československá opozice opřít svoji činnost právě o upozorňování na nedodržování základních lidských práv, které v socialistickém Československu platila pouze deklarativně – od svobody projevu, náboženského vyznání, svobody shromažďování až po právo svobodně opustit zemi.³¹¹

Na tyto úmluvy se Charta 77 odvolává i ve svém základním prohlášení. „*Svobody a práva lidí, jež tyto pakty zaručují, jsou důležitými civilizačními hodnotami, k nimž v dějinách směřovalo úsilí mnoha pokrokových sil a jejichž uzákonění může významně pomoci humánnímu vývoji naší společnosti.*“³¹² Samotná činnost Charty se pak měla držet zákonných mantinelů a být teoreticky právně nepostižitelná. To potvrzuje i Václav Havel. „*Jejich práce je tedy založena na principu legality: vystupují (hnutí za lidská práva – pozn. autora) veřejně, otevřeně a nejen, že trvají na tom, že jejich působení je v souladu se zákonem, ale dodržování zákonů si*

³⁰⁹ OTÁHAL, Milan. Programová orientace disentu 1969–1989. In: BLAŽEK, Petr, ed. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, 2005, str. 32

³¹⁰ OTÁHAL. *Opoziční proudy...*, str. 124

³¹¹ KOPEČEK. *Disidentský legalismus...*, In: *Šest kapitol o disentu*, str. 22

³¹² Základní prohlášení Charty 77. In: PREČAN – CÍSAŘOVSKÁ,

dokonce kladou jako jeden z hlavních cílů svého úsilí. “ Havel jde ale v definici náplně činnosti lidskoprávních hnutí ještě dále. „*Tato hnutí brání všechny, kdo jsou za naplňování těchto práv stíháni, sama je svou prací naplňují, znovu a znovu se dožadují, aby byla státní mocí respektována, a poukazují na všechny sféry života, kde jsou porušována.*“³¹³ Tuto část opoziční činnosti reprezentoval zejména Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, který vznikl jako samostatná odnož Charty v dubnu 1978. V dalších 11 letech vydal VONS 1125 sdělení, v nichž mapoval případy porušování zákona ze strany československého státu. Upozorňoval tak na osudy lidí, o nichž by se jinak veřejnost mohla jen těžko dozvědět. Kromě toho nespravedlivě stíhaným i jejich rodinám výbor poskytoval finanční, právní i duchovní podporu, zástupci VONSu se také mnohdy účastnili soudních přelíčení.³¹⁴

Sám Havel si ale uvědomoval určité limity legalistického přístupu. „*Myslím, že vytrvalé a nikdy nekončící dovolávání se zákona – a to nejen zákonů o lidských právech, ale všech zákonů – neznamena vůbec, že by ti, kteří se k tomu uchylují, podléhali iluzi, že zákon je v našem systému něčím jiným, než čím je. Vědí dobře, jakou má funkci.*“³¹⁵ Podle Havla sloužila sbírka zákonů normalizačnímu systému jako jeden z rituálů, pomocí něhož si utvzoval svoji pozici a moc. „*Čím důležitější postavení ve struktuře moci má represivní aparát, tím důležitější přece je, aby jeho fungování mělo nějaký formální řád! Jak by vlastně mohli být lidé tak hladce (...) zavírání za opisování knih, kdyby tu nebyli soudci, prokurátoři vyšetřovatelé, obhájci, soudní zapisovatelky a tlusté spisy a kdyby to všechno nevázal k sobě nějaký pevný řád?*“³¹⁶ Na tomto místě lze pozorovat určitý rozpor v disidentské činnosti. Deklarovaná snaha „dělat věci veřejně“ v některých momentech ustupuje konspirativní činnosti skrývající se před zraky policejních orgánů – ať už za účelem uniknout před právním postihem či ve snaze dovést činnost k úspěšnému konci dříve, než ji policie odhalí a zastaví. Mezi opoziční aktivity, při nichž bylo důležité striktní dodržování konspirativních pravidel, patřilo rozšiřování samizdatové literatury.

³¹³ HAVEL. Moc bezmocných. In: HAVEL. *O lidskou identitu*, str. 104

³¹⁴ PAŽOUT, Jaroslav. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. In: BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu...*

³¹⁵ HAVEL. Moc bezmocných. In: *O lidskou identitu*, str. 111

³¹⁶ tamtéž, str. 110

Slovo samizdat bývá někdy v našem prostředí nahrazováno termíny neoficiální, zakázaná nebo podzemní literatura. Základním předpokladem vzniku samizdatové literatury byla existence politicky motivované cenzury, díky níž nemohla být díla některých autorů vydávána oficiální cestou.³¹⁷ Takto postižených tvůrců existovalo v Československu během 70. a 80. let přibližně 400.³¹⁸ Odhalování činnosti samizdatových edic věnovaly bezpečnostní orgány zvýšenou pozornost a lidé, kteří se na chodu edic podíleli, se často stávali oběťmi perzekucí. Škála trestných činů, za něž mohli být v souvislosti se samizdatem stíháni, byla poměrně široká – od podvracení republiky a pobuřování, přes výtržnictví, až po trestné činy hospodářského charakteru, mezi něž patřilo např. nedovolené podnikání.³¹⁹ „Srdcem“ každé samizdatové edice byly písárky. V té největší, edici Petlice vedené Ludvíkem Vaculíkem, našlo v době největšího rozmachu uplatnění dokonce šest písárek naráz³²⁰ a podílely se tak na vydání celkem 391 knih zakázaných autorů.³²¹

Jak vzpomínal Ludvík Vaculík, „*abych měl přehled o práci, též o její kvalitě, přidělil jsem každé písárce jinou větičku do kopyrajtu.*“³²² Nejznámější byla zkratka V.Z.D.O.R – Výslovný zákaz dalšího opisování rukopisu -, kterou užívala první a nejaktivnější písárka edice Zdena Erteltová.³²³ Další z písárek, Otta Bednářová, užívala zkratku B.S.A.N.O.D – Bez svolení autora není opisování dovoleno.³²⁴ Bednářová chtěla podle svých slov opisováním knih pomoci snaze udržet kulturní povědomí národa oslabované normalizačním režimem. Pochopitelně ale věděla, že o její činnost se intenzivně zajímá Státní bezpečnost, a hrozba domovní prohlídky, při níž jí mohly být zabaveny písemnosti i rozmnožovací technika, visela neustále ve vzduchu. Bednářové pomáhali její dva synové – Jan a Jiří. Společně zakoupili starý automobil, do něhož v noci ukrývali opisované písemnosti. Pro jistotu zaparkovali vůz dále od domu, aby s ním Bednářovou na první pohled nemohl nikdo spojit. Kvůli obavám

³¹⁷ PAŽOUT, Jaroslav. *Trestněprávní perzekuce...*, str. 129

³¹⁸ GRUNTORÁD, Jiří. Samizdatová literatura. In: ALAN, Josef (ed.). *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945-1989*. Praha NLN 2001, str. 495

³¹⁹ PAŽOUT. *Trestněprávní perzekuce...*, str. 134

³²⁰ VACULÍK, Ludvík. O Petlici zámku Švarcenberku. In: *Acta: čtvrtletník Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury*, 1987, roč. 1., č. 3-4, str. 36-40

³²¹ HANÁKOVÁ, Jitka. *Edice českého samizdatu 1972-1991*. Praha: Národní knihovna České republiky, 1997, str. 286

³²² VACULÍK. O Petlici na zámku... str. 36-40

³²³ HANÁKOVÁ. *Edice českého samizdatu...*, str. 286

³²⁴ CYSAŘOVÁ, Jarmila. *Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otta Bednářová*. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem, 2010, str. 58

z prozrazení skryše potom Bednářovi začali užívat ještě další úkryt na chalupě ve Stříbrných Horách, kde pro schovávání písemností vytvořili mezeru mezi dvěma palubkami, kterou pak zakryli věšákem.³²⁵ Bednářová ale při hrozbě prozrazení dokázala i rychle a pohotově reagovat na nastálou situaci. Jednou ji zadrželi příslušníci SNB ve chvíli, kdy u sebe měla tašku plnou písemností, a snažili se ji přimět, aby nastoupila k nim do auta. Bednářová to odmítla s odvoláním na svůj špatný zdravotní stav a žádala, aby nejdříve byla odvezena k lékaři na injekci. Když konečně byla v ordinaci, vylíčila sestře svojí situaci. Ta nejenom, že pro ni měla pochopení, ale obratem jí nabídla pomoc a písemnosti u sebe schovala. Tehdy ještě asi ani sama Otta Bednářová netušila, jaké v tu chvíli měla štěstí. Když se po nějaké době vrátila do ordinace pro písemnosti, světila se sestře se svými obtížemi při opisování a distribuci knih, při nichž ji postupem času stále více hrozilo prozrazení. Zdravotní sestra Jana Bušová ji pak z vlastní iniciativy nabídla prázdný družstevní byt, který měla k dispozici. Ten Otta Bednářová dalších několik let využívala k opisování knih a samizdatových časopisů, aniž by ji Státní bezpečnost odhalila.³²⁶ „Málokdo je jako Jitka³²⁷. Tohle je její kvartýr. Půjčila mi ho a s ním i všechny své jistoty. Proto jsem opatrná. Odnesla by to, nemůžu ji vydat napospas. Člověk má povinnost jet v životě jen na svůj účet.“³²⁸

Podobně vysokou míru konspirace vyžadovala i distribuce tiskovin mezi Československem a zahraničím. Hlavními aktéry v tomto riskantním podniku byli na československé straně Petr Pithart a Jiřina Šiklová. Ti s pomocí mnohých dalších zajišťovali spojení s Janem Kavanem, Jiřím Pelikánem a jinými emigranty v zahraničí a skrze převoz zakázané literatury umenšovali kulturní izolaci Československa. Metody, které k tomu užívali, mnohdy připomínají spíše scény ze špionážních filmů než realitu socialistického Československa 70. a 80. let. Své techniky si postupně vybrušovali. Základním předpokladem úspěchu bylo, aby všichni účastníci předávek zůstali v anonymitě, a tedy nevypátratelní pro Státní bezpečnost. V komunikaci tak byla užívána – ne zcela nepodobně s praxí StB - téměř

³²⁵ SUK, Marek. *Informace o Chartě 77 (1978-1990)*. Diplomová práce. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 2015, vedoucí práce doc. PhDr. Michal Pullmann, str. 70

³²⁶ CYSAŘOVÁ. *Já prostě nemohu...*, str. 79

³²⁷ krycí označení pro zdravotní sestru Janu Bušovou

³²⁸ BEDNÁŘOVÁ, Otta. Málokdo je jako Jitka. In: *Studie křesťanské akademie v Římě IV/1986*

výhradně krycí jména. Z Petra Uhla se tak stal „Angličan“, z Petra Pitharta „George“ či „Albert“, z Milana Šimečky „Lenivec“ a z Jiřiny Šiklové „Kateřina“.³²⁹

Petr Pithart začal s organizací distribuce a převozu tiskovin na začátku 70. let zcela bez předchozí zkušenosti a musel si tak vytvořit účinné konspirativní metody. Jak sám uvádí: „*A to se snad mohu pochlubit – v tomto oboru mi to myslí docela dobře.*“³³⁰ Myšlenka na provádění této vysoce rizikové činnosti se u Pitharta zrodila již během pobytu v Anglii koncem 60. let. „*[Tam] jsem se rozhodl, co budu (kromě shánění obživy) doma dělat: budu udržovat spojení s exilem, zásobovat ho informacemi, analýzami. Na tom jsem se ještě v Londýně dohodl s Jiřím Pelikánem.*“ Základním předpokladem úspěchu bylo najít místo bezpečného předávání písemných materiálů. Pithart pro tento účel objevil pasáž kina U Hradeb, která byla rozdvojená, takže pokud ji člověk prošel oběma směry, mohl se snadno přesvědčit, zda ho někdo sleduje.³³¹ Specifického tvaru této pasáže pohotově využil Pithart i ve chvíli, kdy na něj byla nasazena sledovačka. „*To jsem jel tramvají, blížil jsem se k Malostranskému náměstí, chtěl jsem vystupovat. V tom ke mně přišel nějaký člověk, sklonil se ke mně a řekl: ‚Sledujete vás fyzlové,‘ a zmizel. Já jsem okamžitě věděl, co mám dělat. Vystoupil jsem a zabočil jsem právě do té pasáže kina U Hradeb, prošel jsem jí, postavil jsem se už na ulici (...) a úplně tak jako číhavě jsem tam stál. A teď jsem si říkal, teď se ukáže, jestli ten člověk kecal nebo ne. A za minutu vyšli z těch dveří dva lidi a já jsem se jim tam takhle koukal z půl metru do tváře. Oni se teda dost lekli a bylo vidět, že ví, že já vím.*“³³²

Pithart svoje metody neustále zdokonaloval. Pro setkání s lidmi, kteří fyzicky zařizovali převoz materiálů přes hranice a jejichž jména ani tváře neznal, musel vymyslet spolehlivá znamení, podle nichž se vzájemně najdou. „*Bylo to vždy setkání dvou anonymů, [kteří] si předali dopisy, poznávacím znakem byly cizí noviny a oslovení o hodinách, česky, pak oni, že nerozumějí, že jsme z Londýna, my: neznáte tam mého přítele, a oni měli doplnit: Michala.*“³³³

³²⁹ ŠIKLOVÁ, Jiřina. Zpráva o části opozičního hnutí v letech 1971-1981 v Praze. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004-2007*, Praha 2008, str. 283

³³⁰ PITHART, Petr. *Ptám se, tedy jsem: rozhovor*. Praha: Portál, 2010, str. 87

³³¹ tamtéž, str. 88

³³² Rozhovor s Petrem Pithartem vedl Milan Otáhal, 13.2. 2004. Sbírka Politické elity a dissent během tzv. normalizace. Životopisná interviews, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

³³³ ŠIKLOVÁ. *Zpráva o části opozičního hnutí...*, str. 291

Termín předání byl vždy domluven na tři dny po sobě v tři různé časy, kdyby se jedna nebo druhá strana nemohly dostavit.

Pithart do své činnosti původně nechtěl nikoho dalšího zasvěcovat. „*Nechtěl jsem mít žádného pomocníka, protože jsem si říkal, když uděláš chybu, tak ji uděláš ty a poneseš za to zasloužené důsledky, ale když tu chybu udělá tvůj společník, tak budeš mít vztek, že sis nevybral někoho opatrnějšího, chytřejšího, šikovnějšího.*“³³⁴ Se zvětšujícím se objemem zásilek už ale cítil, že na všechno sám nestačí. Nejprve požádal o pomoc svého známého Josefa Mundila. Ten pro úkryt a převážení zásilek poskytl svoji půdu, resp. automobil. „*Sposly jsem měl domluveno, že je nejdříve identifikuji ve skrumáži turistů na schodech, odejdu s nimi někam do ústraní, předají mi to nejcitlivější, osobní poštu, za hodinu přijdu na schody znovu, oni s karavanem vyjedou z té spodní části Malostranského náměstí, ale nepojedou nahoru Nerudovkou – to se ještě mohlo – ale zabočí kolem Lichtenštejna – to byl pořád ještě normální manévr, pojedou dolů jakoby znovu na Malostranské náměstí, ale pak udělají nepravděpodobný manévr, totiž předjedou před ten kostel. V tu chvíli jsem vytáhl noviny jako znamení, Pepík (Mundil – pozn. autora) měl už nastartováno a vyjel z té řady, ještě než k němu pomalu došli. (...) Vyrazili pak za Prahu, na dvě až tři hodiny, já jsem čekal pod Valdštejnským Palácem u Pepíka zhruba do půlnoci, než to přeložili.*“³³⁵

Dalším, koho Pithart do celého podniku zasvětil, byla Jiřina Šiklová. Postupně jí nakonec předal téměř celou svoji agendu. „*Pak už jsem se cítil strašně vynervovaný a unavený. (...) Jednou, když jsem měl ‚ten den‘, jsem k večeru ležel ve vaně, venku zatroubilo auto a já z té vany – naprosto nesmyslně – vyletěl a nahý běžel k oknu... To už jsem se zastavil a věděl jsem, že blbnu, že moje nervy už nejen pochodují, ale kamsi pádí.*“³³⁶ Sám Pithart přiznává, že s určitou úlevou přijal možnost podepsat Chartu 77 a tím se dekonspirovat. Neustále hrozící tlak a s ním spojený strach z represí, který zažíval několik let, vystřídal tlak reálný spojený s výsledky a sledováním, který pro něj byl paradoxně snesitelnější.³³⁷ Jiřina Šiklová přidala z konspirativních důvodů podpis pod Prohlášení Charty 77 až na konci 80. let. Aby zůstala co nejvíce nenápadná, účastnila se i voleb do Parlamentu, což bylo u většiny členů disidentského

³³⁴ PITHART. *Ptám se, tedy jsem...*, str. 88

³³⁵ tamtéž, str. 90

³³⁶ tamtéž, str. 91

³³⁷ Rozhovor s Petrem Pithartem, z 15.3. 2018, vedl JH

společenství téměř nemyslitelné.³³⁸ Do kurýrské činnosti vnesla řadu dalších inovací a konspiračních praktik. Jako doplňující poznávací znamení při předávkách přidala puntíkový šátek.³³⁹ K dokonalosti dovedla systém komunikace se zahraničím pomocí šifrovaných pohlednic. „*Například 4M nebo 2M – M znamenalo ‚města‘. Podle počtu měst jsem se dozvěděla, jestli přijede zásilka a jestli bude možné poslat něco i zpátky. Přišla mi například pohlednice s pozdravem tohoto znění: ‚Srdečně zdravím z Bruselu. Je tu krásně, zítra odjíždím do Antverp.‘ Čili dvě města, z čehož jsem vyčetla, že mám čekat jen někoho se zásilkou.*“³⁴⁰ Objemy zásilek se stále zvyšovaly, postupem času do Československa přijížděly plné karavany. Nebyla v nich jen literatura, ale např. i léky nebo rozmnožovací technika.³⁴¹ Přeprava ale probíhala oběma směry. Z Československa do zahraničí odcházely „*všechny zprávy, články, sborníky, edice Obsah, Kvart, Petlice, řada textů lidí odtud, včetně rukopisů Václava Havla.*“³⁴²

Konec této „zlaté éry“ v kurýrské činnosti nastal 27. dubna 1981, kdy Státní bezpečnost na hranicích zachytila jeden z karavanů mířících do Československa. Řada disidentů, včetně Jiřiny Šiklové, podílejících se na distribuci a převozu materiálů byla zadržena. Přestože nakonec nebyli odsouzeni, strávili mnoho měsíců ve vazbě. Za prozrazením stál agent Státní bezpečnosti nasazený do prostředí organizátorů informačních kanálů Pavel Muraško.³⁴³ Převoz písemností probíhal v omezeném rozsahu i dále, pomáhali při něm např. zahraniční diplomaté.³⁴⁴

Snaha o konspiraci pronikla i do disidentské každodennosti. Představitelé opozice se museli vyrovnat s faktem, že Státní bezpečnost jim v řadě případů odposlouchávala telefony, kontrolovala jejich poštu či dokonce instalovala odposlechy do bytů. I v manuálu *Základní pravidla hry* je zdůrazněno, že pokud to není bezpodmínečně nutné, neměli by disidenti volat či posílat dopisy někomu, u koho je předpoklad, že Státní bezpečnost se zajímá o jeho

³³⁸ ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Bez ohlávky: (rozhovory)*. Praha: Kalich, 2011

³³⁹ ŠIKLOVÁ. Zpráva o části opozičního hnutí..., str. 291

³⁴⁰ ŠIKLOVÁ. *Bez ohlávky...*, str. 214

³⁴¹ PITHART. *Ptám se, tedy jsem...*, str. 90

³⁴² ŠIKLOVÁ. *Bez ohlávky...*, str. 224-225

³⁴³ TUREČEK. Roman. *Neoficiální informační kanály mezi Československem a Západem v období 1969 – 1989 se zaměřením na tzv. kurýrní cestu*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Vedoucí práce Michal Lorenz. Brno 2010, str. 66

³⁴⁴ tamtéž, str. 74

aktivity.³⁴⁵ Bytové odposlechy disidenti řešili pomocí psaní vzkazů na papírky či houbičkou smývatelné tabulky.³⁴⁶ Míra konspirace však nebyla u všech představitelů jednotná, každý ji volil podle své náтуры nebo zkušenosti. To potvrzuje i Jan Tesař. „*Býval jsem například předmětem žertování za svou nechuť k telefonu; když jsem ho v nouzi užil a představil se vymyšleným jménem, dávalo se to ve společnosti k dobru.*“³⁴⁷ Podle Petra Uhla „... *při zvažování toho, co je nutné dělat ve skrytu (...) a co veřejně, hrály úlohu i jiné faktory než racionální úvahy. Lidé byli ještě příliš v zajetí podzemní, ilegální činnosti známé z nacistické okupace, příliš připodobňovali náš otevřený odpor k porušování lidských práv ke konspiraci, která pro některé lidi byla sportem.*“³⁴⁸ Jeho slova potvrzují vzpomínky historika a později také mluvčího Charty 77 Miloše Hájka, který se v mládí aktivně zapojil do protinacistického odboje. „*Byli jsme si vědomi, po zkušenosti z války a z padesátých let, že proti modernímu aparátu žádná klasická ilegální organizace neobstojí. Brali jsme zejména v úvahu, že počet estébáků je proti počtu gestapáků mnohonásobný, o technickém vybavení nemluvě. (...) Také moje celkové představy o možnostech opoziční činnosti byly spoutány mou zkušeností z německé okupace. Neviděl jsem jinou cestu než klasickou konspiraci.*“³⁴⁹ Zkušenosti z mládí Hájkovi zkreslovaly i očekávání ohledně průběhu výslechů Státní bezpečností a jeho možností při nich. „*Tedy jsem si v praxi vyzkoušel možnost odmítnout výpověď – něco, co se mi dříve po zkušenosti s gestapem a na základě znalosti poměrů v padesátých letech zdálo být nemyslitelným.*“³⁵⁰

Konspirace postupně v průběhu 80. let v souvislosti s uvolňováním společenských poměrů v disidentské činnosti hrála čím dál méně významnou roli. „... *v posledních letech jsme dokumenty Charty i sdělení VONS telefonovali Janu Kavanovi do Londýna, Ivanu Medkovi do Vídně a dalším přátelům přímo z bytu.*“³⁵¹, potvrzuje Petr Uhl. Změnu poměrů lze sledovat i na zvyšujících se nákladech samizdatové literatury. Kromě dotisků knih šlo i o řadu periodik.

³⁴⁵ Libri prohibiti. Fond VME. *Základní. Základní pravidla hry*

³⁴⁶ Někdy byly označovány jako „disitabulky“. Petr Pithart v tom viděl další krok k uzavírání se disentu sama do sebe a odcizování se problémům většinové společnosti. „Někdo mně říkal, hele, podívej se, vidíš tu tabulku? To je disitabulka. A na té si píšeme a pak to smažeme houbičkou. Ted’ už sem viděl, že začíná vznikat jaksi slovník zasvěcenců.“ Rozhovor s Petrem Pithartem vedl Milan Otáhal, 13.2. 2004. Sbírka Politické elity a dissent během tzv. normalizace. Životopisná interviews, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

³⁴⁷ TESAŘ, Jan. *Zamlčená diagnóza*, str. 19

³⁴⁸ UHL. *Právo a nespravedlnost...*, str. 43

³⁴⁹ HÁJEK, Miloš. *Paměť české levice*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. Svědectví o době a lidech, str. 240-243

³⁵⁰ tamtéž, str. 247

³⁵¹ UHL. *Právo a nespravedlnost...*, str. 43

Vedle nejznámějších *Lidových novin* lze jmenovat například *Voknoviny*, *Bratislavské listy* nebo *Revolver revue*.³⁵² Určitá „nechuť“ ke konspiraci se projevovala i u některých představitelů opozice. Petr Pithart vzpomíná, že v posledním roce před pádem režimu Václav Havel již mluvil do telefonu zcela otevřeně, a to i v případech, kdy volal do zahraničí. Při těchto telefonátech mnohdy dával okázale najevo, že mu nezáleží na tom, zda je odposloucháván.³⁵³

Konec konspirace lze brát jako přirozené vyústění disidentské snahy o legální a legalistický přístup a s ním spojený princip veřejného vystupování. Při bližším pohledu ale zjistíme, že realita byla přece jen o něco složitější. Státní aparát již brzy po vzniku Charty 77 rozhodl, že nelze (zejména s ohledem na obraz státu v zahraničí) stíhat signatáře Charty pouze za podpis pod jejím *Prohlášením*³⁵⁴. O to důslednější byla policie a justice ve snaze kriminalizovat činnosti s Chartou spojené – ať už šlo o kontakt se zahraničím, rozepisování knih či nezávislou kulturu. Státní bezpečnost tak svým způsobem disidentům „vnutila“ konspiraci jako mnohdy jediný způsob, jak uniknout před případným postihem. Podobně když v druhé polovině 80. let ustoupila konspirace částečně do pozadí, opět nešlo o svobodné rozhodnutí disidentů, ale pouze o reakci na změnu strategie a přístupu normalizačního režimu. „Konspirátoři“ se tedy tak trochu vymykají prezentované kategorizaci. Na rozdíl od jiných případů se nejedná o strategii definující chování při styku se Státní bezpečností. Hlavním účelem konspirace naopak bylo, aby k tomuto setkání vůbec nedošlo. Disidenti prokázali při vytváření konspirativních praktik v mnoha případech výjimečnou důmyslnost a vynalézavost. Státní bezpečnost, pokud chtěla alespoň částečně rozkrýt činnost představitelů opozice, musela zdokonalovat své metody a vyvíjet neustále nové postupy. Pole konspirace je tak dalším z mnoha příkladů vzájemného ovlivňování Státní bezpečnosti a disentu.

3.5 Město „versus“ periferie

„Mezi vyšetřovaným a Státní bezpečností je úžasný nepoměr. Na straně vyšetřovaného je pravda, o níž je přesvědčen, a vědomí sounáležitosti ke kamarádům a přátelům. Na straně

³⁵² PAŽOUT. *Trestněprávní perzekuce...*, str. 132-133

³⁵³ Rozhovor s Petrem Pithartem z 15.3. 2018, vedl JH

³⁵⁴ SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975-1989*. V Praze: Paseka, 2013, str.

Státní bezpečnosti je stát s mohutným ekonomickým a vojenským potenciálem, prokuratury, soudy a věznice.“³⁵⁵

Úryvek z *Poučení vyšetřovaným* jen potvrzuje, jak důležitým obranným mechanismem proti perfidním metodám Státní bezpečnosti byla solidarita podobně postižených přátel a podpora od nich. Mohly se o ni ale opřít všichni disidenti? Minimálně v Praze určitě. Více než kde jinde zde fungovala ona, slovy Jana Patočky, „solidarita otřesených“. „*My jsme se k sobě, já tomu říkal ,tulili‘. Vlastně jsme si vystačili. To bylo zprvu úplně přirozené. Najednou jsme se ocitli v neznámém světě plném nástrah, nebezpečí, zrádců. Tak jsme se prostě pořád scházeli, pořád jsme se dávali dohromady... To byla úplně normální přirozená reakce.*“³⁵⁶ Centry tohoto „tulení“, se staly disidentské byty v centru Prahy, v nichž se představitelé opozice scházeli. „*Brzy bylo známé, že kdykoli můžete zajít do Anglické ulice k Uhlům, do Ječné ulice k Němcům, k Bendům na Karlovo náměstí či do bytu Ladislava Hejdánka nebo Anny Marvanové. V těchto místech mohl nově příchozí na jedné straně říci, co se u něj děje, jaké má problémy, na straně druhé dostal samizdatové časopisy a informace o tom, co se děje v Praze.*“³⁵⁷

Anna Šabatová vzpomíná, že v jejich bytě se vystříдалo dokonce 32 lidí během jednoho dne. Když se někdo představil jako signatář Charty měl u nich podle jejích slov dveře otevřené.³⁵⁸ Tato pospolitost představovala velkou zbraň v boji s bezpečnostními orgány, mnozí představitelé opozice vzpomínají, jakou terapeutickou hodnotu pro ně měla například možnost sdílet nepříjemné zážitky z výsledků. „*Občas říkám takový bonmot, že kdo šel na výsledch, tak se stavil, kdo šel z výsledku, tak se stavil. To samozřejmě není pravda. Výsledky probíhaly většinou poblíž, v Bartolomějské ulici, ale bylo hodně důležité udržovat morálku, podporovat pocit, že to všechno má smysl.*“³⁵⁹ Podle Miloše Rejchrtu si disidenti v Praze mohli užívat „dobrodiní anonymity.“ „*Nejcennější na tom pražském ,Havaji‘ bylo, že když jste šli na výsledch, tak v čekárně potkáte další tři disidenty, třeba Rudu Slánskýho, tak hned řeknete ,Jéé, ahoj Rudo‘. A pak vyjdete ven, někoho potkáte a pak jdete do Jéčka*³⁶⁰, tam to všechno povíte a hned je vám líp.“³⁶¹ To potvrzuje i Jáchym Topol. „*Vždycky mi říkali: ,Vy ted’ půjdete do*

³⁵⁵ Libri prohibiti. Fond VME, sign. 12105.836 Poučení. *Poučení vyšetřovaným*

³⁵⁶ Rozhovor s Petrem Pithartem z 15.3. 2018, vedl JH

³⁵⁷ BENDOVI. *Ženy v Chartě 77*. In: BLAŽEK (ed.) *Opozice a odpor...*, str. 58-59

³⁵⁸ VILÍMEK. *Solidarita napříč hranicemi...*, str. 93

³⁵⁹ Rozhovor s Kamilou Bendovou. In: LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 29

³⁶⁰ Byt Němcových v Ječné ulici

³⁶¹ Rozhovor s Milošem Rejchrtem z 2.10. 2017, vedl JH

Ječný a za Jirousem a za Havlami a budete jim vykládat, jak to tady probíhalo, že jo? ‘ Měli pravdu, to totiž byla moje obrana. Jít a okamžitě všechno říct. Oni to moc dobře věděli, protože se to dělo třeba v odposlouchávaných bytech. Moje zázemí pro ně bylo nepřítelem. Lidi z malých měst a osamělí běžci to měli vážně těžký. ‘³⁶²

Tito „osamělí běžci“ se stávali obětí zvýšeného tlaku ze strany Státní bezpečnosti. Nejen tím si získali respekt napříč opozičním hnutím. Dana Němcová k tomu uvádí, že „*lidé na venkově nebo mimo Prahu čelili ze strany politických orgánů velkému pronásledování. Například na Ostravsku to chartisté měli obzvláště kruté.*“³⁶³ Podle Petra Pitharta to byli ti „*největší frajeři*“. Obdivoval na nich, že podepsali Chartu i ve chvíli kdy věděli, jaká perzekuce a tlak je čekají. V této souvislosti také vyzdvihuje činnost Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, díky němuž byly medializovány i případy represí disidentů žijících „na periferii“. ³⁶⁴ Ti se mnohdy sami utkávali s rozsáhlým represivním aparátem a dostávalo se jim mnohem větší pozornosti ze strany StB, než kdyby žili v metropoli. „*Mezi Prahou a zbytkem republiky byl rozdíl. Zatímco v Praze bylo deset disidentů na jednoho estébáka, na okrese bylo deset estébáků na jednoho disidenta.*“³⁶⁵, vzpomíná Vladimír Drápal, který v době normalizace bydlel v Lounech. To dokládají i slova Miroslava Skalického. „*Fůru volného času jsem strávil ,na osmačtyřicítce‘ v Chomutově. V Praze se lidi ještě nějak poschovávali, ale v malých městech, jako byly Chomutov, Plzeň nebo Teplice, nás bylo pár. Za Chomutov jsem to odsíral já. Cokoliv se dělo, ať přijel Brežněv, byl První máj, umřel kamarád, přikodrcala se nějaká delegace, vždycky mě zatkli*“³⁶⁶

Podoba represí prováděných na disidentech žijících v menších městech se dá ilustrovat na příkladu výše zmíněného Ostravska. Dělnický region byl vnímán jako „bašta“ komunistické strany a organizovaná opoziční činnost se zde objevovala spíše výjimečně. Během prvního roku existence Charty 77 na celé severní Moravě přidalo svůj podpis pod její *Prohlášení* pouze 6 občanů. I v dalších letech chartisté přibývali spíše v řádu jednotek.³⁶⁷

³⁶² RADIL, Tomáš. *Jáchym Topol: nemůžu se zastavit*. Praha: Portál, 2000. Rozhovory (Portál)., str. 59

³⁶³ LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 246

³⁶⁴ Rozhovor s Petrem Pithartem z 15.3. 2018, vedl JH

³⁶⁵ DENČEVOVÁ, STÁREK, STEHLÍK. *Tváře undergroundu...*, str. 189

³⁶⁶ Tamtéž, str. 99

³⁶⁷ FIEDOR, Jiří. Bílé vrány v černém kraji. Chartisté a nezávislé iniciativy na Ostravsku. *Dějiny a současnost* 2/2007, str. 40

Klíčovou postavou ostravského disentu se stal Jaromír Šavřda, který Chartu signoval po svém návratu z vězení na začátku 80. let. Šavřda byl jednou z hlavních tváří opoziční činnosti na severní Moravě. Již v roce 1972 založil samizdatovou edici Libri prohibiti, vedle toho se podílel na chodu edice Petlice. Kromě samizdatu také provozoval jakousi malou „právní poradnu“, v níž stíhaným spoluobčanům pomáhal efektivně čelit represivním a justičním orgánům. Tato činnost byla trnem v oku státní moci, která vyvíjela velké úsilí ve snaze Šavřdu uvěznit. V roce 1978 byl vzat do vazby a obviněn mimo jiné z nedovoleného podnikání v souvislosti s právním poradenstvím. Toto nařčení se nakonec nepotvrdilo, přesto byl Šavřda odsouzen k 2,5 letům vězení za „pobuřování“. Ve vězení Šavřda strádal, trpěl zdravotními problémy a výrazně ztrácel na váze. V roce 1981 opustil vězení s podlomeným zdravím. Ještě cestou domů z věznice ho zastavila hlídka Veřejné bezpečnosti, která mu provedla důkladnou prohlídku automobilu. Tím byla tak trochu předznamenána podoba jeho života na svobodě, která se pojila s výrazným zájmem policejních orgánů o jeho osobu. Přesto po návratu z vězení pokračoval v ediční činnosti, za což si vysloužil v roce 1982 další odnětí svobody, tentokrát na 25 měsíců. Během druhého pobytu za mřížemi se jeho už tak špatný zdravotní stav ještě zhoršil. Po propuštění z druhého vězení strávil na svobodě pouze čtyři roky. V roce 1988 zemřel, aniž by se dočkal pádu režimu.³⁶⁸ Po Šavřdově smrti zaměřila Státní bezpečnost pozornost na jeho manželku Dolores. Kromě sledování a domovních prohlídek nebyla ušetřena ani další šikany ze strany příslušníků StB. V noci ji opakovaně obtěžovali morbidními vtípkami, když volali k ní do bytu a představovali se jménem zemřelého manžela. Když chtěla manželovi nechat vyrobit parte, v celé Ostravě se nenašla tiskárna, která by zásilku přijala. Přesto ale Dolores Šavřdová navázala na odkaz svého muže a její byt se stal místem střetávání severomoravského disentu.³⁶⁹

Snaha vytvořit si podobná komunitní centra, která by sloužila jako alternativa k místům střetávání představitelů opozice v Praze nebo Brně, byla přirozenou reakcí na izolovanost disidentů v menších městech. Jedním z takových míst se staly tzv. baráky. *„Ze začátku to byla snaha navázat na aktivity, které se odehrávaly u Němců v Ječné, a snažit se to aplikovat někde v prostředí, kde vám nestojí za zadkem policajti. Vytvořit alternativní prostředí, další mimořádný ostrov jako v Ječné. Málokde se lidé byli schopní sejít tak jako u Němců. Někdy se tam sešlo i sto lidí. Estébáci jim sice šlapali na paty, ale byla tam taková síla, že to nedokázali*

³⁶⁸ ADÁMEK, Jakub. *Jaromír Šavřda – svědomí Ostravy*. Ostrava 2010, publikováno na webu. www.moderni-dejiny.cz

³⁶⁹ FIEDOR. *Bílé vrány v černém kraji...*, str. 42

*zastavit a netroufli si na ně. Bavilo nás prostě společné žití.*³⁷⁰ Baráky vznikaly po vzoru amerických hippies v undergroundové komunitě od konce 60. let, ty nejznámější se ale datují až do druhé poloviny 70. let.³⁷¹ Příznivci undergroundu do společného vlastnictví kupovali zanedbané domy například v pohraničí s cílem je rekonstruovat a společně v nich bydlet. Vedle vytvoření výše zmíněného prostředí solidarity zakládali příznivci undergroundu tyto komuny s představou, že po odstěhování se na samotu na venkov uniknou pozornosti a perzekuci Státní bezpečnosti.³⁷²

Tato představa se ukázala být mylná, jak lze vidět na příkladu asi nejznámějšího „baráku“ v Nové Vísce u Chomutova. Tato komuna vznikla v roce 1978 z iniciativy Miroslava Skalického a jeho přátel a stála se opravdovým centrem undergroundového života. Byly zde pořádány koncerty, happeningy, scházely se zde a střídavě pobývaly desítky lidí.³⁷³ To nemohlo uniknout pozornosti Státní bezpečnosti. Netrvalo dlouho a u domu vzniklo stanoviště sledovačky. Policisté dokonce monitorovali tržby v nedalekých obchodech s potravinami. Když tam některá z „mániček“ nakoupila větší množství zboží, bylo to pro ně znamení, že na Nové Vísce se chystá akce. Obyvatelé komuny byli často zadržováni a předvoláváni k výsledkům.³⁷⁴ Nakonec Novou Vísku potkal stejný osud jako mnoho dalších „baráků“. Majitelé dostali příkaz k vystěhování s tím, že dům bude vyvlastněn a využíván k jiným účelům. Vybudovat podobně rozsáhlou komunu, jakou byla Nová Víska, se už později nikdy nepodařilo.³⁷⁵

Dalším prostředkem, který měl zabránit izolaci disidentů žijících mimo velká města, byla snaha o co nejvyšší informovanost a o udržování kontaktů s centrem. Sloužily k tomu informační kanály, po kterých z Prahy putovaly samizdatová literatura a periodika – např. *Informace o Chartě 77*. Tuto síť se podařilo zdokonalit zejména ve druhé polovině 80. let, kdy se pomocí ní i stovky kilometrů od metropole šířily třeba informace o chystaných demonstracích.³⁷⁶ Pro výše zmiňovaný region severní Moravy představovala spojení s Prahou

³⁷⁰ Rozhovor s Květoslavou Princovou. LINKOVÁ, STRAKOVÁ. *Bytová revolta...*, str. 268

³⁷¹ STÁREK, František a Jiří KOSTŮR. *Baráky: souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010. Testis, str. 8

³⁷² ŠVEHLA. *Magor...*, str. 408

³⁷³ Tamtéž, str. 409

³⁷⁴ STÁREK, KOSTŮR. *Baráky...*, str. 269-270

³⁷⁵ ŠVEHLA. *Magor...*, str. 411

³⁷⁶ VALEŠ, Lukáš. Disent a tzv. opozice na místní úrovni. In: *Mocní? A bezmocní?...*, str. 277

osoba Tomáše Hradílka, který se na počátku 80. let dokonce stal členem kolektivu mluvčích Charty 77 za severní Moravu.³⁷⁷

Ne vždy ale tato síť fungovala dokonale. Jako ukázkový příklad „osamělého běžce“ může sloužit diskžokej Petr Hanzlík z Prostějova. Jím pořádané diskotéky se staly nesmírně populární obzvláště mezi mladými lidmi. Oblíbili si ho díky veselé povaze, schopnosti se předvádět a zejména rozsáhlé sbírce desek, které si nechával posílat ze zahraničí. Brzy se ale dostal do hledáčku bezpečnostních orgánů. Bylo mu odebráno povolení k pořádání diskoték v okrese Prostějov a v okolních okresech se mu ho nepodařilo získat.³⁷⁸ V roce 1976 Hanzlík zorganizoval petici za svobodu umění, pod kterou podle svých slov pouze v Prostějově získal několik stovek podpisů.³⁷⁹ V jeho signálním svazku Státní bezpečnost konstatovala, že jeho poměr „... k socialistickému zřízení je nepřátelský. Je obdivovatelem západního způsobu života, který se snaží propagovat mezi mladými lidmi, s nimiž udržuje styky.“³⁸⁰

Když Petr Hanzlík v roce 1980 podepsal Chartu 77 (tehdy jako první signatář v Prostějově), byl již rozhodnutý, že požádá o vystěhování do Rakouska. Tlak, který na něj bezpečnostní orgány vyvíjely, se stal neúnosným. Mnoho měsíců podle svých slov nemohl sehnat práci, jeho děti byly vyhozeny ze školy, opakovaně chodil k výslechům, kontrolovala ho sledovačka, prováděli u něj domovní prohlídky a byl mu odebrán řidičský průkaz. Dokonce se stal i terčem kampaně v místních novinách. Ani po podpisu Charty se jeho izolace příliš nezmenšila. Chartovní materiály se k němu dostávaly spíše výjimečně v případech, kdy jel do Prahy a setkal se se svým známým Zbyňkem Benýškem. „Tady byl člověk odkázaný sám na sebe a na zvlášť estébáků a režimu.“³⁸¹ Petr Hanzlík neznal opoziční manuály a podle svých slov se ani nezabýval právními náležitostmi spojenými např. s výslechy nebo domovními prohlídkami. Bez potřebných znalostí a bez možnosti sdílet zážitky s dalšími podobně postihovanými si proti tlaku Státní bezpečnosti vytvořil jakýsi krunýř z cynismu a smyslu pro humor. „Třeba jsem jim říkal: Já mám styky s Husákem, Štrougalem, však vy ještě budete vidět! A pak zavolali ještě další policajty, tak jsem jim říkal: Já zatočím s váma se všema, i s tím

³⁷⁷ HORNOVÁ, Alice. *Disent na Moravě v 80. letech. Orální historie*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, Brno 2013, str. 25

³⁷⁸ ABS. Signální svazek č. 419537 BR s krycím jménem Kamzík vedený na Petra Hanzlíka, snímek 10

³⁷⁹ Rozhovor s Petrem Hanzlíkem z 28.2. 2018, vedl JH

³⁸⁰ ABS. Signální svazek vedený na Petra Hanzlíka, snímek 9

³⁸¹ Rozhovor s Petrem Hanzlíkem z 28.2.2018, vedl JH

Husákem a Štrougalem, já mám styky v OSN.“³⁸², vzpomíná se smíchem Petr Hanzlík. Jindy zase odmítal podepsat výslechový protokol se slovy „*Co bych vám podepisoval, podepište si to sám, vy jste si to napsal. Doneste mi Chartu, tu vám podepišu a máme oba klid.*“³⁸³ Jeho strategií bylo nebát se jich. „*Normálně jsem si z nich dělal úplnou prdel.*“³⁸⁴ Tím si možná Hanzlík vysloužil ještě tvrdší přístup ze strany příslušníků Bezpečnosti, v jednom případě na něj dokonce ve snaze zdůraznit výhružky související s vystěhováním měli vytáhnout zbraň. Nakonec došla situace tak daleko, že Hanzlík neviděl jinou možnost než opustit republiku. „*V centru toho bylo hodně, měli nějakou soudržnost, na té periferii člověk musí celému tomu aparátu čelit sám.*“³⁸⁵ Tuto soudržnost a solidaritu s disidentským kolektivem zažil Hanzlík paradoxně až ve Vídni po své emigraci.

Tato kapitola ani tak nepředstavovala konkrétní strategii ve styku se Státní bezpečností, jako spíše realitu, s níž se museli představitelé opozice chtít nechtě vyrovnat. Disidenti žijící na periferii se potýkali se zvýšeným zájmem policejních orgánů a také s izolací od podobně smýšlejících občanů. Každý to řešil po svém. Někdo se snažil udržovat co nejužší kontakt s centrem, někdo se snažil si vytvořit jakési alternativní společenství, které mu pomáhalo vyrovnat se s tlakem. Ti, kteří tyto možnosti neměli, si museli poradit sami. Ustát tlak represivního aparátu bylo v tomto případě mimořádně náročné a vyžadovalo to silnou vůli. Jediným únikem z této nelehké situace byla v mnohých případech emigrace.

3.6 Ludvík Vaculík a „touha po usmíření“

Žádný jiný disident netématizoval každodenní život československé opozice tak cílevědomě a intenzivně jako Ludvík Vaculík. Učinil tak prostřednictvím své literární tvorby zahrnující řadu fejetonů, povídek a románů. Tím nejzásadnějším je bezesporu *Český snář*. Tato kniha, byť historiky trochu opomíjená, patří mezi klíčové texty československého disentu. Vaculík ve svém románu nahlíží na disidentské prostředí zcela novátorským způsobem. V jeho

382 tamtéž

383 tamtéž

384 Tamtéž

385 tamtéž

pojetí je dissent živoucím organismem a kniha nám umožňuje nahlédnout podobu každodennosti opozičního hnutí přelomu 70. a 80. let. V prostředí, kde byly texty často formulovány spíše do podoby programového prohlášení nebo filozofické úvahy, vstupuje Vaculík s místy až drásavě osobní výpovědí. Právě tato bezprostřednost a odvaha „dát sama sebe všanc“, způsobila, že pro mnoho čtenářů byla četba *Českého snáře* neopakovatelným zážitkem. Je to patrné i z reakcí na knihu, které sám Vaculík posbíral a posléze vydal v samizdatu *Hlasy nad rukopisem Českého snáře*. Eda Kriseová např. píše, že ji rukopis „přepadl tak, že jsme od něj celý den nevstala, na všechno jsem se vykašlala a plakala jsem a plakala, a četla dál a brečela, dokonce nahlas. Večer jsem byla jako po těžké nemoci, nemohla jsem ani mluvit, bylo mi strašně líto Vás, sebe, všech lidí, celého tohoto světa, který jsme si tak zkurvili, že v něm nemůžeme žít normálně.“³⁸⁶ Podobně silné emoce vyvolala kniha i ve Zdeňku Pincovi. „(...) plakal jsem dlouho tak nějak, jako když mi bylo devět nebo deset a dočetl jsem *Posledního Mohykána* a máma, aby mě utěšila, mi tu knihu vzala a řekla, že už mi nic takového číst nedá. (...) Plakal jsem nad tím, co se Vám stalo, nad tím, že Vám nemůžu pomoci, že to vůbec nejde, že to tak musí být. Že je to dobře. Že je to dobrá kniha ten Váš život, že jej dobrý Bůh takhle strašně na Vás seslal. Plakal jsem nad Vámi všemi, disidenty, Čechy, lidmi, nad tím celým zkurveným, zasraným životem, nad tím, že je tak těžký a – krásný.“³⁸⁷ Sílu rukopisu potvrzuje i Vaculíkova manželka Marie. „Já jsem ten *Snář* nikdy souvisle nepřečetla, já jsem z toho dostala horečku. Když někdo píše o vás, tak se s tím nikdy nemůžete ztotožnit, protože vy žijete něco jiného. Úplně jsem z toho onemocněla, za ty lidi.“³⁸⁸

Vaculík díky tomu, že umístil sám sebe do středu příběhu, přinesl jedinečný záznam o každodenním životě československého dissentu (či spíše záznam o „vaculíkovském“ pohledu na něj.) Vaculík ve své knize střídá pasáže popisující jeho každodenní rutinu (v nichž jsou v podstatě do jednoho celku „slity“ banální činnosti jako péče o zahradu na jedné straně a „velké disidentské skutky“ v podobě vedení samizdatové edice na straně druhé) nebo vyprávění o milostném životě. Jakoby na pozadí toho všeho se odehrávají důležité disidentské události – ať už zásadní polemiky nebo soudní procesy. Dissent „podle Vaculíka“ tak svou plastičností boří zažitá stereotypy o nepraktických intelektuálech věnující všechen svůj čas boji proti režimu.

³⁸⁶ *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*. Praha: Torst, 1991, str. 23

³⁸⁷ Tamtéž, str. 102

³⁸⁸ Rozhovor s Marií Vaculíkovou z 28.1. 2018, vedl JH

„Stranou stojící čtenář spatří tuto disidentskou společnost, o níž má nutně zkreslené představy z té i oné strany, jako volný soubor osobností, z nichž každá má svůj vlastní osud, názor, temperament, povahu, vidí, že mezi nimi jsou jako v každé svobodné společnosti (...) drobné závisti, nepřízně, relikty starých vin, že se umějí mezi sebou nezřízeně bavit, přátelit, pomáhat si, ale taky házet klacky pod nohy, urážet se, pošťovat, že mezi nimi vznikají krizové situace a složitosti atd., ale že to vůbec není spiklenecká sběr, ani na barikádách sošně stojící zoufalci třímající zakrvavený prapor svobody“³⁸⁹ Tuto tezi potvrzuje kromě Milana Jungmanna i Milan Šimečka. „Jak dalece je asi schopen západní čtenář interpretovat v plném významu polidštěné brumovské láteření, které nezapadá do těch schémat, v nichž mu líčí disidentsví jeho oblíbené noviny. Proč je tam tak málo násilí, skutečného násilí s nočními výslechy a brutalitou, proč mají ti disidenti tolik všelijakých soukromých a lidských trápení, když by se měli plně od rána do večera věnovat věci lidských práv?“³⁹⁰

Co ale vypovídá *Český snář* a další Vaculíkovy texty o jeho přístupu ke Státní bezpečnosti? Kvůli tomuto románu se stal Ludvík Vaculík terčem kritiky napříč opozičním prostředím. Mimo jiné proto, že v románu užíval pravá jména. Podle Evy Kantůrkové si Vaculík zahrával „s cizími osudy a navíc před zraky policie a za její přímé účasti.“³⁹¹ Václav Černý se dokonce údajně nechal slyšet, že Vaculíkova kniha je „bomba hozená mezi přátele.“ To ale stojí v ostrém protikladu s tím, že Vaculík zároveň organizoval činnost největší samizdatové edice, což, jak bylo popsáno výše, vyžadovalo vysokou míru konspirace. Podle Marie Vaculíkové Vaculík v *Českém snáři* neprozradil nic závažného, co by Státní bezpečnost nevěděla.³⁹² To potvrzuje i Jiřina Šiklová s odkazem na to, že její jméno v románu ani jednou nezazní, přestože v té době byla hlavní organizátorkou vývozu zakázané literatury do zahraničí.³⁹³ Zde se ale nabízí otázka: pokud Vaculík některé informace cíleně zkresloval a zatajoval, je jeho výpověď ještě autentická? Jisté je, že *Český snář* (ostatně jako žádnou beletrii) nelze brát jako spolehlivou „studnici faktů“ z opozičního prostředí. Vaculík svým způsobem hraje se čtenářem určitou hru od začátku románu. Co ale v knize zůstává po celou dobu autentické, je jeho „já“. Jakoby na pozadí každodennosti popisované v knize se vyvíjí i

³⁸⁹ *Hlasy nad rukopisem...*, str. 10

³⁹⁰ Tamtéž, str. 68

³⁹¹ Tamtéž, str. 96

³⁹² Rozhovor s Marií Vaculíkovou z 8.1. 2018, vedl JH

³⁹³ Rozhovor s Jiřinou Šiklovou z 24.6. 2018, vedl JH

Vaculíkův myšlenkový a názorový svět. Vaculík ho však nevkládá do popředí, jeho názory se posouvají a mění na základě událostí, které prožívá, a je na čtenáři, jakým způsobem tyto změny interpretuje. Podle Jonathana Boltona je zachycení těchto změn ve Vaculíkově myšlení a momentálních nálad jednou z motivací, se kterou román psal.³⁹⁴

Vaculíkovi byl vyčítán i jeho přístup ke Státní bezpečnosti jako instituci. Autor totiž sám donesl svému vyšetřovateli majoru Fišerovi rukopis, aby si ho přečetl, a dokonce ho požádal o zhodnocení, které posléze zařadil do zmiňovaného samizdatu *Hlasy nad rukopisem Českého snáře*. To bylo naprostým popřením konspirativních postupů běžných v opozičním prostředí a Vaculíka za něj odsoudil mj. Jiří Kantůrek.

Zmíněný major Fišer patří mezi důležité figury románu. Nejen podle Milana Šimečky se „jeví jako kladná postava“.³⁹⁵ „Major Fišer je o něco starší než já, odhaduju, že už se také těší na důchod, jedná slušně, líp se ovládá než já a zjistil jsem, že je lepší některé věci mu raději říct naplno: motivace mého jednání je mu pak pochopitelnější a jako by – lidsky vzato – něco z ní i uznával.“³⁹⁶ Jejich každoměsíční společné výsledky působí v knize jako automatický rituál směřující prvky toporné formálnosti, žoviálnosti a téměř otcovského domlouvání Vaculíkovi ze strany policisty. Podobný vztah si Vaculík dokázal vytvořit i k dalším příslušníkům Státní bezpečnosti. Ve fejetonu *Šálek kávy při výsledku* popsal svoje sympatie k podplukovníku Nogovi. „Mluví správně česky, některé fonémy jeho řeči však mají štych jiného slovanského jazyka. Na mě ta zpropadená okolnost působila tak, že jsem chtěl nechtě upadat do jakési krajanské koketérie.“ Vaculíka s Nogou pojil zájem o zahradničení, což potvrdila i Marie Vaculíková při pohovoru s příslušníkem Státní bezpečnosti. Svěřila se mu, že Noga „na Ludvíka VACULÍKA zapůsobil velmi dobrým dojmem. V této souvislosti ji Ludvík VACULÍK sdělil něco, co vyplývá a v čem se podle Marie VACULÍKOVÉ odráží jedna z kladných charakterových vlastností, kvůli které VACULÍKOVÁ svého manžela měla vždy ráda. VACULÍK se jí svěřil s tím, že Noga je velice dobrý člověk a velice rád by se s ním bavil o jablkách a podobných věcech, kterým jistě dobře rozumí, protože to z něho září. Lituje, že s tímto Nogou musí válčit.“³⁹⁷ Tento svůj postoj Vaculík dále rozvádí. „Kdo nezažil, neuvěří, jak

³⁹⁴ BOLTON. *Světy disentu...*, str. 330

³⁹⁵ *Hlasy nad rukopisem...*, str. 66

³⁹⁶ VACULÍK. *Český snář*, str. 235

³⁹⁷ ABS. Svazek prověřované osoby č. 813813, krycím jméno Mistrová - Marie Vaculíková, snímek 62

*těžké je neodpovídat na slušné otázky. Příčí se to nejenom člověku dobrého vychování, ale i jeho sluchu. Začátečník to ani nesnese. Hlavně však se tím kazí vztah mezi rozmlouvajícími, často nenapravitelně.*³⁹⁸

Vaculíkův vztah ke Státní bezpečnosti ale nebyl vždy tak idylický, jak se může zdát z předchozích řádků. „*Nikdy jsem ti nevyprávěl, jaké hrozné časy jsem zažil s estébáky. Ty moje zmínky sem tam, to není nic. Ani jsem ještě nesebral sílu napsat o tom a vím, že mě to čeká. Oni mi zničili srdce. Moc roků jsem žil týdny a měsíce ve strachu a úzkosti.*“³⁹⁹ Jakýmsi symbolem „zlého estébáka“ se v tvorbě Ludvíka Vaculíka stal „Martinovský“⁴⁰⁰. Ten od počátku 70. let vykonal proti Ludvíku Vaculíkovi řadu represivních opatření a podílel se na jeho šikaně ze strany státních úřadů. Nejkriklavějším útokem proti Vaculíkovi bylo otištění jeho intimních fotografií zabavených při domovní prohlídce v časopise Ahoj na sobotu, jež měl za cíl dehonestaci Vaculíka před veřejností. Samotnému otištění předcházelo vydírání Vaculíka za účelem přimět ho emigrovat nebo upustit od opoziční činnosti. Sám Vaculík byl přesvědčený, že za celou akcí stál právě Martinovský. Ve své tvorbě se o této události vyjadřuje spíše okrajově v několika fejetonech, i z nich je ale patrné, jak hluboce ho zasáhla a rozčílila. Jeho zlost došla tak daleko, že přemýšlel, jak by se Martinovskému pomstil. „*Počkám si na rohu Bartolomějské, a až ten panský pacholek půjde z ‚práce‘, dám mu strašnou facku. Ne, to bych ztratil převahu nevinného. Krom toho ve fackách oni jsou lepší, mají na to výuční list. Napíšu teda d'ábelský fejeton na téma ‚stydká krajina režimu‘. Také ne; ve fejetonech nepíšu o režimu, nýbrž o životě. Postěžuju si tedy znovu generálnímu prokurátorovi. Ale má to smysl? Může-li se dít, co se děje, znamená to přeci, že generální prokurátor buď táhne s nimi, nebo má míň svobody než já.*“⁴⁰¹ Vaculíkův odpor k Martinovskému potvrzuje i jeho manželka. „*Martinovský, to byl zvláštní případ. Vaculík nikdy s nikým nechtěl žít v nepřátelství, to byla jeho zásada, to bylo jeho krédo. On si vysvětlil Fišera, všechny si vysvětlil, že je to člověk, že s člověkem se musí myslet a tak. Ale u Martinovského ne.*“⁴⁰² Trochu paradoxně zní v této souvislosti další slova Marie Vaculíkové, o tom, že Martinovský si Vaculíka postupem času oblíbil. „*Kdo znal Vaculíka, tak mu po nějakém čase propadl. On byl zlej, nepřístupnej,*

³⁹⁸ VACULÍK. Šálek kávy při výsledku.

³⁹⁹ VACULÍK, Ludvík. *Jak se dělá chlapec*. Brno: Atlantis, 1993, str. 113

⁴⁰⁰ Více o tomto příslušníkovi Státní bezpečnosti v případové studii o Marii Vaculíkové v následující kapitole

⁴⁰¹ VACULÍK, Ludvík. Komu patří pomsta. In: *Československý fejeton/fejton 1976-1977*. Edice Petlice, sv. 90, 1977, s. 387-393.

⁴⁰² Rozhovor s Marií Vaculíkovou z 28.1. 2018, vedl JH

ale když se uvolnil z toho svýho krunýře, tak byl k pomilování. On byl tak rozkošnej zpěvák, vypravěč anekdot, uměl všechno ve všech jazycích říkat. Takže tomu Martinovskému se taky líbil. On mi jednou říkal, když jsme jeli kolem rybáren: „Víte, že nic jinýho bych si nepřál, abych mohl být v důchodu a mohl chodit s panem Vaculíkem na ryby.““⁴⁰³

Vztah Ludvíka Vaculíka ke Státní bezpečnosti nelze definovat pomocí zařazení do nějaké kategorie. Dokázal být radikálem, jenž si vytvoří odpor ke konkrétnímu příslušníkovi, který mu ublížil i ke Státní bezpečnosti jako celku, pokud se dopouštěla nezákonností na něm a jeho přátelích. Jindy se zase projevoval jako humanista, který na každém člověku hledal něco dobrého a kterému bylo lidsky trapné mlčet při výsleších. Okázale se vysmíval konspiračním pravidlům, a přitom v tajnosti vedl největší samizdatovou edici. Nejlépe jeho vztah k bezpečnostním orgánům a mocenskému aparátu definovala určitá „touha po usmíření“.

*„Touha po usmíření pronásleduje mě celý život. Nevím, zač ji mám spíš považovat, vlastnost vhodná do boje to není. (...) Ale nedovedu si představit život v nesmiřitelnosti, k nikomu, i když tak možná budu muset žít. To musí být hrozně zlé, žít s povinností vítězit nad silnějším, což není většinou možné, takže z toho vyjde zkřivená jedovatá nenávisť mrzáků, která umí otrávit vzduch snad ještě víc než nálady nažraného pána.“*⁴⁰⁴

Vaculíkův mnohdy smířlivější přístup k bezpečnostním orgánům tak nebyl určen pouhou lidskostí, ale spíše požadavkem nějakého elementárního řádu, požadavkem, aby spolu ve smíru mohly žít i na první pohled znepřátelené skupiny.

*„Mám sklon nadřícené a vedoucí, dokonce i vládu, respektovat, zvláště když uvážím, jací jsou lidi a jak zoufalý úkol je dobře je vést. Teprv špatná zkušenost staví mě do odporu, který jsem ochoten opustit při každém zlepšení shora.“*⁴⁰⁵

Vaculík ve své představě „života ve smíru“ počítal i se zapojením Státní bezpečnosti a občas jako by omlouval jejich chování náročným úkolem, který před nimi stojí.

„Mají to také těžké. Také by asi uvítali jasnější pokyny, určitější linii. Nebo prostě strohé dodržení zákonů. Bud' něco je trestný čin, nebo není. A ne, až jak se to hodí, jestli to nepoškodí nějaká mezinárodní jednání, jestli je to při tomto výročí, před těmito volbami, po těchto volbách účelné a únosné. Vypadáme blbě všichni: vláda, Bezpečnost

⁴⁰³ tamtéž

⁴⁰⁴ VACULÍK. *Český snář*, str. 87-88

⁴⁰⁵ Tamtéž, str. 313

i já. (...). Není správné se na ně osobně zlobit, nesmím se nechat svést k tomu, abych je považoval za viníky a své osobní nepřátele. Jsme v tom všichni, já i oni, stejně.“⁴⁰⁶

V tomto jeho pohledu na svět tak ani dissent nemohl hrát úlohu „jediného spravedlivého“. Vaculík, tento bystrý kritik opozičního prostředí, se ve své valašské zarputilosti intuitivně vzpíral včlenění do disidentských struktur. „*Myslím (...), že cesta prosazování, zvláště pomocí organizací, je nešťastná. I při demokratických stanovách je to spiknutí proti ostatním. Dokud je členů málo, jsou zavírání, až je jich moc, zavírají oni ty druhé. Dobrý řád věcí můžeme považovat za trvale nastolený, jestliže se změní dobrý zvyk a styl celé obce. Deset buditelů nebo i tisíc revolucionářů vladaři snadno zavřou, ale zatvrzelé chování miliónů v rozhodnutém směru vladaře vlastně suspenduje. Někdo mi řekne, třeba Petr Uhl, že milión lidí se nikdy nesjednotí v žádné otázce a že musíme přijít my ,lidé zvláštního ražení‘. A mohli bychom začít řeč od začátku.*“⁴⁰⁷ V některých chvílích, jako by se Vaculíka zmocňovala únava z povinnosti setrvávat v neustálé opozici, z níž nemůže ustoupit už proto, aby nezradil postoje, ke kterým se celý život hlásil. Výmluvně to dokumentuje popis jeho snu ze září 1979. V něm k němu Na Příkopech přiběhne nadšený Ivan Klíma s tím, že došlo ke společenskému uvolnění, Václava Havla propustí z vězení a bude obnovena činnost Literárních novin, na které by se měl Vaculík podílet. „*„Ani mě nehne!“*“, řekl jsem hlasitě a silně, až se po mně lidé otočili. „*„Že se zlepšily poměry? Výborně, tak konečně mi do nich nic není.*““⁴⁰⁸

Ve Vaculíkově pojetí se opoziční činnost postupem času proměnila v neustále se opakující koloběh sestávající z povinnosti vyjadřovat svoji nechuť k režimu a bojovat proti Státní bezpečnosti. „*Důsledný odpor proti bezpráví udělá z člověka psance z povolání. Na nic jiného nezbude mu totiž energie a čas. Je to cyklotron! Mezi tresty má co dělat, aby sehnal na chleba a otop. Nakonec mu takový život přitočí do náruče i takovou družku: s ní pak má děti, jež se učí dělit lidi na fyzly v civilu a v uniformě, přátelé a věci a místa mají krycí názvy, klid a pořádek a kázeň jsou podezřelé, a když tato mládež doroste do činného věku, bude ještě mít představu, jaký to původní stav společnosti má být bojem obnoven?*“⁴⁰⁹ Za tímto citátem, který si našel cestu i do názvu této práce, se skrývá také definice vztahu Státní bezpečnosti a disentu.

⁴⁰⁶ LEDERER. *České rozhovory...*, str. 14-15

⁴⁰⁷ VACULÍK. *Český snář*, str. 315

⁴⁰⁸ Tamtéž, str. 325

⁴⁰⁹ Tamtéž, str. 364

Ta, spolu s dalšími institucemi, které prováděly persekucní opatření proti představitelům opozice, nutila disidenty uchylvat se ke stále větší konspiraci a do jisté míry určovala podobu jejich činnosti. Bezpečnost pak naopak musela reagovat na nové metody disidentů a zdokonalovat svoje postupy. Obě strany si tak i přes deklarovanou nezávislost vzájemně určovaly svoji agendu. „*Je to cyklotron!*“ V tomto kontextu lze interpretovat i přístup bezpečnostních orgánů k samotnému Ludvíku Vaculíkovi. Na začátku 70. let se ho snažili vystrašit tak, že na něj nasadili „záškodného“ Martinovského. Když zjistili, že tento postup na Vaculíka neplatí, změnili strategii, intenzitu opatření proti Vaculíkovi snížili a Martinovského vyměnili za bodrého Fišera. Spolu s tímto přístupem i Vaculík tak trochu ustoupil od svého nesmiřitelného postoje a, aniž by se zpronevěřil svým postojům, dokázal nalézt míru snesitelné koexistence se Státní bezpečností.

3.7 Spolupráce se Státní bezpečností – od nevědomé pomoci až po zradu

Pro spolupráci se Státní bezpečností neexistuje žádná univerzální definice. Ve veřejném prostoru je tento fenomén mnohdy redukován na přebírání dat ze seznamů spolupracovníků vedených samotnou StB, které často vede ke zkratovitým závěrům a spíše než ke snaze o pochopení minulosti přispívá k diskreditaci a skandalizaci každého, kdo se v těchto seznamech objeví. Zařazení konkrétní osoby do některé z užívaných kategorií spolupracovníků přitom vůbec nemusí nic vypovídat o povaze této spolupráce. Nedozvíme se podle něj, zda tato spolupráce byla navázána z přesvědčení, za úplatu nebo naopak pod nátlakem a výhrůzkami. Nelze z toho ani usuzovat nic o ochotě daného člověka spolupracovat a o důležitosti informací, které bezpečnostním orgánům podával. Vůbec v této databázi nejsou zahrnuty případy styků se Státní bezpečností, které měly pouze podobu více či méně pravidelných pohovorů. Při zkoumání tohoto fenoménu je klíčové přistupovat ke každému případu individuálně, negeneralizovat a snažit se pochopit motivace obou zúčastněných stran. Téma spolupráce s StB, onoho „zahrávání s ďáblem“, samozřejmě hrálo důležitou roli i uvnitř opozičního prostředí. V následující kapitole budou představeny tři případové studie popisující možné formy sbližování Státní bezpečnosti a disentu. V případě Marie Vaculíkové nejde o spolupráci jako takovou, ale spíše o interpretaci nezávazných schůzek s příslušníkem Bezpečnosti Vladimírem Maturou. Na tomto případě lze dobře ilustrovat, že „estébák“ mohl pro někoho představovat

„partnera pro diskuzi“, aniž by v tom hrál roli element udavačství. Případ „Anny Novákové“ zase může sloužit jako ukázka navázání spolupráce prostřednictvím výhrůžek. Na případu Věry Vránové se pro změnu pokusím představit vnímání spolupráce s StB a s ní spojené zrady z pohledu opozičního prostředí.

3.7.1 Případ č. 1 – Marie Vaculíková

Cílem této kapitoly je představit a interpretovat schůzky Marie Vaculíkové s příslušníkem Státní bezpečnosti Vladimírem Maturou, které s přestávkami probíhaly v letech 1972-1977. Pro snadnější pochopení celé situace bude nejdříve stručně představen iniciátor těchto setkání. Vladimír Matura je díky literární tvorbě Ludvíka Vaculíka možná vůbec nejznámějším „estébákem“. V jeho textech vystupuje jako Martinovský, což bylo jméno, kterým se při výkonu služby představoval. Prostřednictvím personálního spisu tohoto příslušníka Bezpečnosti, k němuž si Ludvík Vaculík vytvořil nepřekonatelný odpor, můžeme alespoň částečně rozkrýt jeho osobnost a motivace, se kterými svoji práci vykonával. Matura se narodil v roce 1931 českým rodičům ve Francii a také tam strávil větší část dětství. Díky znalosti francouzštiny se u Státní bezpečnosti po řadu let uplatňoval jako překladatel. Jeho původ pro něj ale byl i nevýhodou. Dlouhá léta mu jeho nadřizenými byla vyčítána nedokonalá čeština a také se setkával s nedůvěrou svých kolegů, kteří na něj pohlíželi s despektem, protože je „re-emigrant“.⁴¹⁰ S tím možná souvisela jeho touha dokázat okolí svoje schopnosti. Podle jednoho ze služebních hodnocení Matura „*někdy také trpí komplexem nedoceněnosti a pocitem, že by mohl zastávat vyšší funkci.*“⁴¹¹ Svými kolegy je hodnocen jako přátelský, ale místy trochu ukvapený, později jsou mu vyčítány i sklony k individualismu.⁴¹² Ačkoliv Matura nastoupil k SNB již v roce 1949, nelze ho vnímat jako nekritického dogmatika zastávajícího vždy nejtvrďší stranickou linii. To se projevilo zejména během obrodného procesu v roce 1968. Svými nadřizenými byl kritizován za to, že v březnu tohoto roku zastával „*labilní politická stanoviska.*“⁴¹³ Určitou labilitu lze také sledovat jednak v jeho rodinném životě – Matura byl

⁴¹⁰ ABS. Personální spis Vladimíra Maturovy č. 3540, str. 110

⁴¹¹ tamtéž

⁴¹² Tamtéž, str. 116

⁴¹³ Tamtéž, str. 105

tříkrát ženatý – a jednak v jeho psychickém stavu. Opakovaně byl léčen s neurotickými potížemi, což se promítlo i do jeho práce. Kvůli nervovému přetížení několikrát žádal o přemístění na jiné pracoviště. V roce 1966 bylo jeho požadavku vyhověno a nastoupil ke krajskému útvaru StB – Praha jako operativní pracovník.⁴¹⁴ Zde se postupně začal specializovat na „problematiku spisovatelů“. Kromě Ludvíka Vaculíka měl „na starosti“ např. Václava Havla. V tomto důležitém a sledovaném odvětví pravděpodobně viděl možnost, jak naplnit své ambice. Za svou práci byl v roce 1977 oceněn mimořádnou odměnou ve výši 800 Kč v souvislosti s „*iniciativním plněním služebních úkolů spojených s akcí CHARTA 77*“.⁴¹⁵ Ještě v téže roce ale opět požádal o přemístění, „*což odůvodnil značným nervovým vypětím*“.⁴¹⁶ Nakonec Matura zakotvil na kulturně propagačním úseku FMV, kde mohl „*uplatnit své výtvarné schopnosti*“.⁴¹⁷ Na jeho přechozím působišti mu bylo mimo jiné vyčítáno, že nedokázal splnit jeden z úkolů „akce Mistr“ zaměřené na Ludvíka Vaculíka – získat v jeho okolí tajného spolupracovníka. Měla tím spolupracovníkem být Marie Vaculíková?

Jejich neformální setkání probíhala od roku 1972. Vaculíková podle svých slov souhlasila se schůzkami mimo služebnu, protože „*nechtěla, aby se v poradně* (Vaculíková pracovala v manželské poradně – pozn. autora) *vědělo, že chodí na výsledky, proto jsem si nenechávala posílat předvolání, ale přistoupila jsem na to, že Martinovský mě bude vyzvedávat po práci*“.⁴¹⁸ Dalším důvodem mohla být neutěšená rodinná situace v domácnosti Vaculíkových. Vaculíková psychicky špatně snášela manželovy nevěry a jeho nezájem o výchovu synů. Setkání s „Martinovským“ mohla brát jako příležitost pohovořit si o svých problémech. Matura se toho pochopitelně snažil využít. Další linkou, kterou při pohovorech také rozehrával, byla možnost zprostředkování setkání se synem Martinem, který v roce 1968 emigroval do Francie. Hned z počátku ale Vaculíková předoslala, „*že je třeba ji však pochopit tak, že neřekne nic, co by mohlo uškodit jejímu manželovi. K tomu dodala, že ji manžel strašně*

⁴¹⁴ Tamtéž, str. 96

⁴¹⁵ Výši odměny ale nelze přeceňovat, byla o 200 Kč nižší než odměna za „aktivní účast na výstavě výtvarného kroužku FMV“ o rok později. Tamtéž, str. 128

⁴¹⁶ Tamtéž, str. 115

⁴¹⁷ Tamtéž, str. 121

⁴¹⁸ Rozhovor s Marií Vaculíkovou z 28.1. 2018, vedl JH

ublížil, ale přesto jej má ráda.“⁴¹⁹ To ostatně potvrzuje i dnes. „*Já jsem Vaculíka milovala za hrob. Já jsem na něm milovala ten intelekt, tu jeho mravnost. I přes tu nemravnost s téma jeho ženskéjma.*“⁴²⁰ Vaculíková také souhlasila s tím, že o obsahu a existenci schůzek nebude s nikým hovořit. Dokonce ani její muž zdaleka nevěděl o všech setkáních.⁴²¹ Při nich Vaculíková skutečně neprozrazovala žádné utajované informace např. o činnosti edice Petlice s odvoláním na to, že jí manžel o těchto věcech neříká. Když se o něčem rozhovořila, bylo to spíše o tom, s kým se manželé Vaculíkovi setkávají, tedy o skutečnostech, o nichž Státní bezpečnost pravděpodobně již věděla. Hovory se často stáčely na Klub spřízněných duší divadla Semafor, v němž se dříve angažovala, nebo na syna žijícího ve Francii, zkrátka na témata, na nichž Vaculíkové záleželo. Skrze ně chtěla Státní bezpečnost „*VACULÍKOVOU přimět k hovoru o skutečnostech, které jsou předmětem našeho zájmu.*“⁴²²

Na charakter schůzek měl vliv zhoršující se psychický stav Vaculíkové. „*Já jsem si pořád myslela, že jsem dost chytrá na to, abych nepřekročila tu svoji hranici, kterou jsem si dala. Já jsem v zásadních věcech neudělala chybu. Ale víte, já už jsem byla na dně, já jsem měla tlak v manželské poradně, já jsem měla tlak doma a já jsem měla tlak od těch estébáků. Takže je docela možné, že já jsem byla už úplně na dně svých fyzických i psychických sil.*“⁴²³ V podobném duchu se svěřovala i Maturovi. Při schůzkách si často stěžovala na neohleduplné chování svého manžela. Při jednom ze setkání se podle zápisu rozplakala a svěřila se s tím, že její rodinná situace už pro ni je téměř neúnosná. Matura jí na sebe dal telefon, aby ho mohla kontaktovat v případě, že by si chtěla o svých problémech promluvit nebo pomoci s jejich řešením. Vaculíková při jedné ze schůzek ocenila Maturův „lidský přístup“ k ní. „*Řekla, že měla o této instituci jiný názor.*“⁴²⁴ V tomto kontextu působí až mrazivě cynicky Maturovy poznámky vepsané na konec zápisů. „*Současný psychický stav Marie VACULÍKOVÉ je vhodnou příležitostí s ní navázat a prohloubit další styk*“⁴²⁵ nebo „*Z jednání VACULÍKOVÉ bylo znát, že tato schůzka ji psychicky značně pomohla. Prohloubení styku s ní by umožnilo*

⁴¹⁹ ABS. BS. Svazek prověřované osoby č. 813813, krycím jméno Mistrová - Marie Vaculíková, snímek

10

⁴²⁰ Rozhovor s Marií Vaculíkovou z 28.1. 2018, vedl JH

⁴²¹ tamtéž

⁴²² ABS. Svazek Mistrová, snímek 17

⁴²³ Rozhovor s Marií Vaculíkovou z 28.1. 2018, vedl JH

⁴²⁴ ABS. Svazek Mistrová, snímek 53

⁴²⁵ Tamtéž, snímek 36

VACULÍKOVOU si více naklonit a postupně ji podrobněji vytěžovat, což by chápala jako samozřejmost.“⁴²⁶ Matura se také snažil schůzky využít k prohlubování manželských problémů mezi Vaculíkovými. Pokusil se např. navést Vaculíkovou, kde doma najde intimní fotky Vaculíka s jeho milenkou, které tam viděl při domovní prohlídce. Jindy ji zase nabádal k rozvodu. „*Na závěr pohovoru se mě VACULÍKOVÁ dotazovala, co má ve svém případě dělat a jak by měla jednat. Odpověděl jsem jí, že na tuto otázku jí dá odpověď každá žena, která najde odvahu morálně odsoudit počínání nevěrného manžela. Doporučil jsem ji zároveň, aby v této věci se poradila s advokátem.*“⁴²⁷ S Maturovým nástupcem „Fišerem“ (pokud to bylo jeho pravé jméno) Marie Vaculíková podobný vztah nenavázala. „*S Martinovským jsem toho zažila mnohem víc, Fišer to tam jenom jakoby trpně prožíval, bez iniciativy.*“⁴²⁸

V rámci zkoumaného případu lze sledovat dva zcela odlišné příběhy. Zaměříme-li se podrobněji na Vladimíra Maturu, zjistíme, že nebyl jen chladným strojem na vykonávání represí, jak jsou mnohdy příslušníci Státní bezpečnosti prezentováni. Pod policejní uniformou se skrýval nejistý člověk s řadou slabostí, který si chtěl prostřednictvím práce kompenzovat své nenaplněné ambice. V tomto světle se jeví pochopitelněji i cynismus a pragmatičnost, se kterými byl schopen vykonávat opatření vůči Marii Vaculíkové, Ludvíku Vaculíkovi a dalším disidentům. Role Marie Vaculíkové je zcela odlišná. V jejím chování se objevuje řada „prohřešků“ proti disidentským pravidlům a poučkám pro styk se Státní bezpečností. Kdyby se řídila pravidly sepsanými Petrem Uhlem, nikdy by na neformální ráz pohovorů nepřistoupila. Stejně tak kdyby znala rady Petra Pitharta, nikdy by se s Maturou nesešla mimo služebnu a okamžitě by svým známým o stycích se Státní bezpečností řekla. Vaculíková stála ale tak trochu mimo disidentské společenství (sama se nepovažuje za typickou „disidentskou ženu“⁴²⁹), a tak si musela vytvořit vlastní postupy. Ačkoliv materiály Státní bezpečností je třeba vždy brát trochu s rezervou, ze záznamů o schůzkách je patrné, že rozhovory s Vladimírem Maturou pro ni mohly mít jakýsi terapeutický účinek. Příslušník Státní bezpečnosti pro ni byl v určitých chvílích téměř jediný člověk, se kterým o svých problémech mohla hovořit a který jí v její obtížné situaci projevil nějakou (byť pravděpodobně hranou) účast. S trochou nadsázky lze říci,

⁴²⁶ Tamtéž, snímek 45

⁴²⁷ Tamtéž, snímek 44

⁴²⁸ VACULÍKOVÁ, Madla a Pavel KOSATÍK. *Já jsem oves: rozhovor s Pavlem Kosatíkem*. Praha: Dokořán, 2002, str. 86

⁴²⁹ Rozhovor s Marií Vaculíkovou z 28.1. 2018, vedl JH

že Vaculíková si k Maturovi postupem času vypracovala elementární důvěru, jakkoliv tento termín zní v souvislosti se Státní bezpečností téměř nepatřícně. Cílem kapitoly není posoudit, zda informace, které Vaculíková Maturovi poskytla, mohly Státní bezpečnosti být něčím prospěšné (i když z dostupných záznamů spíše vyplývá, že zůstala věrná svému závazku nevypovědět nic, co by mohlo uškodit jejímu manželovi). Na tomto v opozičním prostředí ojedinělém případě lze spíše ilustrovat, že přístupy ke Státní bezpečnosti se napříč disentem lišily a že to, co pro někoho mohlo představovat porušení pravidel a spolupráci s nepřítelem, mohla být pro jiného příležitost „vymluvit se“ ze svých problémů.

3.7.2 Příklad č. 2 – „Anna Nováková“

Druhý případ může posloužit jako ukázka, jakým způsobem byla Státní bezpečnost schopna někoho přinutit ke spolupráci prostřednictvím výhrůžek a kompromitujících materiálů. Totožnost hlavní aktérky v tomto případě není tak důležitá, proto jsem se vzhledem k povaze materiálů i způsobu, jakým byla získávána ke spolupráci, rozhodl použít změněné jméno. Nijak se tím nesnižuje možnost poznat metody a mechanismy práce Státní bezpečnosti. Anna Nováková byla stejně jako její manžel signatářkou Charty 77. V 70. letech se aktivně podílela na činnosti opozice. V souvislosti s ní byla v roce 1980 na několik dní zadržena. Po tomto zadržení Státní bezpečnost provedla s ní i s lidmi z jejího okolí sérii „pohovorů“. *„Na základě těchto opatření si jmenovaná hlouběji uvědomila velký rozsah zákonných možností orgánů StB postihovat osoby, jejichž činnost je zaměřena proti socialistickému společenskému a státnímu zřízení ČSSR.“*⁴³⁰ To pro Státní bezpečnost představovalo prvotní impuls získat Novákovou ke spolupráci. Jako informátor pro ně měla velkou hodnotu vzhledem ke svým četným známostem napříč opozičním prostředím.

Spolupráce měla být navázána na základě kompromitujících materiálů. Nováková se bála, *„že v případě nesouhlasu pomáhat orgánům StB by tyto orgány realizovaly dlouhodobé negativní opatření vůči ní, jejím rodinným příslušníkům i některým jejím přátelům.“*⁴³¹ Státní

⁴³⁰ ABS. Agenturní svazek č. 812069 MV, snímek 49

⁴³¹ tamtéž

bezpečnost totiž disponovala informacemi o dřívější činnosti Novákové, která zahrnovala opisování a rozšiřování „závadových písemností“, a bylo jí jasně naznačeno, že za ně bude stíhána v případě, že nepřistoupí na podmínky spolupráce. Dalším důvodem byly obavy Novákové související s budoucností jejích dětí. „*Je přesvědčena, že orgány StB v případě jejich zájmu mohou znemožnit návrat její dcery z Japonska, kde žije, do ČSSR. Dále má obavu, že v případě dalších opatření orgánů StB vůči ní a jejím rodinným příslušníkům by rodiče snachy považovali jejího syna Radka za syna ‚antisocialistických živelů‘ a nutili svoji dceru k rozvodu.*“⁴³² Tato víra Novákové v silný vliv bezpečnostního aparátu hrála StB do karet i ve snaze udržet kontakty s ní v tajnosti před opozičním prostředím a získávat od ní nezkreslené informace. „*Nováková je přesvědčena o rozsáhlých možnostech orgánů StB ověřovat si serióznost informací, které předává, a zároveň i prověřovat, zda konspirativní styk na orgány StB nevyzradila další osobě. Je přesvědčena, že některé osoby z její stykové základny spolupracují s orgány StB. I z tohoto důvodu je přesvědčena, že v případě neserióznosti vůči orgánům Stb by toto bylo rychle ze strany orgánů StB odhaleno.*“⁴³³

Vzhledem ke způsobu navázání spolupráce – tedy nedobrovolně skrze výhrůžky a kompromitující materiály – nemohla Státní bezpečnost Novákové zcela důvěřovat hned od první chvíle a počítala s tím, že k plnění některých úkolů ji budou moci využívat „*až po dlouhodobější výchově.*“⁴³⁴ Před samotným navázáním spolupráce absolvovala Nováková s příslušníky Státní bezpečnosti celkem 13 pohovorů, při nichž si osvojovala vlastnosti požadované od tajného spolupracovníka. Postupně si např. navykla vypracovávat písemné zprávy o činnosti opozičních seskupení v jejím okolí, které tvořily základ pozdější spolupráce. Součástí procesu „připoutávání“ tajného spolupracovníka byla i snaha Státní bezpečnosti ho přesvědčit o společenské prospěšnosti jeho činnosti. To se u Novákové alespoň částečně dařilo prostřednictvím předávání zpráv z ekonomického prostředí, u nichž věřila, že mohou mít kladný vliv na hospodářskou situaci ve státě.⁴³⁵ Za zmínku stojí i přísná konspirační pravidla, která byla při schůzkách užívána. Ta měla zaručit, že Nováková nebude odhalena jako spolupracovník Státní bezpečnosti, čímž by jí předávané informace ztratily hodnotu. „*Pro styk s operativním pracovníkem bude kandidát používat legendu, že se setkal se svým známým, se*

⁴³² Tamtéž, snímek 50

⁴³³ tamtéž

⁴³⁴ Tamtéž, snímek 48

⁴³⁵ Tamtéž, snímek 46

kterým se seznámil prostřednictvím syna. ⁴³⁶ Důležité také bylo zajistit možnost případného kontaktu s příslušníky Bezpečnosti. *„Pro případ nakontaktování jiným operativním pracovníkem mu bude sděleno heslo: ‚Odkazuje mě na Vás pan Novotný, potřeboval bych urychleně zajistit otištění inzerátu.‘ V průběhu rozhovoru bude stanoveno datum, hodina a místo setkání.* ⁴³⁷

Na zkoumaném případě lze dobře ilustrovat postupy Státní bezpečnosti. V případě, že nemohla někoho přesvědčit ke spolupráci „po dobrém“, neváhala k tomu využít výhružek a strachu. Tento strach byl často umocňován snahou Bezpečnosti o vytvoření dojmu, že jejich možnosti a informovanost jsou téměř neomezené. V případě Anny Novákové také hrála roli obava o budoucnost rodiny. Většina představitelů disentu vykonávala svoji opoziční činnost s vědomím, že bude mít nějaký vliv i na jejich rodinné příslušníky. Míra rizika, jemuž je byli ochotni vystavit, byla ale u každého z nich individuální, a ne všichni se mohli opřít o zázemí, které je v případě represí podpoří. Ve svazku Anny Novákové je jako jeden z předpokladů tajné spolupráce často vyzdvihována její důvěra napříč opozičním prostředím. Jak to ale vypadalo v případech, kdy spolupracovník tuto důvěru ztratil?

3.7.3 Případ č. 3 – Věra Vránová

Styky Věry Vránové s StB zůstaly předmětem diskuzí mezi bývalými opozičníky ještě dlouho po listopadu 1989. Tato signatářka Charty 77 a členka VONS se stala spolupracovnicí Státní bezpečnosti počátkem roku 1978, kdy byla registrována jako agent s krycím jménem Petra. ⁴³⁸ Ke spolupráci měla být motivována *„na základě vlasteneckého cítění a dobrovolnosti.* ⁴³⁹ Po prostudování dostupných materiálů se ale nabízí možnost interpretovat její motivace spíše skrze touhu po finančním zisku. Vránová za dobu svojí spolupráce

⁴³⁶ Tamtéž, snímek 19

⁴³⁷ tamtéž

⁴³⁸ BLAŽEK, Petr. *Krycí jméno „Petra“*. Archivní dokumenty o spolupráci Věry Vránové se Státní bezpečností, PAŽOUT, Jaroslav (ed.). Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v Československu v letech 1978-1989. Sborník grantového projektu. Libri prohibiti. Praha 2008, str. 81

⁴³⁹ Z agenturního svazku Věry Vránové, citováno v BLAŽEK. *Krycí jméno Petra...*, str. 88

inkasovala na odměnách od Státní bezpečnosti více než 46 000 Kčs.⁴⁴⁰ Podle Jana Rumla hrála roli i tajemná minulost, nevyřešené nemanželské děti a vztahy, na základě kterých mohla Bezpečnost Vránovou vydírat.⁴⁴¹ Vránová Státní bezpečností podala celkem 905 zpráv a byla hodnocena jako spolehlivá spolupracovnice. Až do chvíle, kdy byla dekonspirována uvnitř opozičního prostředí.⁴⁴²

První indicii o nespolehlivosti Vránové představovalo podezření z krádeží peněz v bytě Anny Šabatové. „*Já to řeknu otevřeně, mně byla vždycky hrozně nesympatická a vždycky jsem se velice obviňovala, že ji nemám ráda, protože je taková divná, nezajímavá a ošklivá.*“⁴⁴³ (...) Několikrát jsem potom měla podezření, že mě nejméně dvakrát možná třikrát okradla o peníze.“⁴⁴⁴ O něco později, když se Petr Uhl vrátil z vězení, svěřila se mu manželka se svým podezřením. Tehdy si Uhl zároveň všiml, že kdykoliv proběhne větší schůze VONS, je většinou nejen sledována, ale i „vybrána“ Státní bezpečností. „*My vycházeli z názoru, že kdo krade, ten také lže.*“⁴⁴⁵ Někdy v té době zaregistrovala i Státní bezpečnost, že Vránová ztrácí důvěru uvnitř opozičního prostředí. Bezpečnost se od ní však pomalu odvracela již delší dobu. Důvodem byly „*psychická indispozice a labilita*“ spojená se strachem z prozrazení, ale i narůstající záliba v pití alkoholu. V dubnu 1987 byl Státní bezpečností „*získán poznatek o tom, že došlo k dekonspiraci TS*“⁴⁴⁶ PETRA v prostředí CH-77. Jejich agenturně operativními prostředky bylo zjištěno, že TS je P. Uhlem, V. Bendou a ostatními členy tzv. VONS podezříván ze spolupráce s StB. Tato skutečnost měla být projednávána v úzkém kruhu tzv. VONSu a z iniciativy P. UHLA bylo rozhodnuto provést jeho prověrku.“⁴⁴⁷ Tato informace se asi k Bezpečnosti dostala s určitým zpožděním, protože „prověrka“ byl provedena už dříve. Jak probíhala? Uhl vzpomíná: „*Řekl jsem Věře Vránové, že je schůze velkého VONS, ale že je podmínka, že tam každý přijde sám a že nesmí nikomu říct kdy a kde to je, ani členům VONS. Ona tam přišla a s ní Státní bezpečnost, která se uvelebila v autě za rohem.*“⁴⁴⁸ Na následné

⁴⁴⁰ Tamtéž, str. 81

⁴⁴¹ BLAŽEK, PAŽOUT (ed). *Nejcitlivější místo režimu...*, str. 73

⁴⁴² BLAŽEK. *Krycí jméno Petra...*, str. 81

⁴⁴³ BLAŽEK, PAŽOUT (ed). *Nejcitlivější místo režimu...*, str. 68

⁴⁴⁴ Tamtéž, str. 70

⁴⁴⁵ UHL, PAVELKA. *Dělal jsem...*, str. 363

⁴⁴⁶ Tajný spolupracovník

⁴⁴⁷ Z agenturního svazku Věry Vránové, citováno v BLAŽEK. *Krycí jméno Petra...*, str. 107

⁴⁴⁸ UHL, PAVELKA. *Dělal jsem...*, str. 363

poradě se několik členů VONS shodlo, že „s pravděpodobností blížící se jistotě je Věra Vránová spolupracovnicí Státní bezpečnosti.“⁴⁴⁹

Verdikt měl být oznámen několika představitelům opozice, kteří s Vránovou spolupracovali. Tento „soud“ ale nebyl přijat bez výhrad a někteří členové VONS zejména Uhlovi jeho postup vyčítali. Jarmila Bělíková byla proti, „aby se s touto osobou, ať už je vinná nebo nevinná, takto zacházelo.“⁴⁵⁰ Uhlovi a Bendovi, kteří za verdiktem stáli, ostatní členové Výboru vytýkali „špiónománii“. Dalším z Uhlových odpůrců byla Petruška Šustrová. Ta trvala na tom, že pokud bude svolána schůze „velkého VONSu“, přizve na ni i Věru Vránovou. Uhl prohlásil, že v takovém případě se pro změnu nedostaví on, takže plenum VONSu se až do listopadu 1989 nesešlo.⁴⁵¹ Sám Uhl zdůrazňuje, že případ Věry Vránové byl jediný, kdy byla provedena podobná zkouška. Jistá podezřavost týkající se spolupráce s StB se však v opozičním prostředí objevovala poměrně často. Tím spíš, že byla přiživována samotnou Státní bezpečností, která tak chtěla vnést nedůvěru a neklid mezi disidenty. Vedle ohlasu, který případ Vránové způsobil v opozičním prostředí, stojí za pozornost i samotná geneze její spolupráce. Jak už bylo zmíněno, na rozdíl od předchozího případu byl její přístup ke Státní bezpečnosti motivován zájmem o osobní prospěch. Díky tomu a díky rozsahu spolupráce a projevené ochotě donášet patří dnes Vránová mezi „nejikoničtější“ zrádce disidentského kolektivu.

⁴⁴⁹ tamtéž

⁴⁵⁰ BLAŽEK, PAŽOUT (ed.). *Nejcitlivější místo režimu...*, str. 73

⁴⁵¹ Tamtéž. Uhl dokonce zařazuje jeho rozepří se Šustrovou do několika desítek největších sporů v rámci Charty, které vyjmenovává v jedné ze svých statí. Viz UHL, Petr. *Anketa o Chartě*. In: *Charta 77 očima současníků...*, str. 267

Závěr

Předkládaná práce si kladla za cíl rekonstruovat různé aspekty vztahu Státní bezpečnosti a disentu. Výsledky výzkumu jsou průběžně sumarizovány v celém textu práce. V první kapitole byla představena základní strategie disidentů kodifikovaná v manuálech pro styk se Státní bezpečností. Jedním z poselství těchto textů byl důraz na právní povědomí představitelů opozice. Znalost práva představovala pro Státní bezpečnost hrozbu a byla jakýmsi ohraničením území, v němž se dissent a StB střetávaly. Druhá kapitola práce se zabývala strategiemi a postupy Státní bezpečnosti vůči disidentům. Na nich lze demonstrovat nejenom velkou technickou a materiální převahu Státní bezpečnosti, ale i její hluboké empirické znalosti o opozičním hnutí. Na metody Státní bezpečnosti museli reagovat i disidenti, kteří si také vytvářeli rozmanité strategie pro styk s touto institucí. Ty se mnohdy významně liší od postupu prezentovaného v disidentských manuálech a bylo na každém představiteli opozice, jaký postup si zvolí. Právě kategorizací těchto strategií se zabývala třetí, závěrečná kapitola.

Dissent bývá často charakterizován jako nesourodé heterogenní hnutí, jehož představitele spojil dohromady pouze zájem o hájení lidských práv. Tato nesourodost se projevovala v životních zkušenostech, názorech i představách o podobě opoziční činnosti a do velké míry se projevila i po roce 1989, kdy se jednotliví představitelé opozice vydali zcela rozdílným směrem. Heterogenost opozice se zákonitě musela projevit i v přístupu ke Státní bezpečnosti. Zatímco pro někoho byli její příslušníci „fizlové“, kteří si zaslouží opovržení, jiní se v nich snažili najít něco dobrého, lidského. Tam, kde někteří viděli prostor pro diskuzi, další neuznávali jinou strategii než zaryté mlčení. Činnost, kterou pro někoho bylo přirozené dělat veřejně bez ohledu na policejní orgány, mohla pro jiného třeba i díky zkušenosti z protinacistického odboje představovat vysoce konspirativní záležitost. Pokus vytvořit model jakéhosi standardního chování disidentů při stycích se Státní bezpečností by byl stejně odvážný jako naivní. I disidentské manuály, které snad měly ambici takový model vytvořit, představovaly pouze jeden pohled a strategii jednoho člověka či skupiny lidí, nota bene jím či jimi formulovanou. Pro jiného mohly být metody v nich popisované příliš svazující nebo rovnou „na pendrek“.

Odlišný přístup disidentů vůči bezpečnosti nevycházel pouze z různorodosti opozičního hnutí. Každý z disidentů zažíval v konfrontaci se Státní bezpečností jiné situace v návaznosti

na to, jaké strategie vůči němu byly zvoleny. Bezpečnost využívala svůj rozsáhlý aparát k tomu, aby na každého využila právě to, co na něj „platilo“. V práci je na několika místech dokládán proces vzájemného ovlivňování disentu a Státní bezpečnosti. Když disidenti po helsinské konferenci položili do středu svého odporu proti režimu důraz na zákonnost a ve střetávání s Bezpečností se jim stala hlavní zbraní znalost práva, musela na to Státní bezpečnost reagovat a upravit svoji činnost. Disent jí tak v jistém ohledu vlastně – zjednodušeně vyjádřeno – vnucoval určitá „pravidla hry“. Stejně tak, když se StB podařilo odhalit několik let fungující kanál tiskovin mezi Československem a zahraničím, i představitelé opozice museli upravit svoje metody, pokud nechtěli zůstat odděleni od spojení se Západem. A takových příkladů by se našlo více. Dvě instituce, ač vyjadřující zřetelný odstup jedna od druhé, se vzájemně ovlivňovaly a do jisté míry určovaly podobu svojí činnosti. Každá strana se snažila vždy být „o krok napřed“, na což musel protivník reagovat změnou svojí strategie. „*Je to cyklotron!*“

Při diskuzích o dějinách opozice je často přítomnost Státní bezpečnosti v životě disidentů prezentována jako nějaké „nutné zlo“, které se odehrávalo jakoby na pozadí jejich opoziční činnosti. Výsledky, domovní prohlídky, soudy jsou sice podávány jako nepříjemná součást disidentské každodennosti, se kterou se museli vyrovnat, ale v boji proti nezákonnostem režimu jako by představovala pouze drobnou komplikaci. Není to ale spíše tak, že právě zásahy Státní bezpečnosti do života disidentů do jisté míry určovaly náplň opoziční činnosti a že disidenti se vždy tak trochu museli přizpůsobovat tomu, co jim Státní bezpečnost dovolí? Pomineme-li, že mnohdy perfidní metody StB přinutily značnou část československého disentu k emigraci, nelze nevidět, že přítomnost StB měla vliv i na činnost těch, kteří v Československu zůstali. Ti mnohdy svoje síly napnuli právě na boj se Státní bezpečností – vymýšleli nové konspirační metody, strategie k výsledkům, informovali o zločinných zásazích této instituce a promítali svou zkušenost i do literární tvorby. Přičteme-li k tomu, kolik času fakticky představitelé opozice strávili potýkáním s StB – ať už šlo o výsledky, domovní prohlídky, krátkodobá zadržení, stížnosti na úřadech, nelze nepoložit otázku: lze vůbec zkoumat dissent odděleně od StB nebo byl její činností natolik ovlivněn, že tyto dvě entity zkrátka oddělit nelze? S trochou nadsázky se snad také můžeme ptát: není StB tím, kdo dává disentu přinejmenším ex post jeho smysl?

Disent do jisté míry čerpal svoji identitu z represí vykonávaných Státní bezpečností. Mohlo to ale platit i naopak? Státní bezpečnost byla obrovskou institucí a boj proti „vnitřnímu nepříteli“ pro ni představoval jen jednu – byť důležitou – složku činnosti. Disent měl pro Bezpečnost symbolickou hodnotu, sloužil jí jako symbol „rozkolníka“ a „odpadlíka“, který je nepřítelem socialistického státu a proti němuž má jeho byrokraticko-represivní aparát bojovat. Příslušníci Bezpečnosti ale měli oproti disidentům jednu nespornou výhodu. Ve chvíli, kdy svlékli uniformu (či v případě pracovníků sledovačky libovolný převlek), mohli přestat být „estébákem“ a žít vlastní život nezávislý na boji s opozicí. Pro představitele opozice znamenal dissent jejich celodenní identitu, chování a život. A ten byl mnohdy naplněn právě nevyzpytatelným střetáváním s bezpečnostními orgány. V práci několikrát zmíněná technická a materiální převaha Státní bezpečnosti nad disentem tak nebyla jediným determinantem podoby jejich potýkání. Příslušníci Bezpečnosti navíc mohli z onoho cyklotronu střetávání s opozicí vystoupit – ať už dočasně nebo trvale. V práci je na mnoha místech potýkání Bezpečnosti a disentu přirovnáváno ke hře, která má svoje pravidla, strategie a zvítězí v ní ten, kdo dokáže vymyslet lepší léčku. Protivníci ale do této hry zdaleka nekládali stejnou sázku. Zatímco „estébáci“ riskovali pouze výčitky svědomí za činnost, kterou vykonávají, byť ji současně mohli interpretovat jako náplň své pracovní doby, disidenti hráli o celý svůj život, zdraví a budoucnost sebe i svých blízkých.

Prameny a literatura

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

Fond VŠ SNB

Diplomové práce VŠ SNB:

DVOŘÁK, Stanislav. *Vyhledávání a trestní postih autorů a rozšiřovatelů antisocialistických dokumentů a písemností*

HAVLÍČEK, František. *Boj orgánů StB proti podvratné činnosti disidentů*

HORÁČEK, Libor. *Sociálně psychologické aspekty prvního osobního kontaktu OP čs. kontrarozvědky se zájmovou osobou*

KUBÍČEK, Miloslav. *Formy a metody boje orgánů Státní bezpečnosti proti činnosti nelegální římskokatolické církve*

MAJTNER, Jaromír. *Charakteristika jednotlivých nepřátelských seskupení v rámci tzv. „čs. opozice“ a možnosti využití jejich specifik v boji orgánů StB s vnitřním nepřítelem*

MALÝ, Karel. *Preventivně výchovná a profylakticko rozkladná činnost jako forma předcházení a zamezování v působení ideologické diverze*, Praha 1986

ČADA, Pavel. *Možnosti zkvalitňování práce s agenturou při kontrarozvědné ochraně tzv. „volné mládeže“*

Vyšetřovací spisy

Vyšetřovací spis č. V-33766 k Chartě 77

Vyšetřovací spis V-12676 BR

Fond A 36, správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (X. správa SNB)

Inv. j. 525. Přehodnocení neúspěšných preventivně-výchovných opatření

Inv. j. 592. Preventivní opatření

Inv. j. 559. Návrh projektu celostátní preventivně-bezpečnostní akce IZOLA

Inv. j. 718. Preventivní opatření 1987

Inv. j. 1230. Přehodnocení neúspěšných preventivně výchovných a rozkladných metod bezpečnostní praxe

Fond A25, správa sledování (IV. správa)

Inv. j. 249. Směrnice pro konspiraci v útvarech sledování Státní bezpečnosti

Inv. j. 269. Roční prováděcí plán práce IV. správy FMV na rok 1978

Inv. j. 274. Roční prováděcí plán práce IV. správy FMV na rok 1983

Inv. j. 305. Hodnocení pracovních výsledků IV. správy FMV za rok 1977

Inv. j. 307. Hodnocení pracovních výsledků IV. správy SNB za rok 1979

Inv. j. 1004. Časopis *Sledování* 1/1972

Inv. j. 1010. Časopis *Sledování* 2/1974

Inv. j. 1012. Časopis *Sledování* 1/1975

Inv. j. 1017. Časopis *Sledování* 3/1976

Inv. j. 1020. Časopis *Sledování* 1978 1-2

Inv. j. 1035. Časopis *Sledování* 2/1985

Inv. j. 1036. Časopis *Sledování* 3/1985

Inv. j. 1038. Časopis *Sledování* 2/1976

Svazek IV. správy sledování k Ivanu Martinu Jirousovi s krycím názvem Ivan 2,

Svazek IV. správy sledování k Ludvíku Vaculíkovi s krycím jménem Mistr

Svazky kandidátů tajné spolupráce a tajných spolupracovníků

Svazek č. 812069 MV

Další svazky a spisy

Svazek prověřované osoby č. 813813, krycím jméno Mistrová - Marie Vaculíková

Svazek prověřované osoby č. 832519 MV s krycím jménem Modráček vedený na Otakara Motejla

Signální svazek č. KR-699964, krycí jméno Liška – Jiří Judl

Signální svazek 803886 MV s krycím jménem Dana vedený na Josefa Danisze

Signální svazek č. 419537 BR s krycím jménem Kamzík vedený na Petra Hanzlíka

Personální spis Vladimíra Matury č. 3540

Federální ministerstvo vnitra, č.j. N/Z-004591982, Metodické pokyny I. náměstka ministra vnitra ČSSR k provádění preventivní činnosti čs. kontrarozvědkou, Praha 1982

Instruktažní filmy

Výslech svědka

Archiv Synodní rady

XXII. Synod Českobratrské církve evangelické 1981

XXV. Synod Českobratrské církve evangelické 1987

Libri Prohibiti

Libri prohibiti. Fond VME, sign. 12105.836 Poučení. Poučení vyšetřovaným

Libri prohibiti. Fond VME, sign. VME 6984 Základní, Základní pravidla hry

Libri prohibiti. Fond VONS, sign. 2 IV/7. Dopis Přemysla Janýra

Libri prohibiti. Tramping a zákony. Fond Samizdat, sig. TRAM 3760

Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR

Sbírka Politické elity a dissent během tzv. normalizace. Životopisná interviews

Rozhovor s Františkem Stárkem vedl Milan Otáhal, 18.9. 2003

Rozhovor s Jiřím Dienstbierem vedla Petra Trypesová, 19.1. 2004

Rozhovor s Petrem Náhlíkem vedl Lukáš Valeš, 11.12. 2003

Rozhovor s Petrem Pithartem vedl Milan Otáhal, 13.2. 2004

Rozhovor s Petrem Placákem vedla Petra Trypesová, 18.9. 2003

Archiv České televize

Správa programových fondů – fond Provys

Paměť národa

Rozhovor s Danou Němcovou pro Paměť národa. 1.10. 2009 vedl Adam Drda

Vydané prameny

Edice

BLAŽEK, Petr a Jaroslav PAŽOUT (ed.). Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů : (diskusní setkání 19. října 2007). Praha: Pulchra, 2008. Testis.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka a Vilém PREČAN (ed.). *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007 Svazek I

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka a Vilém PREČAN (ed.). *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007 Svazek II

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka. *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*. Praha: Doplněk, 1997

VANĚK, Miroslav a Pavel URBÁŠEK (ed.). *Vítězové? Poražení?: životopisná interview*. Praha: Prostor, 2005. Obzor.

Knižní rozhovory, memoáry

BRABENEC, Vratislav a Renata KALENSKÁ. *Evangelium podle Brabence*. Praha: Torst, 2010

HÁJEK, Miloš. *Paměť české levice*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. Svědectví o době a lidech

HANZLÍK, Jan. Když mě chcete, tak si mě odnese. Se Stanislavem Devátým o Zlíně, konspiraci, Gándhím, pasivním odporu a životě v ilegalitě. In: *Paměť a dějiny* 2009/03

HAVEL, Václav. *Dálkový výslech: (rozhovor s Karlem Hvižd'alou)*. Praha: Melantrich, 1990.

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Sešly jsme se v této knize*. Praha: Toužimský & Moravec, 1991

LEDERER, Jiří. *České rozhovory*. Praha: Československý spisovatel, 1991. Vzpomínky a korespondence. 1. vydání 1979

LINKOVÁ, Marcela a Nad'a STRAKOVÁ, (ed.). *Bytová revolta: jak ženy dělaly dissent*. Praha: Academia, 2017

PITHART, Petr. *Ptám se, tedy jsem: rozhovor*. Praha: Portál, 2010

RADIL, Tomáš. *Jáchym Topol: nemůžu se zastavit*. Praha: Portál, 2000. Rozhovory (Portál).

REJCHRT, Miloš. *O něco svobodnější: rozhovory*. Praha: Kalich, 2002

ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Bez ohlávky: (rozhovory)*. Praha: Kalich, 2011

UHL, Petr a Zdenko PAVELKA. *Dělal jsem, co jsem považoval za správné*. Praha: Torst, 2013

VACULÍKOVÁ, Madla a Pavel KOSATÍK. *Já jsem oves: rozhovor s Pavlem Kosatíkem*. Praha: Dokořán, 2002

Eseje, úvahy, fejetony

PATOČKA, Jan. *Sebrané spisy Jana Patočky*. Praha: Oikoumenh, 1997

HAVEL, Václav. *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny

HAVEL, Václav, Alexander TOMSKÝ a Vilém PREČAN. *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979*. 3. vyd. Praha: Rozmluvy, 1990

HAVEL, Václav. *O svobodě a moci*. Roma, Itálie: Listy, 1980

Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře. Praha: Torst, 1991

JIROUS, Ivan. M. Zpráva o třetím českém hudebním obrození. In: MACHOVEC, Martin, Pavel NAVRÁTIL a František STÁREK (ed.) „*Hnědá kniha*“ o procesech s českým undergroundem. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012

REZEK, Petr. *Filozofie a politika kýče*. 2. vyd. Praha: Ztichlá klika, 2007

ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno: Atlantis, 1990

Československý fejeton/fejtón 1976-1977. Edice Petlice, sv. 90, 1977

Beletrie

KOHOUT, Pavel. *Kde je zakopán pes*. 3. (v Atlantisu 1.) vyd. Brno: Atlantis, 1990

VACULÍK, Ludvík. *Český snář*. Brno: Atlantis, 1990

VACULÍK, Ludvík. *Jak se dělá chlapec*. Brno: Atlantis, 1993

Periodika

Revolver revue

Magazín Hospodářských novin

Listy

Informace o Chartě 77

Studie křesťanské akademie v Římě
Rudé právo

Prameny dostupné online

Organizační řád správy sledování Sboru národní bezpečnosti,
http://www.ustrcr.cz/data/pdf/rozkazy/orstr71-89/rn_iv_s_snb_8_1989.pdf

Archiv autora

Rozhovor s Danou Němcovou, 15.3. 2015 v Praze, vedl JH
Rozhovor s Jiřinou Šiklovou, 24.6. 2018 v Praze, vedl JH
Rozhovor s Pavlem Hlaváčem, 2.5. 2018 v Praze, vedl JH
Rozhovor s Milošem Rejchtem, 2.10. 2017 v Praze, vedl JH
Rozhovor s Marií Vaculíkovou, 28.1. 2018 v Dobřichovicích, vedl JH
Rozhovor s Petrem Hanzlíkem, 28.2. 2018 v Prostějově, vedl JH
Rozhovor s Petrem Pithartem, 15.3. 2018 v Praze, vedl JH
Rozhovor s Petrem Uhlem z 18.12.2014, vedl JH
Emailová konverzace s Jolanou Kusou z 21.7. 2018

Sekundární literatura

BENDOVIÁ, Kamila. Ženy v Chartě 77. In: BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, 2005

BÍLEK, Libor. Zavazuji se dobrovolně... Rezidenti, agenti, informátoři a další. Tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti v letech 1945–1989. In: *Paměť a dějiny* 4/2015

BLAŽEK, Petr. Krycí jméno „Petra“. Archivní dokumenty o spolupráci Věry Vránové se Státní bezpečností, PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v Československu v letech 1978-1989. Sborník grantového projektu*. Libri prohibiti, Praha 2008

BOLTON, Jonathan. *Světy disentu: Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*. Praha: Academia, 2015

BUŢ, Gregor. Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti. In: *Salve. Revue pro teologii, duchovní život, a kulturu* 1/2011

CYSAŘOVÁ, Jarmila. *Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otká Bednářová*. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem, 2010

DENČEVOVÁ, Ivana, František STÁREK a Michal STEHLÍK, NOVOTNÁ, Anna (ed.). *Tváře undergroundu*. V Praze: Radioservis, 2012

FIEDOR, Jiří. Bílé vrány v černém kraji. Chartisté a nezávislé iniciativy na Ostravsku. *Dějiny a současnost* 2/2007

FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*. Praha: Filosofie, 2005

GREGOR, Pavel. Vyšetřování akce Asanace. In: *Securitas Imperii* č.13, 2006

GRUNTORÁD, Jiří. Samizdatová literatura. In: ALAN, Josef (ed.). *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945-1989*. Praha NLN 2001

GRUNTORÁD, Jiří. Státní bezpečnost proti Chartě 77 – Akce IZOLACE. *Securitas Imperii* 5/1999

HANÁKOVÁ, Jitka. *Edice českého samizdatu 1972-1991*. Praha: Národní knihovna České republiky, 1997

HORNOVÁ, Alice. *Disent na Moravě v 80. letech. Orální historie. Diplomová práce*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, Brno 2013

KOPEČEK, Michal. Disidentský legalismus. Socialistická zákonnost, lidská práva a zrod právního odporu v demokratické opozici v Československu a Polsku v 70. letech. In: SUK, Jiří – KOPEČEK, Michal – ANDĚLOVÁ, Kristina – VILÍMEK, Tomáš – HERMANN, Tomáš – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Šest kapitol o disentu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2017. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus: paměť a politická identita*. Praha: Argo, 2009. Historické myšlení

MUSILOVÁ, Renata. *Reakce komunistického režimu na zveřejnění Prohlášení Charty 77*. Diplomová práce. Brno 2004. Masarykova univerzita v Brně

OTÁHAL, Milan. Programová orientace disentu 1969–1989. In: BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, 2005

OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. Česká společnost po roce 1945

PAVLÍKOVÁ, Anna. Stručný vývoj správy sledování. In: *Praha objektivem tajné policie*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2009

PAŽOUT, Jaroslav. *Trestněprávní perzekuce odpůrců režimu v Československu v období takzvané normalizace (1969-1989)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017

PAŽOUT. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. In: BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, 2005

PINGEL-SCHLIEMANN, Sandra. *Zersetzen: Strategie einer Diktatur*. Berlín 2002

PLACÁK, Petr. *Fízl*. Praha: Torst, 2007

SPURNÝ, Joža. *Psychologie výslechu*. Praha: Portál, 2003

STÁREK, František a Jiří KOSTŮR. *Baráky: souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010. Testis

SUK, Jiří. *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975-1989*. V Praze: Paseka, 2013

SUK, Marek. *Informace o Chartě 77 (1978-1990)*. Diplomová práce. Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 2015, vedoucí práce doc. PhDr. Michal Pullmann

ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Zpráva o části opozičního hnutí v letech 1971-1981 v Praze*. In: Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004-2007, Praha 2008

ŠVEHLA, Marek. *Magor a jeho doba: život Ivana M. Jirouse*. Praha: Torst, 2017

TESAŘ, Jan. *Zamlčená diagnóza*. Praha: Triáda, 2003

TOMEK, Prokop. „Volná mládež“ pohledem StB napříč 70. a 80. let. In: KUDRNA, Ladislav, (ed.), *Reflexe undergroundu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016

TOMEK, Prokop. „Vyklid'te si to tady, já potom tu půdu zamknu.“ Likvidace opěrných bodů správy sledování StB v letech 1989-1990. In: *Paměť a dějiny* 3/2014

TOMEK, Prokop. Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti. *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 5/2007

TUREČEK, Roman. *Neoficiální informační kanály mezi Československem a Západem v období 1969 – 1989 se zaměřením na tzv. kurýrní cestu*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Vedoucí práce Michal Lorenz. Brno 2010

UHL, Petr. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha: C.H. Beck, 1998. Právo a společnost (C.H. Beck)

VACULÍK, Ludvík. O Petlici zámku Švarcenberku. In: *Acta: čtvrtletník Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury*, 1987, roč. 1., č. 3-4

VALEŠ, Lukáš. Disent a tzv. opozice na místní úrovni. In: VANĚK, Miroslav, ed. *Mocní? a Bezmocní?: politické elity a dissent v období tzv. normalizace : interpretační studie životopisných interview*. Praha: Prostor, 2006

VANĚK, Miroslav a Přemysl HOUDA (ed.). *Strípky mozaiky: každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2016

VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956-1989*. Praha: Academia, 2010. Šťastné zítřky (Academia)

VESELÝ, Luboš. Underground (Charty77). In: BLAŽEK, Petr, (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, 2005

VILÍMEK, Tomáš. Otta Bednářová a Státní bezpečnost. In: DENČEVOVÁ, Ivana a Michal STEHLÍK. *Rozdělení železnou oponou*. V Praze: Radioservis, 2015

VILÍMEK, Tomáš. Vnímání mezinárodních souvislostí představiteli komunistických elit a dissentu – represivní metody StB a pobyt v komunistických věznicích. In: VANĚK, Miroslav (ed.). *Mocní? a Bezmocní?: politické elity a dissent v období tzv. normalizace : interpretační studie životopisných interview*. Praha: Prostor, 2006

VILÍMEK, Tomáš. *Solidarita napříč hranicemi: opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*. Praha: Vyšehrad, 2010. Moderní dějiny (Vyšehrad)

ŽANTOVSKÝ, Michael. *Havel*. Praha: Argo, 2014

ŽELEZNÝ, Jakub. *Mediální kampaň proti Chartě 77 jako vrcholný příklad komplexní komunistické propagandy období tzv. normalizace*. Praha 2011. Rigorózní práce. Karlova univerzita v Praze, FSV

Dostupné online

ADÁMEK, Jakub. *Jaromír Šavřda – svědomí Ostravy*. Ostrava 2010, publikováno na webu. www.moderni-dejiny.cz (<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/jaromir-savrda-svedomi-ostravy/>)